

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

TATAR TÜRKLERİNİN TÜLEK DESTANI
(İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Serdar ŞİMŞEK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Ankara – 2012

ONAY

Serdar ŞİMŞEK tarafından hazırlanan "Tatar Türklerinin Tülek Destanı (İnceleme-Metin)" başlıklı çalışma.....15.06.2012.....tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı-Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan)

.....Prof.Dr.İsa ÖZKAN.....

Üye

..... Prof.Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK.....

Üye

.....Doç.Dr. Ali YAKICI.....

SÖZ BAŞI

Türk boylarının sözlü kültür ürünleriyle alakalı çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir.1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ve Türk boylarıyla münasebetlerimiz yoğunlaşmış ve bunun neticesinde Türk Dünyasının sözlü kültürü hakkındaki araştırmalarda da nisbî bir artış görülmeye başlanmıştır. Türk Dünyasında Tatar Türkleri önemli bir yere sahiptir. XIX. yüzyılın sonlarında başlayan yenileşme sürecinde Tatar Türkleri, modern bir yazılı edebiyat oluşturmaya başlamış ve bu modern yazılı edebiyat, sözlü kültür ürünlerine bağlı olarak gelişme göstermiştir.

Sovyetler Birliği döneminde milli kimliği terennüm eden sözlü kültür ürünleri, baskı ve yasaklara rağmen, canlılığını koruyabilmiş ve varlığını muhafaza etmiştir. Tatar folklor ürünlerinin ilmî anlamda araştırılması ve tespiti, Çarlık Rusya ve Sovyet döneminde başlanmış,1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılmasıyla teşekkül eden elverişli ortamda hız kazanmıştır.

Tatar ve Başkurt Türkleri arasında yayılmış olan Tülek Destanı ile ilgili hazırlamış olduğumuz bu çalışmada, Tatar Türklerinin destancılık geleneği, destanlarının tasnifi ile ilgili bilgiler verilmesi, Tülek Destanı'nın vak'a örgüsü, dil, üslûp ve şekil özellikleri tanıtılarak destanda yer alan motiflerin tespiti, destanın elimize ulaşan varyantlarını muhtelif cepheleriyle mukayese edilmesi ve transkripsiyonlu metninin Türkiye Türkçesine aktarılması gibi hususlar ele alınıp işlenmiştir.

"Tatar Türklerinin Tülek Destanı (İnceleme-Metin)" olarak adlandırılan çalışmamız, Giriş ve Söz Başı dışında dört bölümden müteşekkildir. Ayrıca çalışmamızın sonunda Sözlük, Kaynakça, Değerlendirme kısımları yer almaktadır.

Çalışmamızın "Giriş" kısmında Tatar Türklerinin destancılık geleneği ve destanları üzerinde durulmuştur. Tatar edebiyatında destan türü için

kullanılan kavramlar incelenmiş, aynı şekilde Tatar Türkleri arasında “çeçen, sesen, yıray, susan” gibi adlarla anılan destan anlatıcıları hakkındaki bilgi verilmeye çalışılmıştır. Son olarak da Tatar destanlarının tasnifi üzerine yapılan çalışmalara atıfta bulunularak, Tatar destanları kısaca tanıtılmıştır.

Çalışmamızın “Birinci Bölüm”ünde ilk olarak Tülek Destanı üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Daha sonra destanın teşekkül ettiği devir ve coğrafya, muhtelif araştırmacıların görüşlerine dayanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın “İkinci Bölüm”ünde Tülek Destanı, vak’a örgüsü, dil, üslûp ve şekil hususiyetleri açısından ele alınıp değerlendirilmiştir. Ayrıca destanın elimize ulaşan varyantları ile çalışmamızda esas aldığımız destan metni, epizotlarına ve muhtelif cephelerine göre mukayese edilmiş, varyantlar arasında mevcut olan müştereklikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Çalışmamızın “Üçüncü Bölüm”ünde Tülek Destanı’nın ihtivâ ettiği motiflerin tespiti ve değerlendirilmesi yer almıştır. Destan metninde tespit ettiğimiz motifleri, Stith Thompson’un “The Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatının Motif İndeksi)”adlı çalışması temel alınarak, eserde yer alan numaralar ile gösterilmiş ve incelenmiştir. Ayrıca bu motif kataloğunda örneği görülmeyen ancak, destan metninde yer alan bazı motifler de tespit edilmiş ve bunlara, başlarına (A) konulmak suretiyle çalışmamızda yer almıştır.

Çalışmamızın “Dördüncü Bölüm”ünde Tülek Destanı’nın önce Latin alfabesine transkripsiyonu, ardından da Türkiye Türkçesine aktarmalarına yer verilmiştir. Transkripsiyon yapılırken eserin diline herhangi bir müdahalede bulunulmamış, fakat Türk imla kuralları takip edilerek, bazı düzeltmeler yapılmıştır.

Çalışmamızda bu dört ana bölümden sonra, Sözlük ve Kaynakça bulunmaktadır. Metinde geçen kelimeler, “Sözlük” kısmında alfabetik olarak verilmiştir. Sözlük oluşturulurken, Türkiye Türkçesinde yer almayan kelimelerin seçilmesine özen gösterilmiş, kelimelerin mümkün merteye bütün

anlamları verilmeye çalışılmıştır. “Kaynakça”, çalışmamızın son kısmını teşkil etmektedir. Bu kısımda sadece incelememizde faydalanıp atıfta bulunduğumuz eserlere yer verilmiştir.

Bütün çalışmalarım boyunca bana desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmayı yaparken, çalışmanın konusunun seçilmesinden neticelenmesine kadar her safhada fikirleri ve yorumlarıyla bilgilerin doğru değerlendirilmesini sağlayan, karşılaştığım güçlüklerin halledilmesinde, kıymetli yardımlarını gördüğüm, Sayın Hocam Prof. Dr. İsa ÖZKAN’a hürmetlerimi sunar ve teşekkür ederim.

Ankara-2012

Serdar ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	vii

GİRİŞ:

TATAR TÜRKLERİNİN DESTANCILIK GELENEĞİ

Tatar Türklerinin Destancılık Geleneği.....	1
---	---

I. BÖLÜM:

TÜLEK DESTANI'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Tülek Destanı'nın Genel Özellikleri.....	9
--	---

II. BÖLÜM:

TÜLEK DESTANI'NIN TAHLİLİ

A.Tülek Destanı'nın Vak'a Örgüsü	16
B.Tülek Destanı'nın Dil Özellikleri.....	22
C.Tülek Destanı'nın Üslûp Özellikleri.....	28
D.Tülek Destanı'nın Şekil Özellikleri.....	34
E.Tülek Destanı'nın Varyantlarının Mukayesesi.....	36

III. BÖLÜM:

TÜLEK DESTANI'NIN MOTİF TAHLİLİ

A. Tülek Destanı'nın Motif Tahlilinde Takip Edilen Yol.....	48
---	----

a.Mitolojik Motifler.....	55
b.Hayvanlar.....	57
c.Sihir.....	61
d.Harikûlâdelikler.....	63
e.İmtihanlar.....	66
f.Akıllılar ve Aptallar.....	66
g.Aldatmalar.....	67
ğ.Geleceğin Tayini.....	68
h.Talih.....	69
ı.Cemiyet Hayatı	69
î.Evlilik.....	71
j.Din.....	73
k.Karakter Özellikleri.....	76
l.Muhtelif Motif Grupları.....	77

IV. BÖLÜM:

TÜLEK DESTANI'NIN METNİ

A.Tülek Destanı'nın Transkripsiyonu.....	80
B.Tülek Destanı'nın Türkiye Türkçesine Aktarılması.....	101
DEĞERLENDİRME	121
SÖZLÜK	123
KAYNAKÇA	136
ÖZET	141
ABSTRACT	142

KISALTMALAR

age,	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
Haz.	Hazırlayan
S.	Sayı
s.	Sayfa
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğlerleri
vs.	Ve saire

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Аа	Aa
Бб	Bb
Вв	Vv
Гг	Gg
Дд	Dd
Ее	İi
Жж	Jj
Зз	Zz
Ии	Ii
Йй	Yy
Кк	Kk
Лл	Ll
Мм	Mm
Нн	Nn
Оо	Ūū
Пп	Pp
Рр	Rr
Сс	Ss

Тт	Tt
Уу	Uu,(V,v)
Фф	Ff
Хх	H h
Цц	Ts ts
Чч	Çç
Шш	Şş
Щщ	Şç şç
Ыы	Iı
Ээ	İi
Юю	Yu yu, Yü yü
Яя	Ya ya, Ye ye, Aa
Әә	Ee
Өө	Ūū
Үү	Üü
Жж	Cc
Ңң	Ññ
Һһ	Hh

GİRİŞ

Tatar Türklerinde Destancılık:

Destan kelimesi, köken bakımından Fars diline ait bir kelimedir. Destan kelimesinin Türk boyları arasında ilk kez ne zaman kullanıldığı hakkında kesin hükümlere sahip olmamamıza rağmen, konu üzerinde çalışan araştırmacılar bu kelimenin Türk boylarının İslam dinini kabul ettikten sonra kullanılmaya başlandığı düşüncesi üzerinde ittifak halindedirler.

Destan terimi, Türkiye Türkçesinde Divan edebiyatı alanında dinî hikâye, fikri ve tasavvufi eser, mensur edebî eser, tarih alanındaki manzum ve mensur eser, Halk edebiyatı alanında manzum ve mensur eser ve Yeni Türk edebiyatı alanındaki uzun şiirleri karşılayan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden “epos” manasındaki destan teriminin tanımı ve teşekkülü hususunda Şükrü Elçin şu bilgileri vermektedir: “Destan (epos), bir boy, kavim veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin menkabevî ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir. Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların kopuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir yaratma zemini ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lazımdır.”²

Yukarıda tanımını yaptığımız destan türü, Türk lehçelerinde destan ve epos anlamında kendi kelimeleriyle de ifade edildiğini görmekteyiz.

¹Şükrü Elçin, “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, **Türk Kültürü**, S.63, Ocak, 1968, s.158-167.

²Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, 9.baskı, Ankara, 2005, s.72.

SahaTürkleri arasında destan türüne olongho, destan anlatıcısına ise oyun veya olonghohut denilmektedir. Altay Türklerinde destancılık geleneği kayçılık, kahramanlık destanları kay-çörçek, destan anlatıcısı kayçı şeklinde adlandırılmaktadır. Kırgız Türkleri destan türü için comok,³ jomok; destan anlatıcılarına ise comokçu kelimesini kullanmaktadırlar. Ayrıca Manas Destanı'nı icra eden destan anlatıcılarına Manasçı denilmektedir. Kazak Türkleri arasında destan türü için jır, epos veya destan; destan anlatıcıları için akın, jırav ve jırçı terimleri kullanılmaktadır. Hakas Türklerinde ise destan için alıptıh nımah, destan anlatıcıları için hayçı denilmektedir. Uygur Türkleri destan için destan, destan anlatıcılarına destançı, bahşı, koçakçı, kıssahan, yüzbaşı ve meddal denir. Özbek Türkleri de destan kelimesini kullanır ve destan anlatıcılarına genel olarak destançı denilmektedir. Ayrıca Özbekistan'ın Surhanderya bölgesinde yüzbaşı, Oş bölgesinde sâgi ve sazânde, Fergana vadisinde ise sanavçı kelimeleri de destan icra edenleri karşılayan terimler olarak kullanılmaktadır. Başkurt Türkleri destan türü için destan ve epos, destan anlatıcıları için yırav, sesen, susan, kurayşı terimlerini kullanmaktadırlar. Tatar Türkleri de destan türü için aynı terimleri kullanmakla birlikte, destan icra edenlere çiçen⁴, sesen, susan kelimelerini kullanmaktadırlar.⁵

Tatar Türklerinde destan türü için “destan” ve “epos” kelimeleri kullanılmaktadır. Fakat bazı Türk lehçelerinde olduğu gibi, Tatar Türkçesinde de destan terimini karşılayan pek çok anlam mevcuttur. İlk olarak destan terimi ile klasik manada kahramanlık konuları ihtiva eden eserler akla gelmektedir. Diğer yandan Türkiye sahasında hikâye türü içine aldığımız eserler de destan terimi ile ifade edilmektedir. Aynı şekilde destan kelimesi,

³ “Comok” kelimesinin etimolojisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. İsa Özkan, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında Nımah/Comok/Cumbak/Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, **Türk Dili**, S.556, Nisan, 1998 s.368-378.

⁴ “Çeçen, Şeşen, Sesen kelimelerinin etimolojisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. İsa Özkan, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında Çeçen/Şeşen/Sesen Kelimesinin Etimolojisi”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri**, 26-28 Mayıs 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.609-617.

⁵Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s.61; Naciye Yıldız, “Türk Destancılık Geleneği”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt.6, S.1, Mart 2009, s.7-8.

muayyen bir kaynağa dayanan ya da sadece rivayetler etrafında teşekkül etmiş olan tarihî karakterli hikâyeleri, kıssaları ve eserleri ifade etmekte de kullanılmıştır. Burada tarihî eserler ile destanî eserlerin birbirine karışması söz konusudur. Buna göre denilebilir ki, destan terimi Tatar Türkçesinde muhtelif türlere ait eserleri ifade etmekte kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

Tatar Türklerinde destan anlatıcıları genel olarak çeçen, çiçen, sesen, cırav veya destançı diye isimlendirilmektedir. Tatar Edebiyat Bilimi Sözlüğü'nde çiçen (çeçen) kelimesi şu şekilde tanımlanmaktadır: "Tatarlarda ve Başkurlarda eski halk şairi, geçmiş eserleri icra eden ve eser vücuda getiren fevkalade söz ustası. Akıl ve hikmet sahibi, faydalı ve doğru sözlü çiçenler, büyük toplantılarda, meclislerde eski hanlar ve hükümdarlar önünde, halk temsilcisi olarak, muhtelif kötülükleri cesurca açıklayan, adaleti savunan konuşmaları halk sözü olup toplumda yayılan, sosyal ve kültür hayatında ehemmiyetli hadiseler meydana gelmiştir. Çiçenler, halkın önünde karşılıklı müsabakalarda atışmalar da yaparlar."⁷

Meşhur yazar ve âlim Naki İsenbet, Tatar atasözlerini incelediği çalışmasında, atasözlerinin nasıl teşekkül ettiği noktasında çiçenler hakkında birtakım malûmatlar verir. Çiçenleri destan anlatan bir şair ve derin manalı şiir söyleyen hikmet sahibi bir kişi olarak tanımlayan Naki İsenbet'e göre çiçenler hikmetli manzumeler terennüm eden ve içinde bulunduğu topluluğun temsilcisi olma hüviyeti kazanan bir kimse olmasının yanında; onların peygamberler, mübarek şahsiyetler gibi işler ifa etme, muayyen durumlarda gelecekte haber verme gibi hususiyetlerine işaret eder.⁸ Burada Türklerin eski din adamları olan kamların muayyen hususiyetlerinin çiçenlerin şahsında devam ettiği görüşüne ulaşabiliriz. Naki İsenbet de bu hususiyeti vurgulamıştır.

⁶Татар Халык Ижаты, Дастаннар , Томны Төзүчә Кәрәш Мәкалә һәм Искәрмәләренә Язучы Ф.Әхмәтова , Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 1984, s.5-6.

⁷ А.Г. Әхмәдуллин, Әдәбият Бәләмә Сүзлегә, Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 1990, s.209.

⁸ Нәкый Исәнбәт, Татар Халык Мәкәлләре, Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, Том I, 1959, s.63-76.

Günümüzde, Tatar Türklerinin destan anlatıcıları olan çiçen, sesenler hakkında yeterli malûmata sahip değiliz. Eski ve yeni devirlerde yaşamış olan çiçenlerin adı ve sayısı hususunda, araştırmacılar bazı isimler zikretseler de, destan anlatıcılarına ait malûmat yeterli değildir. Eski devirlerde yaşamış destan anlatıcılarının adları, Tatar halkının zihninde kaybolmuştur. Bilhassa Kazan Tatar Türklerinde bu düşünce daha açık bir şekilde müşahede edilebilir. Kazan Tatarlarının erken devirlerde yerleşik hayata geçmeleri, geçirdikleri tarihî tekâmül ve yüzyıllar boyunca Rus hâkimiyeti altında kalmanın tabii bir neticesi olarak, Kazan Tatarlarının destancılık geleneği ve destan anlatıcılarının ait olduğu sosyal ve kültürel ortam değişmiş ve bu eski devrin mümessillerinin sahip olduğu hususiyetler ile gördüğü vazifeler, yeni devirde kendisine hayat sahası bulamamıştır. XIX. ve XX. yüzyıllarda yapılan Tatar Türklerine ait destan metinlerinin ekseriyeti Sibiryâ sahasında yaşayan Tatar Türklerinden elde edilmesi, bu düşüncenin bir delili sayılabilir. Kazan Tatarlarında destan metinleri sözlü gelenekten ziyade yazma eserlerde yaşamıştır.

Tatar araştırmacıların kaydettiği çiçenlerine örnek teşkil etmesi için şu isimleri zikredebiliriz: Bahavi, Kormaşı, Mevlekey, Ciren Çiçen, Sıpra Cıray, Sabrican Akın, Sitdiyâ Babay Zeynidinov, Bayçigavi⁹, Keşafettin Minzelevi, Veliyulil İa Töhfetullin, Höseyin Nugay, Lotfulla Galiyulla ulı, Gali Mahmudov, Allayar Möhemmedşin, Ramazan İlyasus, Mullanur Ahmetov.¹⁰

Tatar Türklerinin destanlarının tasnifi meselesinde araştırmacılar tarafından farklı tasnifler yapılmıştır. Bu tasnifler daha çok destanların muhtevaları cephesinde yapılmıştır. Tatar Halk İcatı serisinin destanlar cildini hazırlayan ve eserin giriş kısmında Tatar destancılık geleneği ve destanları hakkında genel bilgiler veren Flora Ahmetova'nın adı geçen eserde yer alan destan tasnifi şu şekildedir:

⁹ Исәнбәт, аге, 70.

¹⁰Татар Халык Ижаты, s.11.

1. Kahramanlar hakkındaki hikâyeler: Ak Kübek, Mişek Alıp, Alıpmemşen, Kadış Mergen, Kara Kükil,
2. Tarihî destanlar: Cik Mergen, Çura Batır, Gıysa Uğulı Amet,
3. Aşk destanları: Tülek, Tahir bilen Zühre, Leyla bilen Mecnun, Şahsenem hem Garip, Kamber vb.¹¹

Meşhur Tatar âlimlerinden ve Tatar folkloru alanında ciddi incelemelerde bulunan Fatih Urmançı ise, Tatar destanlarını şu şekilde tasnif etmiştir:

- 1.Eski masalsı-mitolojik destanlar: Tülek, Altayın Sayın Süme, Yirtöşlik,
- 2.Kahramanlık destanları: Mişek Alp, Ak Kübik, İdigey, Cik Mergen, Çura Batır,
3. Lirik-epik veya aşk destanları: Kuzı Kürpeç bilen Bayan Sılu, Hurluga bilen Hemra.
4. Kitabî destanlar: Seyfölmülük, Leyla bilen Mecnun, Tahir bilen Zühre, Buz Yiğit.¹²

B.N. Putilov'un destan tasnifi ise şu şekildedir:

1. Arkaik kahramanlık destanları: Tülek bilen Susılu, Yirtöşlik,
2. Klasik kahramanlık destanları: Alpamşa, Ak Kübik,
3. Tarihî kahramanlık destanları: Edigey, Çura Batır.¹³

Tatar destanlarının arkaik ya da mitolojik destanlarında mitik döneme ait düşünceler ile evren tasarımı mevcuttur. Bu tür destanlarda mekân, yalnızca yeryüzü değildir. Destan kahramanının yer altı âlemine seyahat ettiği görülür. Bu nedenle bu tür destanlarda mekân, gerçek âlemden farklılıklar arz eder. Yer altı âlemi, Tatar destanlarda sihirli bir tabiatın var

¹¹Tatar Халык Ижаты , s. 12-24.

¹² Fatih Urmançı, **Tatar Destanları**, Cilt. I, Türkiye Türkçesine Akt. Vedat Kartalcık-Caner Kerimoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.15-16.

¹³Rüstem Sultı, **Edigey Destanı**, Türksoy Yayınları, Ankara, 1998, s.13.

olduğu, olağanüstü hususiyetlere sahip birtakım canlıların, devlerin, perilerin yaşadıkları yerler olarak tasavvur olunmuştur. Kahraman yeraltı güçleriyle ya mücadele eder, ya da yeraltında yaşayan fevkalade güzellikteki peri kızlarına âşık olur. Tülek Destanı'nda da bu durum söz konusudur. Kahraman Tülek, göl kenarında tesadüf ettiği yer altı âleminden gelen peri kızı Susılu'ya âşık olur ve yeraltına iner. Yine aynı şekilde, masalsı hususiyetleri de bulunan Yırtışlık Destanı'nda da kahraman Yırtışlık yer altı âlemine seyahat eder ve orada diğer bir dünya temsilcisi olan Ak Yılan'ın kızıyla evlenir.

Kahramanlık destanlarında destan kahramanı devlet ve milli meseleler ile meşgul olur. Kahraman hayatı boyunca ait olduğu milletin veya boyun menfaati için düşmanlarla mücadele eder. Kahraman olağanüstü meziyetlere sahiptir. Olağanüstü bir biçimde doğar, yaşar ve ölür. Bu tür destanlar genellikle kaynağını tarihî vak'alardan alır, fakat tarihî vak'alar destan anlatı türüne uygun bir biçimde halkın samimi duygularını içine alarak halkın muhayyilesi ile karışarak meydana gelir. Tarihî hadiseleri kesin bir gerçeklikle yansıtmamakla beraber, bu tür destanlar, tarihî vak'aların izlerini bünyesinde taşır. Tatar Türklerinde bu türe Edigey, Çura Batır, Ak Kübik, Mişek Alp destanlarını misal verebiliriz. XV. yüzyılda yaşamış bir tarihî şahsiyet olan Edigey'in kahramanlıkları etrafında teşekkül etmiş olan Edigey Destanı, kahramanlık destanlarının karakterini bünyesinde taşıyan bir eserdir. Nogaylı boyların arasında ortaya çıkan kahraman Edigey'in, boylarının gördüğü haksızlıklara karşı, Altın Orda hükümdarı Toktamış ile mücadelesi konu edilir. Kazan Hanlığı devrine ait Cik Mergen Destanı da kahramanlık destanı türüne ait bir eserdir. Destanda kahraman Cik Mergen, halkının menfaatlerini savunmak, onların bağımsızlığını, emniyetini korumak için han ile savaşı. Diğer bir kahramanlık destanı Çura Batır Destanı'nda da kahraman Çura Batır, gerçekten yaşamış bir şahsiyet olmakla birlikte hiçbir zaman Ruslarla savaşmamasına rağmen, destanda Ruslara karşı mücadelen bir cesur bir kahraman hüviyeti içindedir.

Tatar Türklerinin kahramanlık destanlarında kahramanın genel hususiyetleri, diğer Türk boylarının kahramanlık destanlarındaki kahramanlarla müşterek hususiyetler arz eder. Kahramanların genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: Kahraman, çocukluktan itibaren birtakım kahramanlıklar sergiler, olağanüstü bir biçimde büyür. Düşmanlarla mücadele ederken, her zaman yanında en büyük yardımcısı olan atı vardır. Kahramanlar atlarının adıyla birlikte anılır. Düşmanlar, kahramanlara karşı hiçbir zaman başarılı olamazlar.

Lirik- aşk destanları, Tatar Türklerinin diğer bir destan türüdür. Bu tür destanların ana muhtevası aşktır. Kahramanlık destanlarında kahraman düşmanlarla veya olağanüstü varlıklarla savaşırken; aşk muhtevalı destanlarda, ne düşmanla, ne de olağanüstü varlıklarla savaş vardır. Aşk muhtevalı destanlarda toplumun güvenlik ve veya buna benzer önemli bir sorunu mevcut değildir. Kahramanlık destanlarından diğer bir farkı da, destan kahramanları daha realist bir şekilde tasvir edilir.

Bu tür destanlarının temeli, iki kişinin birbirine hissettiği derin bir aşk ve birbirlerine kavuşma serüvenidir. Bu destanlar, Türk edebiyatındaki aşk hikâyelerine hem içyapı, hem de dış yapı açısından benzerler. Nitekim Tatar Türkleri arasında yayılan Âşık Garip, Tahir ile Zühre gibi hikâyeler, Türk boylarının ekseriyetinde halk hikâyeleri türünde gösterilir. Tatar Türklerinin destan terimi, hikâyeler için de kullanıldığını yukarıda belirtmiştik. Kuzı Kürpeç ile Bayan Sılu, Hurluga ile Hemra, Buz Yiğit, Âşık Garip ve Şahsenem, Kamber, Tahir ile Zühre, Leyla ile Mecnun adlı eserleri bu türe örnek olarak verebiliriz.

I.BÖLÜM
TÜLEK DESTANI'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Tülek Destanı'nın Genel Özellikleri:

Tülek Destanı hakkında ilk neşriyat Rus dil âlimi ve sözlükçüsü V.İ. Dal tarafından yapılmıştır. V.İ.Dal 1833-1841 yılları arasında Orenburg vilayetinde çalışmıştır. V.İ.Dal orada bulunduğu süre içerisinde Başkurt folkloruyla ilgili derlemelerle de meşgul olur. Başkurtlar arasında derlediği Tülek Destanı'nın varyantını Rusça olarak 1843 yılında "Başkriskaya Rusalka" adıyla "Moskoviyatnin" dergisinde neşreder. Eserin bu varyantı 1959 yılında "Başkurt Halık İcadı" adıyla üç ciltlik külliyyatın üçüncü cildinde Başkurt Türkçesine çevrilerek yayınlanır. Tülek Destanı'nı daha sonra L. Suhodolskiy, Ufa Tatarlarından derler ve 1858 yılında Rusçaya tercüme ederek "Leganda o Tulyake" adıyla "Vestnik Russkogo Geografičeskogo Obçestva" dergisinde neşreder. R.G.İgnatiyev Orenburg Tepterlerinden eserin ikinci bir varyantını derler ve "Skazka o Sari-Sagibe, sine Abdrahmanova" adıyla 1875 yılında neşreder. Meşhur Türkolog, Rus âlimi G.İ. Potanin, 1892 yılında yayınladığı "Doç Morya v Steptom Épose" adlı eserinde, destanın Türk boyları arasındaki varyantlarını mukayese etmiş ve belli başlı özellikleri üzerinde durmuştur. 1902 yılında Sultangiray Sultanov Samara'da yayınlanmakta olan "Samarskaya Gazeta" nın 83. Sayısında destanın bir varyantını Rusçaya tercüme ederek yayımlar.¹⁴

Bu destanın başka bir varyantını meşhur şair Mecit Gafuri 1910 yılında "Zayatülek birle Susılı, Başkurt Hikayesinnen" adıyla Tatar Türkçesiyle yayımlar. Yazar 1910 yılının 15 Şubatında bu kitabına yazdığı söz başında, kendisinin bir yıl önce Belebey iline gittiğini, orada Zayatülek'in türküsünü söyleyenleri gördüğünü ve bu türkülerin Zayatülek adlı kitapta var olduğunu haber aldığını anlatır. *"Ben ilk bu kitabın Ufa'da meşhur bir zat tarafından Rusçaya tercüme edildiğini, fakat kendisi vefat ettiğinden dolayı yayınlanmadan kaldığını duymuştum. Burada varlığını duyunca, eserin izini sürdüm. İlk nüshaları bulduğum vakit, kitabın ehemmiyeti düşündüğüm kadar olmasa da, bazı sebepler yüzünden doğru yazılmamış diye düşündüm."* Mecit Gafuri, el yazma nüshalarını

¹⁴ Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Türksoy Yayınları, Ankara, 2000, s.2; Раиф, Мәрданов, **Түләк Китабы**, Милли Китап Нәшрияты, Казан ,2008, s.3.

mukayese ederek, eseri kendisi oluşturmıştır. Eserin nesir kısımları basit bir dil ile yazılmış olmasına karşın, nazım kısımlarının doğrudan el yazma kaynaklarından alındığı görülmektedir. Tülek Destanı'nın daha sonra ele geçirilen el yazma nüshalarındaki metinler ile mukayese edildiği zaman bu durum daha iyi müşahade edilmektedir.¹⁵

Meşhur yazar ve âlim Naki İsenbet, Tülek Destanı'nın el yazmalarını esas alarak, 1929 yılında piyes yazmaya başlar ve bazı kısımlarını tamamlar. Musa Celil'in teşvikiyle opera için libretto eseri düzenler. Tatar Devlet Opera Tiyatrosu'nun o zamanki müdürü olan ünlü şair Musa Celil destan hakkında bir eleştiri yazısı kaleme alır ve eserin vatan özlemi teması üzerinde durur.¹⁶ Naki İsenbet 1942 yılında yazdığı Tülek adlı dramatik şiiri, 1944 yılında "Sovyet edebiyatı" dergisinde neşredilir ve daha sonra yayımlanan yazarın toplu külliyatına da alınır. Eserin Rusça el yazması G.İbrahimov Enstitüsü'nün El Yazmalar Bölümü'nde saklanmaktadır.

G. Şamuvkov Naki İsenbet'in şiiri hakkında bir değerlendirme yazısı yazar. Eserin II. Dünya Savaşı yıllarında komünist fikre ve vatan savunulmasına hizmet ettiğini dile getirir.

Bestekâr Necip Cihanov, Naki İsenbet'in şiirine dayanarak bir opera eseri vücuda getirir. Eser, II. Dünya Savaşı yıllarında ve 1970'li yıllarda sahneye konulur.¹⁷

Daha sonra destan üzerinde Fatih Urmançı çalışır ve 1979 ile 1984 yılları arasında Tülek Destanı ile ilgili ilmî makaleleri neşredilir.

Meşhur Tarihçi Mirkasım Gosmanov, 1969 yılında Tataristan'ın Kama Tamagı bölgesinin Uli Karile köyünde Megfire Hasanova'dan Tülek Destanı'nın içinde bulunduğu el yazmasını alır. Daha sonra eseri muhtelif

¹⁵ Раиф Мәрданов, age, s.4.

¹⁶ Муса Жәлил, "Түләк Либрәттосы", Әсәрләр, Сәнгаты Турында Мәкаләләр һәм Хатлар, Том VI. Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 2006, s.145.

¹⁷ Татар Халык Ижаты, age, s.350.

cepheleriyle inceleyerek “Kavriy Kalem Ezinnen” adlı eserinde yayınlar.¹⁸ Biz yaptığımız çalışmada bu metni esas aldık.

1970 ve 1980’li yıllarda yayımlanmaya başlanan “Tatar Halk İcatı” serisinin destanlar cildinde Tülek Destanı da bulunmaktadır. Eserin giriş bölümünde Tatar destancılık geleneği ve destanları hakkında bilgiler veren Flora Ahmetova, Tülek Destanı’nın da muayyen özelliklerine temas eder. Eserde Tülek Destanı’nın Mirkasım Gosmanov’un varyantı yer alır.¹⁹

M.Ahmetcanov, 1985 yılında Kazan’da bulduğu el yazma hakkında malûmat veren “Kazanskiy Spisok Dastana Tulyak i Suslu” adlı makalesini 1991 yılında neşreder. M.Ahmetcanov bulduğu bu destan varyantını müstakil bir kitap halinde “Tülek bilen Susılı” adıyla 1997 yılında neşreder.

1994 yılında arşiv araştırması için gidilen Tataristan’ın Etne vilayetinin Ulu Minger köyünde araştırmacılara Zakirov ailesi onlarca eski el yazma kitapları veririler. Bu kitapların arasında “Tülek bilen Susılı” Destanı’nın XIII. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olduğu düşünülen el yazma nüshası da yer alır. Sözü geçen el yazması, Tülek Destanı’nın en eski tarihli nüshasıdır.²⁰

İ. Zakirova “Su Kızı Ezinnen” adlı makalesinde destanın el yazma metinlerini ve sözlü kaynaklarda bulunan varyantlarını başka toplumların mitoloji ve folklor özellikleriyle mukayese eder.

Fatih Urmançı, 2004 yılında Tatar destanlarını içeren “Tatar Halık Dastannarı” adlı eserini neşreder. Eserde Tülek Destanı’nın dört varyantı yer alır. Daha sonra bu eser, Vedat Kartalcık ve Caner Kerimoğlu tarafından Türk Dil Kurumu’nun “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması” projesi kapsamında Kiril harfli orijinalinden

¹⁸Татар Халык Ижаты, age, s.348.

¹⁹ Age, s.123.

²⁰Марсэль Әхмәтсанов, “Татар Әдәби Мирасын Өйрәнү Проблемалары: Әдәби Чыганақларны Барлау, Тиешрү Мәтоды Нәтижәләре”, Казан, Basılmamış Doktora Tezi, 1997, s.287.

transkripsiyonu yapıp, Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış ve "Tatar Destanları" adıyla iki cilt hâlinde yayımlanmıştır.²¹

Destanın beşinci varyantı 1996 yılında bulunmuştur. Samara, Kamışlı ve Orenburg bölgelerindeki Tatar köylerine yapılan kaynak arama seferleri sırasında, Kamışlı köyünün mescidinde Tülek Destanı'nın yeni bir el yazma nüshasına rastlanır. Bu nüsha ile alakalı ilk olarak Samara bölgesinde yayınlanan "Birdemlik" gazetesinde Raif Merdanov tarafından bilgi verilir. Daha sonra aynı yazarın 2002 yılında "Kütüphane Haberleri" ve "Kazan Utları" dergilerinde destan hakkında kısa değerlendirme yazıları çıkar. Raif Merdanov bu çalışmaların neticesinde yeni keşfedilen Tülek Destanı'nın son varyantını, ilk olarak 2008 yılında ilmî bir şekilde inceler.²²

Tülek Destanı bünyesinde mitolojik hususiyetler barındıran destanlardan biridir. Başkurt Türklerinde bu destanın on beşten fazla varyantı olduğu kaydedilmektedir. Başkurt Türklerinde sözlü kaynaklarında yaşayan destan, Tatar Türklerinde el yazmalarda yaşamıştır. Tülek Destanı'nın Tatar Türklerinde bugün beş varyantı vardır:

- I. Naki İsenbet'in arşivinde bulunan hasarlı nüsha. Kimin tarafından yazıldığı ve zamanı belirsizdir.
- II. Kazan Devlet Üniversitesinin Mirkasım Gosmanov bölümünde yer alan nüsha.
- III. 1985 yılında Kazan'da Marsel Ahmetcanov tarafından bulunan ve 1877 yılında yazıldığı bilgisi olunan nüsha,
- IV. 1994 yılında Etne vilayetinin Ulu Minger köyünden M.Ahmetcanov tarafından bulunan nüsha.
- V. 1996 yılında Kamışlı köyünde bulunan nüsha.

²¹Fatih Urmanç, **Tatar Destanları I-II**, Türkiye Türkçesine Akt. Vedat Kartalcık,-Caner Kerimoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²²Раиф Мәрданов, **Түләк Китабы**, Милли Китап Нәшрияты, Казан, 2008.

Tülek Destanı'nın teşekkül ettiği devir hususunda muhtelif görüşler mevcuttur. Fatih Urmançı'nın tespitine göre bu destan, XIII. veya XIV. yüzyıllarda Altın Orda Devleti zamanında teşekkül etmiştir. Fakat Urmançı, destanın daha erken bir devirde de teşekkül etmiş olabileceğini de ilave eder.²³ Mirkasım Gosmanov'a göre ise Tülek Destanı "Cayık-İdil-Güney Ural" üçgeninde yaşayan ve eski Kıpçak dili konuşan boyların ve onların varisleri olan akraba boyların (Tatar-Başkurt-Nogay) ortak mirası olduğunu söyler. Ona göre Tülek Destanının teşekkül zamanı XIII. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılın sonuna kadarki dönem olarak tahmin eder.²⁴ M.H. Bakirov Tülek Destanı'nın mitolojik karakterinden hareketle destanın en eski tarihî tabakasını VI. ve VIII. yüzyıllara götürür ve teşekkül zamanını Bulgar Devleti devrinde gösterir.²⁵

Tülek Destanı'nın teşekkül ettiği coğrafya hakkında da şunları söyleyebiliriz: Destanın ortaya çıktığı coğrafyayı bize tam olarak gösteren bir kaynak elimizde mevcut değildir. Fakat destanda geçen bazı anahtar kelimelerden yola çıkarak destanın ortaya çıktığı coğrafi bölgeyi tespit edebiliriz. Tülek Destanı'nda geçen Cayık(Yayık) ırmağının diğer bir adı da Ural'dır. Bu ırmak Ural Dağları'nın bittiği yerin güneyinden doğar ve güneybatı yönünde ilerleyerek Kazakistan'ın Gurjev kasabası yakınında Hazar denizine dökülür. Bugün Rusya ve Kazakistan topraklarından geçer Destanın diğer varyantlarında Asılı göl ve Dim ırmağına rastlanır. İkisi de bugün Başkurdistan sınırları içerisindedir.

Destan kahramanı Tülek'in hasretini çektiği memleketi olarak zikredilen Balkan Dağı, Hazar Denizi kıyısında, Amuderya ırmağının eski yatağı olan Özboy'un denize ulaştığı yerin kuzeyinde bulunan sıradağların adıdır. Bu dağlara Büyük Balhan denir. Bunun güneyinde bulunan ve sıra dağlardan büsbütün ayrı duran başka bir dağa da, Küçük Balhan denir. Balkan dağı adına Kazak-Kırgızlarla Başkurt folklorunda da rastlanır. Bu

²³Фатих Урманча, **Татар Халык Ижаты**, Мәгариф Нәшрияты Казан, 2005, s.215.

²⁴Марсэль Хәэрнасович Бакиров, **Татар Фолклоры**, Мәгариф Нәшрияты Казан, 2008, s.200.

²⁵ Age, s.205.

uluslar gerek Türkmen Balkan'ından, gerek Osmanlı Balkan'ından çok uzaklarda yaşayan Türklerdir. Diğer taraftan Başkurt ülkesinde, Ural Dağlarının orta bölgesinde, Dim ırmağından sekiz kilometre ve Ufa şehrinden on altı kilometre uzaklıkta Balkan adını taşıyan bir dağ vardır. Abdülkadir İnan'a göre Tülek Destanı bu dağ etrafında söylenmiş bir efsanedir.²⁶ Bu ipuçlarından yola çıkarak destanın teşekkül ettiği coğrafyayı Cayık ve Dim ırmağını içine alan bölgeyi gösterebiliriz.

²⁶Abdülkadir İnan, "Tarihte ve Folklorda Balkan", **Makaleler ve İncelemeler**, cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.619-620.

II. BÖLÜM

TÜLEK DESTANI'NIN TAHLİLİ

A.Tülek Destanı'nın Vak'a Örgüsü:

Tülek Destanı'nın vak'a örgüsüne geçmeden önce, destandaki şahıs kadrşosunun genel özelliklerini şu şekilde gösterebiliriz:

Tülek: Destanın merkezî kahramanıdır. Baçman Han'ın altmış yiğit yoldaşından altmış birincisi olan yiğittir. Sarı Mirkasık Bey'in tek oğludur. Tülek gönlü temiz, Allah'a yakındır. Yakışıklı, boylu poslu bir yiğit olarak tasvir edilir. İçine düştüğü müşkül durumlardan Hızır Aleyhisselam'ın öğrettiği İsm-i Âzam duası sayesinde kurtulur. Su altı âleminde yaşayan Susılu'yu derin bir aşkla sever. Allah'ın yardımıyla ozanlık sanatını kazanır ve çevresindekileri etkiler.

Susılu: Destanın başkahramanı Tülek'in sevgilisidir. Su altı âleminin padişahı olan Çaçdar Han'ın kızıdır. İnce boylu, narin yapılı ve gayet güzel bir peri kızı olarak tasvir edilir. Destanda Tülek'ten sonraki en önemli kahramandır.

Çaçdar Han: Su altı âleminin padişahıdır. Susılu'nun babasıdır. Destanda su altı âleminde büyük bir sarayı, cinleri ve perileri olan bir han olarak tasvir edilir. Destanın olumlu tiplerindendir.

Altmış Yiğit: Baçman Han'ın yoldaşları olan yiğitlerdir. Destan kahramanı Tülek'e düşmandırlar. Tülek'i kıskanırlar ve onu öldürmek isterler. Destanın genel itibarıyla tek olumsuz tipleridir.

Hızır: Destanda Tülek'e yardım eden olağanüstü yardımcı kahraman tipidir. Tülek uyurken onun rüyasına girerek, altmış yiğidin ona yaptığı hain plânı haber verir ve ne zaman zor bir duruma düşerse okumasını öğütlediği İsm-i Âzam duasını öğretir. Destandaki Hızır tipi, kahramana zor durumlarda ve felaketlerde yardımcılık işlevi görür. Türk destanlarında ve efsanelerinde kahramanlar, Hızır'ın öğrettiği dualar sayesinde tehlikelerden korunup bizzat

gelmesine de gerek kalmadan selamete ulaşırlar.²⁷ Burada aynı hadise vuku bulur.

Baçman Han: Yeryüzü âleminin padişahıdır. Tülek ile beraber altmış bir yiğit yoldaşı vardır. Malı, mülkü, parası çoktur. Avlanmaktan hoşlanır. Baçman Han destanda çok fazla işlenmeyen tiplerden biridir.

Sarı Mirkasık Bey: Destan başkahramanının babasıdır. Destanda sadece ismi zikredilir. Altın tahtta oturduğu, seyrek sakal uzattığı şeklinde tasvir edilen Sarı Mirkasık Bey'in. vak'a örgüsünde hiçbir rolü yoktur.

Periler, Devler, Cinler: Yer altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın hizmetçileri, yardımcılarıdır.

Tülek Destanı'nda, yer üstü kahramanı Tülek'in, Baçman Han'ın maiyetinde bulunan altmış yiğit ile aralarının açılması, atı ve kuşuyla beraber bir göl kenarına gelmesi, orada yer altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın kızı Susulu'ya âşık olması, onu kendisiyle evlenmeye mecbur etmesi ve yer altı âlemine gitmesi, orada mutlu mesut yaşarken kendi memleketi Balkan dağını özlemesi ve yer üstü âlemine çıkması anlatılır. Ana hatlarıyla bu şekilde bir çerçeveye oturtulan destanın vak'a örgüsünü şu şekilde gösterebiliriz:

I. Baçman Han, malı mülkü bol, yurdu torağı geniş olan bir handır. Maiyetinde altmış yiğit yoldaşı vardır. Altmış birinci yiğit, Sarı Mirkasık Bey'in oğlu Tülek'tir. Baçman Han Tülek'i kendi yanına alır.

II. Bir gün Baçman Han yiğitleriyle ava çıkar. Bütün kuşları Tülek'in kuşu Ak Yabalak yakalar. Hanın diğer yiğitleri hiçbir şey yakalayamaz: Tülek yakaladıklarını Baçman Han'a verir. Altmış yiğit, Tülek'in bu üstünlüğünü kıskanır ve Tülek'i bıçaklayıp öldürmek isterler.

²⁷Ahmet Yaşar Ocak, **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s.113.

III. Altmış yiğit, kahraman Tülek'in atının yürüyememesi için plan kurar. O gece altmış yiğit, Tülek'in atı olan Akbüzçe Yilyitmez'in toynağına sivri demir çivi sokar. Tülek uyuduğu için bu durumun farkında değildir.

IV. Tülek uyurken rüyasına Hızır girer. Altmış yiğidin kendisine düşmanlık ettiğini, atının ayağına sivri demir çivi vurduklarını Tülek'e haber verir ve ona İsm-i Âzam duasını öğretir. Bu duayı okuduğu takdirde, atının ayağındaki çivilerin düşeceğini, atının iyileşeceğini söyler ve ne vakit zor bir duruma düşerse bu duayı okumasını tembihler.

V. Tülek sabah uyanır ve Hızır'ın öğrettiği İsm-i Âzam duasını okuyup üfler. O vakit atının ayaklarındaki çiviler düşer, atı iyileşir. Tülek, bu durumu hiç kimseye söylemez.

VI. Sabah olunca, bütün yiğitler atlanır. Tülek'in bir göle bakmaya gittiğini gören altmış yiğit şaşırır. Tülek'in ölmesi gerektiği kararında anlaşılan altmış yiğit, üç yiğidin Tülek'in atının dizginlerini tutup, birinin atı kamçılıyarak, Tülek' i taşa, ağaca çarptırarak ölmesi planını yaparlar.

VII. Üç yiğit planı uygular ve ikisi atın dizginini çıkarır. Diğer yiğit, atı kamçılar. Tülek'in atı Akbüzçe Yilyitmez koşmaya başlar. Yedinci gün sabah doğarken bir büyük bir gölün yanında durur. Tülek nereye geldiğini bilmez.

VIII. O vakit Tülek atının durduğu yerde bir kız görür. Hemen kıza âşık olur. O kız su altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın kızıdır. Tülek atından iner, kızın yanına gelir. Kıza selam verir. Kız dönüp Tülek'e bakar.

IX. Kız, Tülek'i görür ve ona âşık olur. Tülek'in yanına gideceğinden korkarak, Tülek'i aldatıp oyalamaya karar verir.

X. Tülek kıza “ay gibi güzel yüzüne” âşık olduğunu, kendisine adını söylemesini ister. Kız ise kendi yurdunun zor bir yer olduğunu, onun orada hasta olup öleceğini, dönüp gitmesini söyler. Tülek, kuşundan, atından, anasından, babasından dahi vazgeçeceğini, adını söylemesini ve kendisiyle evlenmek istediğini dile getirir. Susılu, onun buradan gitmesi karşılığında altın tarak, yüzük, al ayna gibi hediyeler vermeyi teklif eder. Tülek, kızın teklifini kabul etmez, onunla evlenmek istediğini tekrarlar. Bunun üzerine Susılu, yanına beş kişi geliyor diyerek, Tülek’i aldatır ve suya dalar.

XI. Kızın altı karış saçı suya girmez. Tülek kızın saçını yakalayarak bileğine dolar. Kız sudan çıkıncaya kadar kızın saçını bırakmaz.

XII. Bir süre sonra ayın ve güneşin görünmediği, bir taş sarayın olduğu, önünde sütten ve baldan ırmakların aktığı sihirli bir yere çıkar. Susılu, “Yiğit artık ben senin oldum, sen benim oldun” der. Saraya girip, yatak hazırlayacağını, sonra gelip onu alacağını söyleyerek, Tülek’e saçını bırakması için yalvarır. Tülek önce kabul etmese de daha sonra kızın saçını bırakır.

XIII. Kız saraya girer ve sarayın kapısını kilitler, penceresini kapatır. Üç gün üç gece saraydan dışarıya çıkmaz. Dördüncü gün Tülek sabredemez ve namaz kıldıktan sonra Hızır’ın öğrettiği İsm-i Âzam duasını okur. Kızın yurdunun, halkının helak olması için beddua eder. Duası kabul olur. Bütün yurt mahvolur. Üç gün üç gece havanın sıcaklığı artar. Sütten ve baldan akan ırmaklar kurur, yiyecek içecek hiçbir şey kalmaz. Bütün halk ölü gibi yatar.

XIV. Sarayda bulunan Susılu’nun maiyetindeki peri yüzlü hizmetçi kırk kız, bu felaketin Tülek’ten geldiğini anlayarak, su altı âleminin padişahı Çağdar Han’a haber verirler. Çağdar Han, bu duruma çok öfkelenir. Kızının saraydan dışarıya çıkmasını, yiğitten özür dilemesini emrederek kızın yanına birini gönderir.

XV. Susılu, babası Çağdar Han'ın sözünü dinler. Sarayın kapısını penceresini açar. Tenine gün ışığı vurunca ölecek gibi olur. Tülek saraya girerek kızın saçından yakalar. Susılu'nun akli başına geldiği zaman, Tülek'ten af diler ve babasının kendisini kocalığa almaya izin verdiğini söyler. Susılu, sıcağtan yurdunun mahvolduğunu, bu sıkıntıyı bertaraf edecek duayı okuması için yiğide yalvarır.

XVI. Tülek, İsm-i Âzam duasını okur. Sıcaklık çekilip, serin bir yel eser. Bal ve süt ırmakları tekrar akmaya başlar. Su altı âlemi, eski haline döner.

XVII. Tülek ile Susılu bu sihirli dünyada mutlu mesut yaşamaya başlarlar. Kız her sabah yer üstüne çıkıp, süslenip gelmesi için Tülek'ten izin ister. Tülek kıza izin verir. Daha sonra Tülek, kıza yer üstünde atını kuşunu görüp görmediğini sorar. Kız gördüğünü söyler. Tülek kızdan atını ve kuşunu alıp gelmesini ister. Kız bu dileği yapmaya gücünün yetmeyeceğini, kendisinin Hak Teâlâ'ya dua etmesini öğütler.

XVIII. Tülek, İsm-i Âzam duasını okur, Hak Teâlâ'ya atını ve kuşunu yanına getirmesi için yalvarır. Sabah olduğunda atı Akbüzçe Yilyitmez ve kuşu Ak Yabalak, Tülek'in yaşadığı sihirli dünyaya gelir.

XIX. Bir zaman sonra kahraman Tülek, kızın aşkından hasta olur, sararıp solar. Kız, yiğidin kendi halini görsün diye Tülek'e ayna verir. Tülek aynaya baktığı vakit, hasta olduğunu görür. Kendisine "ürteke" adında üç sazın birleşiminden meydana gelen bir müzik aleti icat eder. İsm-i Âzam duasını okur. Hak Teâlâ'ya kendisine ozanlık sanatını vermesi için yalvarır. Duası kabul olur. Tülek, saziyla türküler söylemeye başlar. Bütün periler, cinler, hayvanlar kendisini dinlemeye gelir. Gece gündüz Tülek'in yanından ayrılmazlar.

XX. Tülek, yer üstünü, insanoğlunu, memleketini ve ailesini zler. Susılu, Allah'ın ayrılanları kavuşturacağını söyleyerek Tülek'i avutur. Sabah olunca, bir altın tahtı olan Balkan dağı sarayın önünde durur. Tülek Allah'a şükreder ve kendi yurdu olan Balkan dağı üzerine türküler terennüm eder.

XXI. adar Han, Tülek'in türkülerini, ozanlığını merak eder. Tülek'i yanına getirmesi için, perilerini gönderir. Periler, Tülek'i almaya gelince, Susılu Tülek'e Allah'ın canlı kıldığı sazını almayıp, sazın bir suretiyle gitmesini, babasının onu alabileceğini söyler. Tülek, kızın dediğini yapar.

XXII. Tülek, adar Han'ın yaşadığı yere yaklaşınca, türkü söylemeye başlar. adar Han bunu duyunca, tahtta kel hizmetkrını kendi yerine oturtup, Tülek'i karşılamaya gider. Kız, babasının hilesini söylediği için, Tülek gelenin adar Han olduğunu, tahtta oturanın kel hizmetkrın olduğunu söyler. adar Han, bu hileyi anlamasından dolayı Tülek'in akıllı bir kişi olduğu kanatine varır ve ondan etkilenir.

XXIII. Tülek, adar Han'ın sarayında kırk gün kırk gece kalır. Daha sonra, sevgilisi Susılu'yu, Balkan dağını zler. adar Han, perilerine, devlerine Tülek'in dağını getirmelerini emreder. Hak Tel, Balkan dağını ortadan kaybeder. Devler, periler sarayın yanındaki Balkan dağını bulamazlar. Ulu dağlardan birisini Tülek'in yanına getirirler.

XXIV. Tülek, getirilen dağın, kendi dağı olan Balkan dağı olmadığını söyler. adar Han, Tülek'in haline üzülür, Tülek'i yanında zorla tutamayacağını anlar. Tülek ile Susılu'yu yer üstüne çıkarır. Tülek ile Susılu ölünceye kadar Balkan dağında mutlu bir şekilde yaşarlar.

B.Tülek Destanı'nın Dil Özellikleri:

Tatar Türkçesi, Türk dilinin Kıpçak grubu içerisinde yer alır. Bugün Rusçayla birlikte Tataristan Muhtar Cumhuriyeti'nin resmî dilidir ve Tataristan'da, Batı Sibiry'a'da, Astırhan'da ve Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşayan Tatar Türklerinin edebî dili olarak kullanılmaktadır.

Bugünkü Tatar Türkçesinde üç ağız vardır. 1. Orta (Kazan) ağızı, 2. Batı ağızı (Mişer), 3. Doğu ağızı (Sibiry'a Tatarları). Fakat Astırhan, Kasımov, Tepter ve Ural ağızları gibi karışık ağızlar da mevcuttur. Tatar Türkçesinde edebî dil, Orta (Kazan) ağızına dayanır.²⁸

Orta ağız konuşanların büyük çoğunluğu Tataristan, Başkurdistan, Mari, Udmurt ve Çuvaş Özerk Cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu'na bağlı Kirov, Ryazan, Perm, Sverdlovsk, Çilebi gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Batı (Mişer) ağızını konuşanlar ise; Gorkiy, Ulyanovsk, Penza, Saratov, Kuybisev, Volgograd, Orenburg bölgeleriyle Tataristan ve Başkurdistan'ın çeşitli yerlerinde bulunmaktadırlar. Doğu ağızını konuşanlar da Batı Sibiry'a'da Tümen, Omsk ve Novosibirsk gibi yerlerde yaşamaktadırlar.²⁹

Tatar Türkçesinde 22 ünsüz ile 9 ünlüye karşılık gelen 31 işaret vardır; bu sayıya Rusçaya ait olan ts, şç, yu, ya gibi çift sesli harfler dâhil edilmemiştir. Tatar Türkçesindeki 9 ünlüden a, u, ü, ı ve i sesleri Türkiye Türkçesindeki gibi telaffuz edilir. Türkiye Türkçesindeki 8 ünlüden farklı olarak Tatar Türkçesinde bir de açık e ünlüsü mevcuttur. Türkiye Türkçesindeki e sesinden daha açık ve geniş söylenir. Tatar Türkçesinin asıl farklı ünlüleri, destan metninde transkripsiyon gereği ve ũ olarak gösterdiğimiz ünlülerdir. Bu sesler Türkiye Türkçesindeki o ve ö seslerinden daha dar ve kısadır ũ harfi o -u-ı arasında, ũ harfi ö-ü-i arasında bir sesi gösterir. Bunlardan başka Tatar Türkçesinde bizdeki i sesi ile aynı ses

²⁸Nicholas Poppe, **Tatar Manual Descriptive Grammar and Texts with A Tatar-English Glossary**, Indiana University Publications, 1963, s.3.

²⁹Ercan Alkaya, "Sibiry'a Tatar Türkleri ve Dilleri", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/7 Fall 2008, s.7.

değerine sahip olan i sesinin dışında, kısa ve dar bir i sesi daha vardır. Bu ses daha çok ı sesine yaklaşır. Bu ses, destan metninde e harfi ile gösterilmiş ve transkripsiyonda î işareti ile belirtilmiştir. Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olan ünsüzler dört tanedir: h, ñ, v, ğ. Bunlardan h sesi, gırtlaktan çıkarılan hırıltılı ħ'dir. ñ ise Anadolu'da sık rastlanan nazal n sesidir. Tatar Türkçesindeki v sesi, Türkiye Türkçesindeki gibi dişler değiştirilerek çıkarılmaz; iki dudak arasından çıkarılır. ğ sesi de Türkiye Türkçesindekinden daha vurgulu telaffuz edilir.

Tatar Türkçesinin başlıca özellikleri ve incelediğimiz Tülek Destanı'ndaki örnekleri şöyledir:

1. Tatar Türkçesinde o ve ö gibi geniş-yuvarlak ünlü yoktur. Tatar Türkçesinde, biri diğerinden daha dar telaffuz edilen iki u ve iki ü ünlüsü bulunmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Türkçesindeki o ve ö sesleri Tatar Türkçesinde u ve ü'ye dönüşür.

Altmış birinçi Mirkasık Biy ugılı Tülek atlıg idi. (T6)

Un ay tūgel kütergen, (T126)

Kürmeymüsen, bay ugli? (T161)

Ay yŭziñdin bir üpmeŷ, (T175)

Dürtinçi kŭn ırte namazın kılğandin sŭñ, (T186)

mısralarında ugılı/oğlu yula/yola, un/on, kürmeymüsen/görmüyor musun, üpmeŷ/öpmeden, dürtinçi/dördüncü kelimeleri bu özelliğe örnektir.

2. Türkiye Türkçesindeki u sesi, Tatar Türkçesindeü (o-u-ı arası kısa ünlü); ü sesi ise ŭ (ö-ü-i arası kısa ünlü) olur. Biz metnimizde bu sesleri ŭ ve ŭ̄ olarak gösterdik:

ŭç kŭn-tŭn Tülek anda kaldı; (T186)

Atı, kŭşı Tülek'nŷ kürdiler irse, atı sŷlkŷndŷ, kŭşı kagndı (T305)

Tülek bu işni bilmedi, üzi üykida idî (T20)

Cümle buyım senindîr (T181)

Saçınıñ üzinlikı altmış karış bar idî. (T45)

cümlelerindeki üç kün /üç gün, küşı/kuşu, üykida/uykuda, cümle/cümle
üzinlikı/ uzunluğu kelimeleri bu özelliğe örnek gösterebiliriz.

3.Tatar Türkçesinde, gerek Türkçe asıllı gerekse başka dillerden alınma kelimelerin ilk hecesinde bulunan e sesleri i'ye dönüşür.

Tülek'niñ mingen atın Akbüzçe Yilyitmez dirler idî. (T17)

Ul segat Tülek atı tuktagan yirde bîr kız kürdî, (T41)

Her kîm kiçe kündiz Tülek katından kitmes buldılar. (T330)

Çaçdar han padişah kızındin yıraklığı yidi kün-tünlik yulda idî.
(T399)

cümlelerindeki dirler/derler, yirde/yerde, kiçe/gece, yidi/yedi kelimeleri
bu özelliğe örnek gösterilebilir.

4.Türkiye Türkçesindeki birinci hecedeki o, ö, u, ü seslerini takip eden
u, ü sesleri Tatar yazı dilinde ı, i olur:

Dürtinçi kün ırte namazın kılğandin süñ, (T186)

Üç künden süñ türdılar, mal- tevarların karadılar: (T248)

Altın iyeri üstinde, yabalak iyer kaşında kürindî, (T301)

cümlelerindeki dürtinçi/dördüncü t dılar/durdular, üst inde/üstünde,
kürindî/göründü örneklerinde olduğu gibi.

5. Türkçe asıllı kelimelerin başındaki bütün g sesleri, Tatar Türkçesinde k sesine dönüşür:

Baçman Han'ga kiltirir irdiler. (T9)

Tüş içinde Hızır Galeyhisselam keldi, (T21)

Tülek birle kızniñ kündin-kün mehebbetleri artıgrak buldı. (T250)

Tülek'nı kürdi, ah kılıp eydi: (T48)

Bu süz birle yigitniñ künñilñ avıtdı. (T350)

cümlelerindeki kiltirir/getirir, keldi/geldi, ğndin kün/günden güne, kürdi/gördü, küñilin/gönlünü örnekleri bu özelliği belirtmektedir.

6.Türkiye Türkçesinde kelime başlarındaki “d” sesi Tatar Türkçesinde ” t” şeklindedir:

Barındin biyik Balkan tav; (T457)

Turır munda Tülegim, (T453)

Atıñ tuyagina ütkin timir kadak sukdılar. (T23)

Hak Tegale'din hacet tileyin, (T238)

Kız tuymadı. (T45)

cümlelerindeki tav/dağ, turır/durur, timir/demir, tileyin/dileyeyim, tuymadı/duymadı örnekleri bu özelliği gösterir.

Bu kuralda bazı istisnalar mevcuttur:

Dürt tarafıdan akkan su deryası tamam kürdılar, (T193)

7. Türkiye Türkçesinde kelime başlarındaki “b” sesi birkaç kelimedede “m” sesine dönüşmüştür:

Tülek’nîñ mîngen atın Akbüzçe Yilyitmez dirler idî. (T17)

Muyını üzün tırna algan, (T95)

Men de senlik tügîlmen, (T106), (T123)

cümlelerinde yer alan mingen/bindiği, muyını/boyunu, men/ben örneklerinde olduğu gibi.

8. Türkiye Türkçesindeki “varmak, vermek, var” kelimelerindeki v” sesi, Tatar Türkçesinde b’dir:

Baçman Han bîrlen Çaçdar Han digen hanlar bar irmiş. (T2)

Bizler üç yigit baralım, (T33)

Yene uşbu ürtekege can birgîl, (T323)

cümlelerindeki bar/var, baralım/varalım, birgîl/ver örnekleri bu özelliği belirtmektedir.

9. Arapçadan alınma kelimelerde bulunan ve Türkiye Türkçesinde kaybolan ayın sesi, Tatar Türkçesinde ğ olmuştur:

Tülek’ke kız anda gaşıyk buldı, (T51)

İmdî menîm gayibimni kiçirgîl (T232)

Ey yigît, gakılıñ kitdimi? (T347)

Ul segat Tülek atı tuktagan yirde bîr kız kürdî, (T41)

İsîmî eg’zam düğasın ukıdı, (T187)

cümlelerinde geçen gaşıyk/âşık, gayibimni/ayıbımı, gakılın/aklın, segat/saat, dūgasın/duasını örneklerinde olduğu gibi.

10. İstanbul Türkçesinde n'ye dönmüş bulunan ñ'ler TatarTürkçesinde korunmuştur:

Ey ugılım, altmış yigît, seña düşmanlık kılıp, (T22)

Ay yŭziñdin bir üpmey, (T175)

Yigîtniñ küñilîn bu süz ile aldı. (T221)

cümlelerinde geçen seña/sana, ŭz iñdin/yüzünden, yigîtniñ/yiğidin, küñilîn/gönlünü, kelimeleri bu özelliğe örnek gösterebiliriz.

11. Türkiye Türkçesinde iki ünlü arasında kalan ince "k" sesi Tatar Türkçesinde "g" sesine, kalın "k" sesi "ğ" sesine döner:

Nîdir seniñ tilegiñ, (T146)

Tışkarı çığıp, meclis kırdı buldı. (T332)

İşikdegî taz çura, (T421)

cümlelerinde yer alan tilegin/tileğın, çığıp/çıkıp, işikdegi/eşikteki kelimeler bu özelliğe örnek gösterilebilir.

C.Tülek Destanı'nın Üslûp Özellikleri:

Tülek Destanı, yapı olarak karışık olmayan birkaç vak'adan kurulmuştur. Bütün halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi, Tülek Destanı'nda da sunilikten uzak yalın ve samimi bir dil kullanılmıştır. Cümle yapısı umumiyetle kısadır. Vak'alar uzun benzetme ve tasvirlerle, dolambaçlı ifadelerle başvurulmadan anlatılmıştır. Eserde konuşma diline dayanan bir hikâye tekniği hâkimdir. Destan, manzum ve mensur tahkiyeli türlerde olduğu gibi giriş, gelişme, sonuç bölümlerini ihtivâ eder. Destanın giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini şu şekilde verebiliriz:

Giriş bölümü, Baçman Han ve Tülek adlı destan karakterlerinin tanıtılmasıyla başlar. Daha sonra Tülek ile Baçman Han'ın altmış yiğidi arasında cereyan eden vak'a sahneleriyle devam eder. Baçman Han yiğitleriyle ava çıkar. Avda Tülek'in kuşu üstün gelir ve altmış yiğit Tülek'e düşman olur. Bu düşmanlık neticesinde Tülek'i öldürmek için harekete geçerler. Fakat Tülek'in rüyasına Hızır girer. Onun öğrettiği dua vasıtasıyla Tülek ilk tuzaktan kurtulur. Fakat altmış yiğidin ikinci planları neticesinde Tülek bir göl kenarına gelir. Buraya kadar gelişen vak'alar, destanın giriş bölümünü oluşturur.

Gelişme bölümünde vak'alar şu şekildedir: Tülek bir göl kenarına gelir ve orada su altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın kızı Susılu'ya âşık olur. Susılu, öncesinde yiğidi kendinden uzaklaştırmak istese de bunda muvaffak olamaz ve Tülek'e âşık olur. Tülek kızın yaptığı oyuna rağmen yer altı âlemine iner. Burada Tülek'in okuduğu dua neticesinde yer altı âlemi perişan olur. Tülek İsm-i Âzam duası sayesinde meydana gelen bütün felaketleri düzeltir. Bundan sonra Tülek'in atının ve kuşunun yer altı âlemine gelmesi, ozanlık hüviyetini kazanması ve kendi dağı olan Balkan dağının yer altı âleminde yükselmesi olan vak'alar zinciri takip eder. Daha sonra Çaçdar Han, Tülek'i ozanlığını dinlemek için yanına çağırır. Tülek burada kendisini karşılamaya gelenin Çaçdar Han olduğunu, tahtta oturanın kel hizmetkârı olduğunu anlar ve Çaçdar Han'ı etkiler. Tülek burada kırk gün kırk gece kalır.

Sonuç bölümünde Tülek, yurdunu, Susılu'yu, Balkan dağını özler. Çaçdar Han devlerine, perilerine Balkan dağını getirmelerini emreder. Fakat devler başka bir dağ getirirler. Tülek'in duyduğu hasrete dayanamayan Çaçdar Han, Tülek ile Susılu'yu yer üstüne çıkarır. Tülek ile Susılu ölünceye kadar Balkan dağında mutlu bir şekilde yaşarlar ve burada vefat ederler. Destan olumlu bir şekilde sona erer.

Tülek Destanı, muhtevasında birtakım mitolojik hususiyetler barındıran aşk konulu bir destandır. Destandaki olayların gelişimi ve kahramanların özelliklerinde olağanüstü unsurlar mevcuttur. Bu bakımdan destanın üslûbu bu hususiyetler etrafında şekillenir.

Tülek Destanı, aşk konulu bir destan olması sebebiyle, kahramanlık destanlarındaki savaş sahnelerinden ve gerilimden mahrumdur. Tülek'in destandaki aksiyoner rolü, epik kahramanların tersine bir sefer yolculuğu değildir. O, başka bir âleme yolcululuğa, su perisi Susılu'ya duyduğu derin bir aşk yüzünden çıkar. Ve burada kahramanlık destanlarındaki savaş sahneleri görülmez. Destan, aşk ve vatan hasretini aksettiren sade, samimi ve akıcı lirik bir üsluba sahiptir. Tülek ile Susılu'nun arasındaki diyaloglarda ve söylenen şiirlerde lirizm ağır basmaktadır.

Destanın mensur kısımları, vak'a geçişlerini ve hareketleri açıklayıcı, kısa, samimi ve anlaşılır nitelikteki cümlelerden kurulmuştur. Destanda yabancı kelimelerle dolu, anlaşılması güç ifadeler yer almaz. Destanda yer alan yabancı kelimelerin ekseriyeti, İslamî kavram ve terimlerdir. Metindeki yabancı asıllı kelimelerin birçoğu Tatar Türklerinin sözlü edebiyat ve konuşma dilinde yaygın olarak kullanılır. Manzum ve mensur tahkiye geleneğinin bir hususiyeti olarak, kahramanların konuşmalarının nazım tarzında diyalogla meydana getirilmesi, destanın anlatımına dramatik açıdan bir zenginlik katar. Öte yandan, destanda manzum diyalogların yanında mensur diyaloglar da mevcuttur.

Destanda olaylar üçüncü şahsın ağzından hikâye edilir. Olayların anlatım biçimi monolog ve diyaloglar halindedir. Kahramanların mensur ve manzum diyalogları, ifadeye güç kazandırır Destandaki diyalogların ekseriyeti manzum diyaloglardır. Fakat mensur diyaloglar da fazladır. Tülek ile Susulu arasında geçen mensur diyaloglara bir örnek gösterebiliriz:

Andan kız Tülek'ke eytdi:

- İmdî menîm gayibîmnî kiçîrgîl !- tip güzîrler tîledî, eydi: Ey yigît, ûşbu îssîlikten helîmîz mûşkîl buldı, imdî Hâk Tegale'din ütînîp, sîz dîga kılşañız, amin disek, Hâk Tegale şayet gafu kılıp, bu miñnetnî kitergey! tip, kız Tülek'nîñ ayagina tûşdî, ütîndî, Tülek anda kızga eytdî:
- Ey canım meñbetî, bîr segat sen sabır kılıp ultırgıl, men helvet yirge barıp, Hâk Tegale'din hacet tîleyin, sen hem tîlekde bulgaysen, - tîdî.
(T231- 239)

Olayları tasvir eden bu tür mensur diyaloglar, destanın sonuna kadar devam eder: (T252, T260, T343 vd.)

Tülek Destanı'nda, üslûbu güzelleştiren bir dizi söz sanatı kullanılmıştır: Mübalağa, benzetme, tezat, unvan ve sıfatlar gibi. Bu sanatlardan olan mübalağalı ifadeler görülmesi, destânî eserlerde rastlanan bir üslûp hususiyetidir. Mesela, kahraman Tülek'in atı Akbüzçe Yilyitmez'in sıradan bir at olmadığı, mübalağalı ifadelerle tasvir edilir:

Aylık yirnî bîr baskan,

Yıllık yulnı bîr baskan,

Küyrığı-yalı taralgan,

Dürt ayagın bîr algan,

Argımakımdan bizeyin (T111- 115)

Tülek Destanı'nda mübalağa sanatından kahramanların olağanüstü vasıfları ifade edilmesinin yanında, başka durumlarda da yararlanılır. Mesela, Tülek'in dağı olarak zikredilen Balkan dağı, mübalağa sanatından istifade edilerek tasvir edilir (T377- 396, T456- 475).

Kahramanların olağanüstü şahsiyetlerinin anlatımında da, mübalağa sanatından yararlanılmıştır. Mesela, Tülek, Hızır'ın öğrettiği İsm-i Âzam duası vasıtasıyla olağanüstü bir kabiliyet kazanır. Karşılaştığı müşkül durumlardan okuduğu bu dua sayesinde kurtulur, dileğini bu duanın yardımıyla gerçekleştirir. Mesela, Susılu'nun saçından tutarak yer altı âlemine giden Tülek, Susılu'nun yatak sereyim vaadine kanıp, kızın saçını bırakır. Susılu, saraya gider ve üç gün üç gece saraydan dışarıya çıkmaz. Bunun üzerine kahraman Tülek, dördüncü gün İsm-i Âzam duasını okur, Hak Teâlâ'dan bütün halkın perişan olmasını, yer altı âleminin helak olmasını diler. Daha sonra gelişen olayları destancı şöyle tasvir eder: "Ul segat düğası müstecab bulıp, üç kün-tün hava ıssılık kaynar buldı, ul saraynıñ yanındin akkan bal deryası, sũt deryası, dürt tarafıdan akkan su deryası tamam kurıdılar, hiçbir içim su kalmadı, takatsiz buldılar, barçası yatıp ülgü tik (T192-195)".

Destanda üslûbu anlatım gücü bakımından zenginleştiren diğer bir unsur da sıfat ve unvanlardır. Kahramanların, atların, coğrafi çevrenin tasvirinde sayı ve nitelik sıfatlardan sıkça faydalanılmıştır.

Sayı sıfatları:

Altmış bîrînçî Mirkasık Biy ugılı Tülek atlıg idî **(T6)**

Dürt tarafıdan akkan su deryası tamam kûrıdılar **(T193)**

Sefer kıldık yüz kîşî, cûgen suydı üç kîşî **(T72-73)**

Kırık kün yimek-îçmekdin tamamı bîrge kaldılar **(T426)**

İkî rekegat hacet namazın ukıdı **(T320)**

Niteleme sıfatları:

Tülek'nîñ küşı Ak Yabalak idi **(T9)**

Argımakımdan bizeyin **(T115)**

Altın sırgam, al yüzük **(T143)**

Yürek itne ütkin timir kadak sukdılar **(T19)**

Ul segat pulat saraynıñ biyiklikı havaga çıkdı **(T185)**

Destanda üslûba renk katan unsurlardan birisi de benzetmelerdir. Destanın manzum ve mensur kısımlarında benzetmeler, mübalağa sanatıyla birlikte kullanılır.

Herbırsin bala tik bizep yürtir idı **(T5)**

Ay tik küriklı yüzıñe **(T60)**

Takatsız buldılar, barçası yatıp ülgü tik. **(T195)**

Kız yanıp ülgü tik buldı, **(T214)**

Maylap salgan kayışday, yılanı küp Balkan tav, **(T460-461)**

Destanda kullanılan cümle çeşitlerine şu cümleleri örnek verebiliriz:

Emir cümlesi:

Saraynıñ ışık-terezesin açsın, ul yigitni üz katıyga alsın **(T210)**

Barıñlar, Tülek'nîñ tavını kiltirñler **(T438)**

Gaşıyk bulma, bay ugli **(T66)**

Atıñ eytçi Susılu! **(T77)**

Soru cümlesi:

Atım sorap nidersen **(T100)**

Kürmeymüsen, bay ugli **(T161)**

Meña gaşıyk bulmadıñmı **(T263)**

Padişahlar padişahı Teñrĩ Tegale'ni unıtdıñmı **(T348)**

Bu kım tavi tırır? Bu ni tav tırır **(T370)**

Şart cümlesi:

Üşbu İsmĩ eg'zam dūgasın ukıp dem birĩr iseñ **(T23)**

Eger arkan ultırgan vakıtım bulmasa **(T49)**

Evvelinde ul yigĩtnĩ üzĩ kabul kılmasa irdĩ **(T207)**

D.Tülek Destanı'nın Şekil Özellikleri:

Tülek Destanı, şekil bakımından manzum ve mensur karışık bir yapıya sahiptir. Destanda yer alan mensur kısımlar, manzum kısımlara nazaran daha azdır. Mensur kısımlarda vak'aların akışı sağlanır ve vak'alar arasında bağlantı kurulur. Destancı, anlatmak istediği vak'ayı mensur kısımlarda anlatır. Kahramanların karşılıklı konuşmaları manzum bir şekilde verilir. Fakat mensur diyaloglara da rastlanmaktadır (T252, T260, T343 vd.).

Destan metninde, 26 adet şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin 15'i Tülek, 9'u Susılu, 2'si Çaçdar Han'ın ağzından söylenmiştir. Şiirler kahramanların ağzından diyalog, deyişme gibi tekniklerle verilir. Kahramanlar manzum tarzdaki sözlerine “kız eytdi(T78)”, “Tülek eytdi(T89)”, “kuşag eytdi(T56)”, “kupsap eydi (T429)” gibi üçüncü şahıs tarafından söylenen kalıp ifadelerden sonra başlar.

Tülek Destanı'nda bulunan şiirler, hecenin 7'li kalıbıyla inşa edilmiştir. Fakat kafiye uyumu sağlanması için 8'li hece kalıbıyla meydana getirilmiş mısralar da mevcuttur. Mesela:

Kürîkli saçım taratkan,

Tunım-buyım sılatkan,

Altın tarak, al küzgî,

Mûna seña bülegîm! **(T120)**

örneğinde görüldüğü gibi...

Şiirlerde duraklar genellikle 4+3 şeklindedir. Fakat kimi yerlerde, bu kurala riayet edilmediği görülür. Destanda genellikle yarım ve tam kafiye kullanılmıştır. Mısralarda ahengi sağlamak için rediflerden ve ses tekrarlarından yararlanılmıştır.

Sonuç olarak, Tülek Destanı'nı dil, üslûp ve şekil özellikleri yönünden incelediğimizde diğer birçok Türk destanında gördüğümüz ortak özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

E.Tülek Destanı'nın Varyantlarının Mukayesesi:

Tülek Destanı'nın Tatar Türkleri arasında beş varyantı bulunmaktadır. Bu beş varyantın tamamı el yazma nüshalardan tespit edilmiştir. Yaptığımız mukayese çalışmasına, Başkurt Türkleri arasında bulunan bir varyantı daha ilave ettik. Bu altı varyantı V_1 , V_2 , V_3 , V_4 , V_5 ve V_6 şeklinde isimlendirdik. Yapmış olduğumuz inceleme boyunca V_1 olarak gösterdiğimiz varyant, araştırmamızın ilk bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, Meşhur Tarihçi Mirkasım Gosmanov tarafından 1969 yılında Tataristan'ın Kama Tamagı bölgesinin Uli Karile köyünde Megfire Hasanova'dan aldığı el yazma nüshasıdır. Daha sonra eseri muhtelif cepheleriyle inceleyerek "Kavriy Kalem Ezinnen" adlı eserinde yayımlar.³⁰ Biz de yaptığımız çalışmada bu metni esas aldık.

V_2 şeklinde gösterdiğimiz varyant, 1985 yılında Marsel Ahmetcanov tarafından Kazan şehrinde bulunmuştur. Bu varyant daha sonra 1997 yılında Marsel Ahmetcanov tarafından yayına hazırlanmış ve "Tülek bilen Susılı" adıyla neşredilmiştir.

V_3 şeklinde gösterdiğimiz varyant, 1994 yılında Tataristan'ın Etne vilayetinin Ulu Minger köyünden M.Ahmetcanov tarafından bulunan el yazma nüshadır. Bu varyantın son sayfaları eksiktir. Bu el yazmanın, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olduğu bilgisi vardır. .Bu nüsha, Tülek Destanı'nın diğer el yazma nüshaları içinde en eski tarihli olan nüshadır.

V_4 şeklinde gösterdiğimiz varyant, Meşhur şair Mecit Gafuri tarafından "Zayatülek birle Susılı, Başkurt Hikayesinnen" adıyla Tatar Türkçesiyle neşredilmiştir. Mecit Gafuri, bu varyantı birkaç varyantı mukayese ederek tesis etmiştir.

V_5 şeklinde gösterdiğimiz varyant, 1996 yılında Samara, Kamışlı ve Orenburg bölgelerindeki Tatar köylerine yapılan kaynak arama seferleri sırasında, Kamışlı köyünde bulunmuştur. Tataristan Milli Kütüphanesinin El Yazmalar ve Nadir Kitaplar Bölümü'nde 1761 numarasında kayıtlı olarak

³⁰Татар Халык Ижаты, s.348.

saklanmaktadır. 44 sayfa tutarındaki el yazmanın giriş bölümü ile bazı kısımları hasarlıdır. Tataristan Milli Kütüphanesi'nde bulunan el yazma, 2008 yılında Raif Merdanov tarafından yayına hazırlanmış ve neşredilmiştir.³¹

V₆ şeklinde gösterdiğimiz varyant, Başkurt Türkleri arasında bulunan sözlü kaynaklardan tespit edilen varyanttır. 1964 yılında Alşay rayonu Makaş Köyü'nde yaşayan yetmiş dört yaşındaki Biktimer Veliyullin'den Muhtar Sagitov tarafından derlenmiştir.³²

Bu varyantlar içinde V₂, V₄ ve V₆ varyantlarının hacmi diğerlerinden büyüktür. V₃ ve V₅ varyantlarının bazı yerleri eksiktir. Destanın ana çatısı bakımından, varyantlar arasında bir farklılık yoktur. Ancak bazı varyantlarda, gerek vak'aların gelişmesi, gerekse motifler bakımından bazı değişiklikler bulunmaktadır. Aşağıda, destanın söz konusu altı varyantındaki şahıs kadrosu ve vak'a kuruluşu bakımından farklılıkları epizotlar halinde ortaya koymaya çalışacağız. Bunları birbirleriyle mukayese etmek suretiyle destanın temel yapısını ortaya çıkarmak mümkündür. Aşağıda böyle bir denemeye girişilmiştir.

1.Kahramanın Doğumu ve Ailesi

Destan kahramanın adı, varyantlara göre farklılık göstermektedir. V₁, V₂, V₃ ve V₅ varyantlarında destan kahramanın adı "Tülek" olmasına karşın, V₄ ve V₆ varyantlarında "Zayatülek" olarak zikredilir. Ayrıca destan kahramanının mensup olduğu aile noktasında, varyantlar arasında bazı değişiklikler bulunmaktadır.

V₁, V₂, V₃ varyantlarında destan kahramanı Tülek, bir han oğlu olan Baçman Han'ın altmış birinci yiğidi ve Sarı Mirkasık Bey'in oğlu olarak kaydedilir. Bu varyantlarda annesi hakkında bir malûmat bulunmamaktadır.

³¹ Мәрданов, age, s.8.

³² Ülkü Kara Düzgün, "Başkurt Destanlarının Tipolojisi", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.481.

V₄ varyantında destan kahramanı Tülek, Kırgız ülkesinin Un son Uymat bölgesinde hüküm süren Sarı Morkas Bey'in oğludur. V₆ varyantında ise, Asılıkül ve Dim ırmağı arasında hüküm süren Semer Han'ın oğlu olarak zikredilir. Her iki varyantta da Tülek, babalarının ikinci ve genç hanımından doğan oğludur ve babasının ilk hanımından doğan üvey ağabeylere sahiptir. Fakat V₆ varyantında üvey ağabeylerinin sayısı altı olarak gösterilmesine karşılık, V₄ varyantında üvey ağabeylerinin sayısı hakkında bir malûmat verilmemiştir.

V₅ varyantı baş taraftan eksik olması sebebiyle, destan kahramanı Tülek'in doğumu ve mensup olduğu aile konusunda bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat varyantın ilerleyen kısımlarında yer alan Tülek ile Susulu arasında geçen diyaloglarda, destan kahramanı Tülek'in Sarı Mirkas Bey'in oğlu olduğu şeklinde bir bilgiye ulaşılmaktadır.

Destan kahramanı Tülek'in ailesi ve yetişme dönemi, V₄ ve V₆ varyantlarında daha tafsilatlı bir şekilde işlenmektedir. Bu varyantlarda Tülek, at yarışırma, ok atma ve güreşme gibi hünelerinde üstün bir çocuk olarak tasvir edilir. Tülek'in kahraman vasıflı bir çocuk olduğuna vurgu yapılır. Bu varyantların aksine, V₁, V₂, ve V₃ varyantlarında Tülek'in yetişmesi ve özellikleri hususunda malûmat bulunmamaktadır.

2. Kahramanın Ava Çıkması:

Bu epizodun işlenişinde varyantlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. V₁, V₂ ve V₃ varyantlarında bu kısım birkaç satırla geçiştirilir. Buna karşılık V₄ ve V₆ varyantlarında av sahnesi, Tülek'in ağabeyleriyle mücadelesi daha detaylı bir şekilde işlenmiştir.

V₁, V₂ ve V₃ varyantlarında Baçman Han bir gün altmış bir yiğidiyle beraber ava çıkar. Baçman Han'ın maiyetinde bulunan bu altmış bir yiğidin tamamı bir yırtıcı kuşa sahiptir ve kimin kuşu bir av kuşu yakalasa, Baçman Han'a verir. Av sırasında bütün kuşları, Tülek'in sahip olduğu Ak Yabalak'ı yakalar. Diğer altmış yiğit, hiçbir şey yakalayamaz. Tülek, kuşları Baçman

Han' a verir. Bunun üzerine altmış yiğit, Tülek'in bu başarısını kıskanır ve ona düşman olurlar.

V₄ ve V₆ varyantlarında ise, V₁, V₂ ve V₃ varyantlarından farklı olarak, Tülek'in babası ava çıkmaz. Bu varyantlarda babalarının bir av merakından ziyade, çocuklarının kabiliyetlerini göstermeleri, yiğitliklerini ispatlamaları amacıyla babalarının bir imtihanı söz konusudur. Her iki varyantta ilk önce babaları, çocuklarını yanına çağırır ve onlara at ve kuş seçtirir. Daha sonra çocuklarını yiğitliklerini göstermeleri için, ava gönderir. Yiğitler iki kez ava çıkar ve bir kez de atlar yarışdırılır. Bütün müsabakalarda Tülek, atının ve kuşunun üstünlüğüyle, ağabeylerine karşı galip gelir. Tülek, yakaladığı ganimeti babasına verir ve babasının takdirini kazanır. Bu hadisenin neticesinde, Tülek'in ağabeyleri, babalarının gözünden düşer ve Tülek'i kıskanarak ona düşman olurlar.

V₁, V₂, V₃ ve V₆ varyantlarında destan kahramanı Tülek'in kuşunun adı Ak Yabalak 'tır. V₄ varyantında atının adı Akbüzçe Tay, kuşunun adı Yabalak Yavrusu, V₆ varyantında atının adı Kök Tulpar'dır.

Yine destan kahramanı Tülek'in avlarda ele geçirdiği hayvanlar konusunda varyantlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. V₁, V₂, V₃ varyantlarında Tülek'in avladığı kuşların cinsinden bahsedilmez. Yalnızca kuş avladığı ifade edilir. Fakat bu varyantlardan farklı olarak, V₄ ve V₆ varyantlarında kuşların cinsinden de haber verilir.

V₄ varyantında Tülek, çıktığı ilk avda sekiz suna denilen kuşu, ağabeyleri ise, turna, kaz ve ördek gibi kuşları avlarlar. Diğer bir av merasiminde, Tülek'in ağabeyleri birer kuş avlamalarına karşın, Tülek yedi kuşu birden avladığı kaydedilir. V₆ varyantında ilk avda altı ağabeyin kuşları fare, sincap ve köstebek yakalar, Tülek'in kuşu ise, turna, kaz, ördek yakalar. İkinci avda da, altı ağabey, altı sıçanla babalarının karşısına çıkarlar, fakat Tülek'in kuşu kurt, ayı ve tilki avlar. Bu başarıların neticesinde, Tülek babasından hediyeler alır. V₄ varyantında Tülek, hediye olarak altın alır. V₆

varyantında kıymetli taşlarla bezenmiş kemer, ok ve yay alır. V₂ varyantında hediye olarak on tenge alır. Diğer varyantlarda bu konuda bir kayıt yoktur.

V₆ varyantında yer alan kahraman Tülek'in avladığı hayvanları anlatan iki manzume, diğer varyantlarda mevcut değildir.

3. Kahramanın Öldürülmek İstenmesi:

Elimizde bulunan bütün varyantlarda, destan kahramanı Tülek, gösterdiği başarıların neticesinde, altmış yiğidin veya üvey ağabeylerinin düşmanlığını kazanır. Altmış yiğit veya üvey ağabeyleri Tülek'i öldürmek için plan yaparlar.

V₁ , V₂ , V₃ , V₄ varyantlarında Tülek' e düşman olan altmış yiğit veya üvey ağabeyleri ilk olarak Tülek'in atının toynaklarına demir çivi çakarlar. Böylece at, Tülek'i düşürüp öldürecektir. Bu sırada uykuda olan destan kahramanı Tülek'in rüyasına Hızır girer. Altmış yiğidin atının ayağına demir çivi soktuklarını haber verir ve Tülek'e İsm-i Âzam duasını öğretir. Ne zaman zorda kalsa bu duayı okumasını öğütler. Tülek, uyanınca Hızır'ın öğrettiği İsm-i Âzam duasını okur ve atının ayaklarındaki demir çiviler düşer. V₄ varyantında vak'a bu şekilde olmasına karşın, bu varyantta Hızır ve İsm-i Âzam duasının adı zikredilmez. Sadece "Bir kişi bir dua öğretti" şeklinde bir bilgi mevcuttur. Fakat vak'a diğer varyantlardaki gibi işlenir. Bu varyantlarda yer alan Hızır ve dua motifi, destanın cereyan tarzına mühim etkileri vardır. Tülek, birçok zor durumdan İsm-i Âzam duasının yardımıyla kurtulur.

V₆ varyantında bu epizot, daha farklı bir şekilde işlenmiştir. Bu varyantta Hızır motifi yoktur. Destan kahramanı Tülek ve altı ağabeyi at yarıştırmaya giderler. İlk gün yarışı yolda keserler ve öbür yarısını ertesi gün koşmaya karar verirler. Tülek yatıp uyuyunca iki büyük ağabeyi, Kök Tulpar'ın ayağına demir çivi çakarlar. Yarışa başlanınca, Tülek'in atı Kök Tulpar yarışta geride kalır. O zaman Kök Tulpar dile gelir ve Tülek'e "Sen üzengeye sertçe basıp, var gücünle iki kaburgama kan çıkaracak kadar birer

defa vur” der. Tülek atının dediğini yapmasıyla atın ayağındaki demir çiviler düşer ve Kök Tulpar hızlanır, yarışın sonunda birinci gelir. Görülüyor ki, diğer varyantlarda görülen Hızır motifinin yerini, V₆ varyantının bu sahnesinde yardımcı hayvan motifi almıştır.

Altmış yiğit veya üvey ağabeyler yukarıda anlatılan planda başarısız olurlar ve Tülek’ e tekrar tuzak kurarlar. V₁ , V₂ , V₃ , V₄ ve V₅ varyantlarında üç yiğit aralarında anlaşır ve ikisi Tülek’in atı Akbüzçe’nin dizginini çıkarır, birisi de atı kamçılar. V₆ varyantında durum biraz farklılık arz etmektedir. Bu varyantta da üvey ağabeylerin Tülek’i öldürmek için planları vardır. Ancak bu planın içeriği hususunda bir malûmat yoktur. Üvey ağabeyler, Tülek’i öldürmeye karar verirler ve Tülek’in uyuduğu çadıra yaklaşırlar. Fakat evvelki gece Tülek’in atı Kök Tulpar, altı üvey ağabeyin niyetini Tülek’ e haber verir ve “Ağabeylerin bu gece seni öldürmeyi düşünüyorlar, gece olunca ben çadırın arkasına gelirim, iki kaburgama birer defa vurursun da gözden kayboluruz“ der. Vak’a tam bu şekilde vuku bulur ve Tülek diğer varyantların aksine, burada atının yardımıyla ağabeylerinin kötülüğüne maruz kalmaz.

4. Kahramanın Âşık Olması ve Yer Altı Âlemine Gitmesi:

V₄ varyantında destan kahramanı Tülek, atının kamçılanması neticesinde, sekizinci günün sabahı büyük bir göl kenarına gelir. Burada destan anlatıcısı, Tülek’in geldiği yer hususunda bazı bilgiler verir. Bu büyük gölün Asılı göl olabileceğini, Kara Ağaç denen sahilin üstündeki büyük dağa Kaşka Dağı denildiğini, Tülek’in atı kemirip durduğu için ot büyümediğinden dolayı böyle denildiğini söyler. V₆ varyantında da gölün Asılı göl, dağın da Karağay olduğu ifade edilir. Fakat diğer varyantlarda sadece büyük bir deniz kenarına geldiğine ilişkin bir kayıt bulunmaktadır ve bu denizin veya gölün adı zikredilmez.

V₄ ve V₆ varyantlarında destan kahramanı Tülek, su perisi Susılu’yu bir ışık içerisinde görür. Bu varyantlarda bulunan ışık motifi, diğer varyantlarda

görülmez. Su perisinin adı V_1 , V_3 , V_4 ve V_5 varyantlarında Susılu, V_2 varyantında Sıvsılıv, V_6 varyantında Hıvhlıv olarak geçer.

Tülek İle Susılu arasındaki ilk karşılaşmalarında söylenen manzum diyaloglar, V_1 , V_2 , V_3 , V_4 ve V_5 varyantlarında hemen hemen ortaktır. Yalnızca mısraların dizilişi, eksik veya yinelenen mısralar ve ağız özelliklerine göre değişiklik gösteren kelimeler noktasında bir farklılık söz konusudur. Diğer yandan bu varyantlardaki diyaloglar, V_6 varyantındaki diyaloglardan daha hacimlidir. Sadece V_6 varyantında Tülek ile Hıvhlıv arasında geçen, “Yıldız saçıp gece boyu” ile “Güzel yiğit gürüldeme” mısralarıyla başlayan ilk iki manzum diyalog, diğer varyantlarda bulunmamaktadır. Yine aynı varyantta su perisi Hıvhlıv, kendi rızasıyla yığide saçını tutturur ve birlikte yer altı âlemine giderler. Fakat diğer varyantlarda, su perisi Susılu, destan kahramanı Tülek’i arkasından beş kişi geldiğini söyleyerek su dibine dalar. Aldatılan Tülek, su perisinin suya girmemiş altı karış saçını yakalar ve yer altı âlemine bu şekilde gider.

V_1 , V_2 , V_3 ve V_5 varyantlarında sihirli yer altı âlemi, büyük bir sarayın olduğu, sarayın kenarından süt ve bal ırmaklarının aktığı bir yer olarak tasvir edilir. V_4 ve V_6 varyantlarında ise çeşitli göllerin ve ırmakların olduğu, bunların üzerinde ördekler, ak kuşlar ve altın ve gümüş renkli balıkların yaşadığı bir yer olarak tasvir edilir. V_4 varyantında ve diğer varyantlarda bir saray mevcut olmasına rağmen, V_6 varyantında bir saray bulunmamaktadır. Sözü edilen varyantta su perisi Hıvhlıv, kahraman Tülek’i diğer varyantlardan farklı olarak, bir keçe çadırına götürür.

V_1 , V_2 , V_3 , V_4 ve V_5 varyantlarında su perisi Susılu’nun kahraman Tülek’i saraya almaması üzerine, Tülek, Hızır’ın öğrettiği İsm-i Âzam duasını okur ve yer altı âlemini helak eder. Bu kısımdaki vak’alar, V_6 varyantında farklı bir şekilde işlenmiştir. Bu varyantta su perisi Hıvhlıv, Zayatülek’i hiçbir zaman aldatmaz. Her şey kızın rızasıyla olur. Hıvhlıv, ilk zaman sevgilisini babasından saklar. Ancak daha sonra babası bu sırrı öğrenir ve evlenmelerine izin verir. Diğer varyantlarda Tülek’in duası sebebiyle felakete

uğrayan yer altı âleminin padişahı Çaçdar Han, kızına yiğidi yanına almasını söyler. Susılu da yiğide yalvarır ve Tülek İsm-i Âzam duasını okuyarak yer altı âlemi eski haine döner. V₄ varyantında bu vak'alardan sonra, Tülek ile Susılu için büyük bir toy tertiplenir ve sevgililer evlendirilir. Diğer varyantlarda toy motifi görülmez.

V₁ , V₂ , V₃ ve V₅ varyantlarında Susılu, تنها bir yere gidip süslenmek için, Tülek'ten izin ister. Tülek de sevgilisini kırmaz ve izin verir. V₄ varyantında bu durum farklılık arz eder. Susılu, süslenmek için, Tülek'ten izin istemez. V₆ varyantı hariç, Tülek'in İsm-i Âzam duasını okuyarak, atı ve kuşunu yer altı âlemine getirmesi sahnesi ve buradaki Tülek ile Susılu arasındaki manzum diyalog, bütün varyantlarda müşterektir. V₆ varyantında bu sahne bulunmamaktadır.

V₄ varyantında, Susılu süslenmek için çıkıp gittiği zaman, Tülek sarayda büyük bir ayna bulur ve aynada yüzünü sapsarı görür. Annemden, babamdan, Türkistan'dan ayrıldığım için, böyle oldum der. Diğer varyantlarında ise, Susılu Tülek'e yüzünün sapsarı olduğunu görmesi için aynayı kendisi verir. Burada Tülek, sadece haline bakıp üzülür. Annesinden, babasından, Türkistan'dan bahsetmez Bu varyantta Tülek'in memleketi olarak Türkistan gösterilir. Diğer varyantlarda Tülek'in memleketi "Balkan dağı" zikredilir. V₆ varyantında Tülek aynaya bakınca Karağas dağı başında kendisini bekleyen atı ve kuşunu görür ve kederi daha da artar. V₁ , V₂ , V₃ , V₄ varyantlarında Tülek, kederini, hasretini dile getirmek amacıyla kendisine ürteke denilen bir müzik aleti icat eder. Bu alet, üç sazın birleşimiyle meydana gelir. Yine zikredilen varyantlarda Tülek, İsm-i Âzam duasını okur, iki rekât namaz kılar ve kendisine ozanlık sanatı vermesi için Tanrı'ya yalvarır. Duası kabul olur ve türküler söylemeye başlar. V₄ varyantında ise müzik aletini yapınca, hemen çalıp söylemeye başlar. Diğer varyantların aksine, ozanlık sanatını kazanmak için İsm-i Âzam duasına başvurmaz. V₆ varyantında bu sahne kaydedilmemiştir.

V_1 , V_2 , V_3 , V_5 varyantlarında destan kahramanı Tülek, Susılu'nun güzel yüzüne aldanıp, insanlardan ayrıldığını, bu yüzden ölür gibi olduğunu söyleyerek kederlenir. Susılu, onu avutmaya çalışır. Sabah namazına kalktıkları vakit, sarayın yanında bir ulu dağ görürler. Bu dağ, Tülek'in memleketi "Balkan dağı" dır. Tanrı, Tülek'e merhamet eder ve dağı sarayın yanına getirir. Tülek, dağdaki altın tahtta oturur ve sazıyla türküler söyler. V_4 ve V_6 varyantlarında bu vak'a bulunmamaktadır.

5. Kahramanın Yeryüzüne Çıkması ve Ölümü:

Bu epizotta varyantlar arasında bazı farklılıklar mevcuttur. V_1 , V_2 , V_3 , V_5 varyantlarında destan kahramanı Tülek'in söylediği türkülerin namını duyan Çaçdar Han, devlerini, perilerini Tülek'i alıp getirmeleri için gönderir. Periler, devler Tülek'i almaya geldikleri vakit, Susılu Tülek'e, sihirli ürtekeyi yanında götürmemesini, babasının onu elinden alabileceğini söyler ve başka bir ürteke yapmasını öğütler. Tülek kızın öğüdünü tutar. Tülek, Çaçdar Han'ın yanına yaklaşınca çalıp söylemeye başlar. Bütün şehir onu karşılamaya çıkar. Çaçdar Han, Tülek'i beklerken sabredemeyip tahtına kel bir hizmetçisini oturtur ve Tülek'i karşılamaya gider. Tülek bu oyunu fark ederek türküsünde Çaçdar Han'ın yanına geldiğini, tahtta kel bir hizmetçinin oturduğunu dile getirir. Çaçdar Han, Tülek'in aklını beğenir ve onun farklı biri olduğunu anlar. Bu vak'adaki sahneler V_4 ve V_6 varyantlarında yoktur.

V_4 varyantında Çaçdar Han, bu yurdun cin yurdu olduğunu söyleyerek, Tülek ile Susılu'yu yeryüzüne çıkarır. Yeryüzünde aksakallı bir ihtiyar, Tülek'i Balkan dağına gitmesini, Tanrı'nın bu dağı kendisi için yarattığını söyler. Buradaki yardımcı kahraman motifi, diğer varyantlarda bulunmamaktadır. V_6 varyantında Çaçdar Han, Tülek'e yurdunun neresi olduğunu sorar. Tülek "Doğduğum yerim, memleketim Balkan Dağı, içtiğim suyum Dim" diye cevap verir. Dim nehri, diğer varyantlarda kaydedilmemiştir.

V_4 varyantında Balkan dağına doğru yola çıkan Tülek ile Susılu'nun arkasından mallar, hazineler, hizmetçiler, su atları geliyordu. Bunları Çaçdar

Han gönderir. Susılu, Tülek'e arkaya dönüp bakmamasını, eğer bakarsa her şeyin yok olacağını söyler. Belli bir süre sonra Tülek dayanamaz ve Öydirek tepesinde arkasına bakar. Bütün her şey yok olur. Burada destan anlatıcısı bu zamana kadar Sermesem ve Dim Başkurtlarının becerikli, kurnaz hayvanlara Susılu'nun arkasından gelen su atları denildiğini bilgisini verir. V₆ varyantında da aynı vak'a bulunmaktadır. Yalnız bu varyantta Tülek'i uyaran su padişahı Çaçdar Han'dır. Ayrıca Çaçdar Han, Tülek'e Akboz Tulpar bir at verir. Bu varyantta, Tülek'in arkaya dönüp bakmasıyla sadece gölden çıkıp, yere basan atlar kaybolmaz. Yere basamayan hayvanlar göle geri gider. Yine V₄ varyantındaki Öydirek tepesi, V₆ varyantında belirtilmemiştir. Yukarıda anlatılan bu vak'a diğer varyantlarda yoktur.

V₁, V₂, V₃, V₅ varyantlarında destan kahramanı Tülek, Çaçdar Han'ın yanında Balkan dağını ve sevgilisi Susılu'yu özler. Bunun üzerine Çaçdar Han, devlerine, perilerine Balkan dağını getirmelerini emreder. Bu sırada Tanrı, Balkan dağını yerle bir eder. Bu yüzden Balkan dağını bulamayan devler, periler, başka bir dağı getirirler. Tülek, Balkan dağının bu dağ olmadığını anlatan bir türkü söyler. Bunun üzerine Çaçdar Han Tülek ile Susılu'yu yeryüzüne çıkarır. V₄ varyantında da aynı durum söz konusudur. Fakat bu varyantta daha önce yeryüzündeki Balkan dağına çıkan Tülek, Çaçdar Han'ın çağırmasıyla tekrar yer altı âlemine gider. Daha sonra yukarıda anlatılan vak'a meydana gelir.

V₁ ve V₄ varyantlarında yeryüzüne çıkan ve Balkan dağına giden Tülek ile Susılu, orada çok uzun bir ömür sürer ve vefat ederler. Bu varyantlarda destan, bu şekilde son bulur. Fakat diğer varyantlarda bu kısım değişiklik arz eder.

V₆ varyantında yeryüzüne çıkan Tülek, Susılu ile Balkan dağında mutlu bir şekilde yaşarken, bir gün Tülek'in memleketinden bazı insanlar gelir. Susılu, Tülek'e onların kanını dökmemesini, önce onları dinlemesini öğütler ve eğer kendisini zorla alıp götürürlerse, kırk gün kendisini burada bekleyeceğini, fakat Asılı göl ve kendisinin olmadan kırk günden fazla

yaşayamayacağını söyler. Tülek'e gelen insanlar, babası Semer Han'ın vefat ettiğini, altı üvey ağabeyinin taht için harp ettiğini, halkın kendisinin han olmasını istediğini Tülek'e haber verirler. Tülek, babasının memleketine gider ve han olur. Altı üvey ağabeyi birbirlerini öldürür. Büyük toylar, ziyafetler olur. Daha sonra Tülek memleket işleriyle meşgul iken, kırk gün geçtiğini hesap edemez. Kırkinci gece sevgilisinin yanına gider. Ancak sevgilisi ölmüştür. Tülek, sevgilisini gömer ve kendi mızrağıyla intihar eder. Destan bu şekilde trajik bir sonla biter. Bu varyantın aksine, diğer bütün varyantlar mutlu sonla bitmiştir. Ayrıca Susılu'nun Tülek'i beklerken söylediği türkü, diğer varyantlarda yoktur.

V₂ ve V₅ varyantlarındaki son kısım, diğer varyantlardan bazı küçük değişiklikler gösterir. Devler, periler Tülek'in dağını getiremeyince Çaçdar Han, Tülek ile Susılu'ya yeryüzüne gitmesi için izin verir. Tülek İsm-i Âzam duasını okur ve Tanrı'dan Balkan dağını babasının yurduna yerleştirmesini diler. Duası kabul olunca, Tülek ile Susılu, Balkan dağında çeşitli vak'alar sonucunda, baba yurduna han olur. Babası Sarı Mirkasık Bey ile annesine kavuşur. Altmış yiğitten intikamını alır. Bu altmış yiğidin memleketlerini ve halklarını da helak eder. Altmış yiğidin her on kişisinden türeyen halkları İleçti, Rus, Çerkez, Kırgız, Naçar ve Kaya diye adlandırırlar. Tülek otuz altı yıl hanlık yapar. Susılu'nun ölümünden sonraki yıl kendisi ölür. Tülek öldükten sonra oğlu Abdullah, han olur. Tülek'in oğlu öldükten sonra Balkan dağı, büyük saray, bal ve süt ırmakları vb. hepsi bir gecede yok olur. Bu varyantlardaki Tülek'in annesi ve babasıyla görüşmesi, altmış yiğitten intikam alması gibi vak'alar ile sütün kadının kuru göğsünden aniden belirmesi, bir soyun kökeni gibi motifler diğer varyantlarda yoktur. Ayrıca Tülek'in otuz altı yıl hanlık sürmesi ile bir oğla sahip olması, oğlunun hanlık sürmesi malûmatı diğer varyantlarda tespit edilememiştir.

V₃ varyantının son kısmı eksiktir. Fakat eksik kısmın okunan satırlardan hareketle, muhtemelen bu varyantın da V₂ ve V₅ varyantları gibi devam etmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

III. BÖLÜM

TÜLEK DESTANI'NIN MOTİF TAHLİLİ

A. Tülek Destanı'nın Motif Tahlilinde Takip Edilen Yol:

Çalışmamızın konusu olan Tülek Destanı incelenip motifleri tespit edildikten sonra, motiflerin benzerleri Stith Thompson'un "Motif Index of Folk Literature" adlı eserinde araştırılmıştır. Destan metninde yer alan motifleri, katalogdaki numaralarıyla göstermenin yanı sıra, her bir motif hakkında gerekli açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca, Halk edebiyatımızın diğer ürünlerinde bulunan aynı fonksiyona sahip benzer motifleri de belli başlı birkaç esere müracaat etmek suretiyle belirlenmiştir.

Stith Thompson Motif Index of Folk Literature "Halk Edebiyatının Motif Dizini"³³ adlı eserinde her motif grubunu bir harfle göstermiştir. Bu motif gruplarını da alt gruplara ayırarak numaralandırmıştır. Mesela, A harfiyle gösterilen "Mitolojik Motifler" grubunda 11 ayrı alt motif grubu yer almaktadır. Burada, eserde yer alan motifler ana başlıklarıyla verilecek, sonra bunların alt grupları toplu olarak gösterilecektir.

A. Mitolojik Motifler

B. Hayvanlar

C. Yasaklar

D. Sihir

E. Ölüm

F. Harikûlâdelikler

G. Devler

H. İmtihanlar

J. Akıllılar ve Aptallar

K. Aldatmalar

³³ Stith Thompson, **Motif Index of Folk Literature, I-VI**, Indiana University Press, London, 1966.

L. Kaderin Ters Dönmesi

M. Geleceğin Tayini

N. Talih

P. Toplum

Q. Mükâfatlar ve Cezalar

R. Esirler ve Kaçaklar

S. Anormal Zulümler

T. Cinsiyet

U. Hayatın Tabiatı

V. Din

W. Karakter Özellikleri

X. Mizah

Z. Çeşitli Motif Grupları

Katalogda, bu ana motiflerin alt grupları şöyle yer almıştır:

A.MİTOLOJİK MOTİFLER:

A0-A99. TANRILAR.

A100-A499. İLAHLAR.

A500-A599. YARI İLAHLAR.

A600-A899. YERYÜZÜNÜN TOPOGRAFİK ÖZELLİKLERİ.

A1000-A1099. DÜNYA AFETLERİ.

A1100-A1199. TABİÎ DÜZENİN TESİSİ.

A1200-A1699. İNSAN HAYATININ YARATILIŞI VE DÜZENE SOKULMASI.

A1700-A2199. HAYVAN HAYATININ YARATILIŞI.

A2200-A2499. HAYVAN KARAKTERLERİ.

A2500-A2599. HAYVAN KARAKTERLERİ VE ÇEŞİTLERİ.

B. HAYVANLAR

B0-B99. MİTOLOJİK HAYVANLAR.

B100-B199. SİHİRLİ HAYVANLAR.

B200-299. İNSAN ÖZELLİĞİ GÖSTEREN HAYVANLAR.

B300-B599. DOST HAYVANLAR.

B600-B699. HAYVANLA İNSANIN EVLENMESİ.

B700-B799. HAYVANLARIN TUHAF ÖZELLİKLERİ.

B800-899. ÇEŞİTLİ HAYVAN MOTİFLERİ.

C.YASAKLARLA İLGİLİ MOTİFLER

C0-C99. TABİATÜSTÜ VARLIKLARA BAĞLANMIŞ YASAKLAR.

C100-C199. YEME VE İÇME İLE İLGİLİ YASAKLAR.

C200-C249. Yeme Yasakları.

C250-C279 İçme Yasakları.

C300-C399. BAKMA YASAĞI.

C400-C499. KONUŞMA YASAĞI.

C500-C549. DOKUNMA YASAĞI.

C550-C599. SINIF YASAĞI.

C600-C699. TEK ÖRNEĞİ OLAN YASAK VE MECBURİYETLER.

C600-C649. Mecburî Bir Şey.

C650-C699. Menedilmiş Bir Şey.

C700-C899. MUHTELİF YASAKLAR.

D. SİHİR:

D0-D699. ŞEKİL DEĞİŞTİRMELER.

D700-D799. SİHİR BOZMA.

D800-D899. SİHİRLİ NESNELERE SAHİP OLMA.

D900-D1299. SİHİRLİ NESNELERİN ÇEŞİTLERİ.

D1300-D1599. SİHİRLİ NESNELERİN YAPTIKLARI.

D1600-D1699. SİHİRLİ NESNELERİN ÖZELLİKLERİ.

D1700-D2199. SİHİRLİ GÜÇLER VE BELİRTİLERİ.

D1710-D1799. Sihirli Güçlerin Hakimiyeti ve Hizmet Alanları.

D1800-D2199. Sihirli Güçlerin Belirtileri.

D1800-D1949. Sihirli Özelliklerin Kaybolması.

D1950-D2049. Geçici Sihirli Özellikler.

D2050-D2099. Yıkıcı Sihirli Güçler.

D2150-D2199. Çeşitli Sihar Belirtileri.

F. HARİKULADELİKLER:

F0-F199. DİĞER DÜNYALARA SEYAHATLAR.

F10-F79. Üst Dünyaya Seyahat.

F80-F109. Alt Dünyaya Seyahat.

F110-F199. Çeşitli Diğer Dünyalar.

F200-F399. PERİLER VE CİNLER.

F400-F499. RUHLAR VE ŞEYTANLAR.

F500-F599. ÜNLÜ KİŞİLER.

F600-699. HARİKULADE GÜÇTE İNSAN.

F700-F899. FEVKALEDE YERLER VE EŞYALAR.

F900-F1099. FEVKALEDE HADİSELER.

H.İMTİHANLAR.

H0-H199. TANIMA İMTİHANLARI.

H200-H299. DOĞRULUK İMTİHANLARI.

H300-H499. EVLENME İMTİHANLARI.

H500-H899. ZEKÂ İMTİHANLARI.

H900-H999. VAZİFENİN TAYİNİ VE ORTAYA KONMASI.

H1000-H1399. VZİFELERİN ÖZELLİĞİ.

H1400-H1559. DİĞER İMTİHANLAR.

J.AKILLILAR VE APTALLAR:

J0-J199. KAZANILAN VE MAL EDİLEN BİLGİ.

J200-J1099. AKILLI VE AKILSIZ DAVRANIŞLAR.

J200-J499. Seçmeler.
 J230-J299. Gerçek ve Açık Değerler.
 J300-J329. Seçilen Hâlihazırdaki Değerler.
 J330-J399. Kazanımlar ve Kaybedişler.
 J400-J459. Beraber Seçmeler.
 J500-J599. İhtiyat ve Tedbir.
 J600-J699. Önceden Düşünme.
 J700-J799. Yaşamak İçin Hazırlık.
 J800-J849. İntibak.
 J850-J899. Talihsizlikte Teselli.
 J900-J999. Alçak gönüllülük.
 J1000-J1099. Aklın Diğer Görünüşleri.

J1100-1699. ZEKÂ.

J1700-J2749. APTALLAR VE DİĞER AKILSIZLAR.

K.ALDATMALAR:

K0-K99. ALDATMA İLE KAZANILMIŞ HAKLAR.

K100-299. ALDATICI PAZARLIK.

K300-K499. HIRSIZLIK VE HİLELER.

K500-K649. ALDATMA YOLUYLA KURTULMA.

K700-K799. ALDATILMA YOLUYLA YAKALANMA.

K800-K999. TEHLİKELİ ALDATMALAR.

K1000-K1199. KENDİ KENDİNİ YARALAYARAK ALDATMA.

K1200-K1299. ŞAHSİYETİNİ RENCİDE ETME POZİSYONUNDA ALDATMA

K1300-K1399. ALDATMA YOLUYLA YAPILAN EVLİLİK.

K1400-K1499. KİŞİNİN KOLAYCA ALDATILARAK ŞAHSİYETİNİN TAHRİF EDİLMESİ.

K1500-K1599. ZİNA İLE İLGİLİ ALDATMA.

K1600-K1699. ALDATICININ KENDİ TUZAĞINA DÜŞMESİ.

K1700-K2099. BLÖF YOLUYLA ALDATMALAR.

K1700-K1799. Blöf Yoluyla Aldatmalar.

K1800-K1899. Tebdil-i Kıyafet veya Hayal Şeklinde Aldatma.

K1900-K1999. Hileler, Sahtekârlıklar.

K2000-K2099. İki Yüzlülükler.

K2100-K2199. İthamlar.

K2200-K2299. Alçaklar ve İhanet Edenler.

K2300-K2399. Diğer Aldatmalar.

M.GELECEĞİN TAYİNİ:

M0-M99. HÜKÜMLER VE KARARLAR.

M200-M299. PAZARLIKLAR VE SÖZ VERMELER.

M300-M399. KEHANETLER.

M400-M499. BEDDUALAR.

N.TALİH:

N0-N99. BAHİSLER VE KUMARLAR.

N100-N299. TALİHİN OYUNLARI.

N300-N399. TALİHSİZ KAZALAR.

N400-N499. TALİHLİ TESADÜFLER.

N500-N599. MEYDANA ÇIKARILAN SAHİPSİZ HAZİNE.

N600-N699. DİĞER ŞANSLI TESADÜFLER.

N700-N799. TESADÜFÎ KARŞILAŞMALAR.

N800-N899. YARDIMCILAR.

P.CEMİYET HAYATI:

PO-P99. KRALLIK VE ASİLZADELİK.

P100-P199. DİĞER SOSYAL KURUMLAR.

P200-P299. AİLE.

P300-P399. DİĞER SOSYAL AKRABALIKLAR.

P400-P499. İŞLER VE MESLEKLER.

P500-P599. HÜKÜMET İDARE ETME.

P600-P699. ADETLER.

P700-P799. CEMİYET-ÇEŞİTLİ MOTİFLER.

Q.MÜKÂFATLAR VE CEZALAR:

Q0-Q99. MÜKÂFATLANDIRILMIŞ İŞLER.

Q100-Q199. MÜKÂFATLARIN HUSUSİYETLERİ.

Q200-Q399. CEZALANDIRILMIŞ İŞLER.

Q400-Q599. CEZALARIN ÇEŞİTLERİ.

T.CİNSİYET:

T0-T99. AŞK.

T100-T199. EVLİLİK.

T200-T299. EVLİLİK HAYATI.

T300-T399.BAKİRLİK VE BEKÂRLIK.

T400-T499. YASAK CİNSEL İLİŞKİLER.

T500-T599. HAMİLE KALMA VE DOĞUM.

T600-T699. ÇOCUKLARIN BAKIMI.

V.DİN:

V0-V99. DİNÎ MERASİMLER.

V100-V199. DİNÎ BİNALAR VE OBJELER.

V200-V299. MUKADDES ŞAHISLAR.

V300-V399. DİNÎ İNANIŞLAR.

V400-V499. DİNÎ KUVVETLER.

V500-V599. MUHTELİF DİNÎ MOTİFLER.

W.KARAKTER ÖZELLİKLERİ:

W0-W99. KARAKTERİN GÜZEL ÖZELLİKLERİ.

W100-W199. KARAKTERİN ÇİRKİN ÖZELLİKLERİ.

W200-W299. MUHTELİF KARAKTER ÖZELLİKLERİ.

Z.MUHTELİF MOTİFLER GRUBU:

Z0-Z99. FORMÜLLER.

Z100-Z199. SEMBOLİZM.

Z200- Z299. KAHRAMANLAR.

Z300-Z399. İSTİSNALAR.

Yukarıda gösterilen motif grupları dikkate alınmak suretiyle yapmış olduğumuz çalışmada, tespit ettiğimiz motifleri değerlendirdik. Ancak incelememiz sırasında elimizdeki destan metninde, bahsedilen motif gruplarından E, G, L, Q, R, S, U, X harflerine ait olanlarına rastlamadık. Bu yüzden bu harflere ait motif grupları, yukarıda gösterilmemiştir.

Aşağıda sırasıyla, Tülek Destanı'nda tespit ettiğimiz motifleri, katolgadaki grupları içinde ele alıp inceleyeceğiz. Her bölüm için önce Stith Thompson'un eserinde yer alan motiflerin numarası verilecek ve sonra değerlendirilmesine geçilecektir.

a. A.Mitolojik Motifler:

1. A527.4 Şair Kültürel Kahraman:

Destan kahramanı Tülek, destan metninde sevgilisi Susılu ve memleketi için şiirler söyleyen bir şair olarak görülür. Söylediği ilk şiirlerinde, peri kızı Susılu'ya aşkını dile getirir. Daha sonra ilahî bir yardım neticesinde elde ettiği ozanlık meziyeti ve üç sazın birleşmesiyle meydana gelen sihirli müzik aletiyle memleketine duyduğu hasreti şiirlerinde terennüm eder (T315-T335).Tülek söylediği şiirler ve türküler ile bütün perileri, cinleri, hayvanları ve yer altı padişahı Çaçdar Han'a tesir eder.

Türk destan kahramanlarının şair hüviyetine pek çok destanda rastlamak mümkündür. Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur varyantında Oğuz Kağan, cihan hâkimiyeti mefkûresini manzum bir şekilde dile getirir.³⁴ Dede Korkut Oğuznâmeleri'nde de destan kahramanları zaman zaman manzum "soylama"larda bulunur ve bazı destan kahramanları şair hüviyetini taşır. Mesela, "Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Boyı"nda, kahraman Bamsı Beyrek, ozan kılığına girerek şiirler söyler.³⁵ Aynı motife Köroğlu Destanı'nda da tesadüf edilir. Köroğlu, birçok yerde yaptıklarını, yapacaklarını ve

³⁴W. Bang-G. R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, 1936, s.172.

³⁵Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 146.

duygularını şiirlerle ifade eder.³⁶ Yine aynı şekilde Uygur Türklerinin Abdurrahman Han Destanı'nda kahraman Abdurrahman Han, bazen hamasî edayla, bazen de hikmetâmiz tarzda şiirler söyleyen bir şair olarak görülür.³⁷

2. A560. Kültürel Kahramanın Hareketi:

Kahraman Tülek, bir göl kenarında gördüğü su altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın kızı olan Susulu'ya âşık olur ve peri kızının altmış karış uzunluğundaki saçının altı karışını tutarak, su altı âlemine iner. Böylece Tülek, tekrar yeryüzüne çıkıncaya kadar, bir müddet su altı âleminde yaşar. Görülüyor ki, burada destan kahramanının başka bir dünyaya yolculuğu söz konusudur. Bu motif, destandaki mitolojik tabakanın bir delilidir.

Türklerin eski dini olan Şamanizm'in düşünce sisteminde evren, gök, yer ve yer altı dünyası olarak üç kısımda tasavvur edilir. Gökyüzünde iyilik tanrısı Ülgen, yer altı âleminde kötülük tanrısı Erlik ve avanesi yaşar. Mitolojik düşüncedeki bu tasarımlar, toplumların sözlü kültür ürünlerine de yansır ve birçok halk edebiyatı eserinde de bu şekildeki dünya tasarımı fikrine tesadüf edilir. Tatar Türklerinin Tülek Destanı'nda yer alan mitolojik karakterli bu motif, diğer Türk boylarının destanlarında da görülmektedir. Başkurt Türklerine ait Akbuzat Destanı'nda, kahraman Hevben Şülgen adlı göl kıyısına gelerek Şülgen adlı su altı âlemi padişahının kızı Nerkes'i yakalar ve daha sonra birlikte yer altı âlemine iner.³⁸ Sibirya Türk destanlarında yer altı kötülüğün, gökyüzü iyiliğin; yeryüzü ise insanoğlunun şahsında iyilik ve kötülük arasındaki mücadelenin yapıldığı mekânlar olarak tasvir edilir.³⁹ Altay Türklerinin destanlarındaki destan kahramanları, muhtelif vak'alar neticesinde, yer altı âleminde bulunan kötü ruhlardan ve varlıklardan halkını ve sevdiklerini korumak veya kurtarmak amacıyla yer altı âlemine sefere çıkarlar ve kötü ruhlarla savaşırlar. Mesela, Er Samır Destanı'nda, kahraman

³⁶ M.Kaplan-M.Bali- M.Akalın, **Köroğlu Destanı**, Anlatan: Behçet Mahir, Ankara, 1973, s.18.

³⁷ İsa Özkan, **Abdurrahman Han Destanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.54.

³⁸ Ergun-İbrahimov, age, s.96.

³⁹ İbrahim Dilek, "Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yealtı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler", **Milli Folklor**, Sayı 85, 2010, s.47.

Er Samır, kaybolan kardeşinin yer altı âlemindeki Erlik Bey'in yanına gittiğini öğrenir ve kendisi de yer altı âlemine iner. Burada Erlik Bey ile savaşı ve onu mağlup eder.⁴⁰ Aynı durum Hakas destanlarında da söz konusudur. Bir Hakas destanı olan Ay Huucın'da da Han Mirgen'in ikiz doğan erkek ve kız çocuklarını Erlik'in yardımcıları Kara Ninci ve Pora Ninci kaçıarak yeraltına götürürler. Han Mirgen, çocuklarını kurtarmak için yeraltına iner.⁴¹

b. B. Hayvanlar

1. B19.3.3. Mitolojik At

Destan kahramanı Tülek, olağanüstü hususiyetlere sahip Akbüzçe Yilyitmez adlı ata sahiptir. Tülek, göl kenarına atının olağanüstü hızıyla varır. Ayrıca destan metninin bir yerinde at için "argımak" sıfatı kullanılır. Bu sıfat, cins ve asil bir ata verilen bir lakaptır. Destan metninde Akbüzçe Yilyitmez şu şekilde tasvir edilir:

Aylık yirnî bîr baskan,

Yıllık yulnı bîr baskan,

Küyrığı-yalı taralgan,

Dürt ayagın bîr algan,

Argımakımdan bizeyin (T111- 115)

Bütün Türk destan ve hikâyelerinde at, kahramanın en büyük yardımcısıdır. Kahraman atı olmadan hiçbir iş beceremez. Destanlarımızda zaferin ve mağlubiyetin hakiki sahibi at'tır; at oynamazsa erin övünmesi mümkün değildir. Destanlarda kullanılan atlar, soy sop sahibi, şecereleri bilinen, son derece akıllı, zeki, bilinmezden ses duyan, tehlikeyi önceden sezip haber veren yeteneğe ve kahramanlık ahlakına sahiptir. Atlar insan

⁴⁰İbrahim Dilek, **Altay Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s.25.

⁴¹Ekrem Arıkoğlu, **Hakas Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.31.

dilinden anlarlar, insanlar gibi konuşurlar, kahramanlarını yaptıkları yanlış hareketlerde, onları uyarırlar, onları ölümden kurtarırlar. Destanlarda yer alan bu atlar, son derece süratlidirler, göz açıp kapayıncaya kadar dağları, dereleri aşarlar. Destanlarda atın adı geçtiğinde sahibinin adı da anılmış olur. Destanlarda görülen olağanüstü vasıflara sahip atları elde etme ve onları yetiştirme vazifesi, doğrudan doğruya kahramanlara aittir.⁴²

Bütün Türk boyları tarafından söylenen atalar sözünde “at erin kanadı” dır. “kuş kanadıyla, er atıyla, (uçar)”⁴³ “at işler er övünür”, “yayan erin umudu olmaz”.⁴⁴ Bütün Türk boylarında buna benzer yüzlerce atalar sözü vardır.⁴⁵ Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın çocukluğu “At sürüleri güder, ata binerdi, av avlardı” sözleriyle zikredilir. Buz dağına kaçan atını bulup getiren askerine Oğuz Kağan, Karluk adını verir. Bu şekilde Karluk Türklerinin ad almasında bir at da rol oynamış olur.⁴⁶

Dede Korkut Kitabı’nda da at, kahramanları başarıya ulaştıran, en büyük yardımcıları hüviyetinde görülmektedir. Ayrıca destan kahramanlarının atlarına olan sevgisi ve bağlılığı dikkate değerdir. Mesela, Bamsı Beyrek, zindandan çıkıncaya kadar kendisini on altı yıl bekleyen boz aygır atına: “At dimezem sana kardaş direm, kardaşımdan yig,/başıma iş geldi yoldaş direm yoldaşımdan yig” demesi Türklerin atına bakış açısını ifade eder.⁴⁷ Manas Destanı’nda kahramanlar sürekli bindikleri atlarıyla birlikte anılmaktadır. Er Manas’ın Ak Kula, Ulu Coloy’un Aç Buudan, Almanbet’in Sarı Ala, Er Töştük’ün Çal Kuyruk, Orongo’nun Kula Bee vb.⁴⁸ Köroğlu’nun ünlü Kırat’ı, bir insan gibi dokuz ay dokuz günde doğar ve bir insan gibi zeki ve akıllıdır. Bağdat’ta Köroğlu’nun yiğitleri ile birlikte esarete düştüğü zaman, kendisini

⁴² Dursun Yıldırım, “Türk Kahramanlık Destanları”, **Türk Bitiği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.151.

⁴³ **Dîvânü Lügati’t Türk Tercümesi**, çev. Besim Atalay, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985,s.34.

⁴⁴ Ergin, age, s.130.

⁴⁵ Abdülkadir İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s 182.

⁴⁶ W.Bang-R.G.Rahmeti, age, 25.

⁴⁷ Ergin, age, s.136.

⁴⁸ Naciye Yıldız, **Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 195.

kimse almasın diye aklını kullanır ve kör, topal taklidi yapar.⁴⁹ Köroğlu'nun Türkmenistan varyantlarında atın yetiştirme süreci ayrıntılı bir şekilde işlenir. Göroğlu'nun atı Kırat yer altında kırkandan seksen gün beslenir ve efsanevî kahramanın meşhur atı Kırat haline gelir.⁵⁰ Altay ve Hakas destanlarında merkezî kahraman ve atı, olağanüstü bir şekilde doğar ve birlikte başka dünyalara seyahat eder. Hakas Türklerinin Altın Arığ Destanı'nda Kirim Sın dağındaki "ak kaya"nın içinde atı Ak Sabdar ile birlikte dünyaya gelir.⁵¹ Altay destanlarında kahramanın her iki dünyaya yaptığı yolculuk sırasında atı hep onunla birlikte dir. Fakat Altay Buuçay Destanı'nda olduğu gibi, kahramanın atı bazı durumlarda tek başına da gökyüzüne çıkabilir. Adı geçen destanda, Altay Buuçay'ın atı Kamçı Ceren, doğana dönüşerek Teñeri Kağan'ın gökyüzündeki yurduna çıkar.⁵²

2. B184.1.1 Sihirli Hıza Sahip At:⁵³

Destan kahramanı Tülek'in atı Akbüzçe Yilyitmez, olağanüstü bir süratle sahiptir. Belli ay ve yılda gidilebilecek mesafeyi bir defada katedebilen, dört ayağını birden basarak uçar gibi yol alan bir at olarak tasvir edilir. Bu hususiyet, diğ er Türk destan kahramanlarının atlarıyla müşterek bir hususiyet arz eder. Köroğlu'nun meşhur Kırat'ı koşarken ayakları yere değmez, o yelden tez gider, kuş gibi uçar, kimsenin çıkamadığı kuleye çıkar.⁵⁴ Dede Korkut Destanları'nda da atların aynı hususiyetleri görölmektedir. Salur Kazan'ın Konur atı, üç günlük yolu bir günde alır.⁵⁵ Başkurt Türklerinin Kara Yorga Destanı'nda, Ebley'in atı Kara Yorga etrafında en süratli at olarak nam salar.⁵⁶ Kırgız Türklerinin Er Soltonoy Destanı'nda da atların kuş gibi uçuşundan, altı aylık yolu altı günde alışından bahsedilir. Uyul Han'ın Bostoru

⁴⁹ Pertev Naili Boratav, **Köroğlu Destanı**, Adam Yayınları, İstanbul, 1984, s.65.

⁵⁰ İsa Özkan, "Köroğlu Destanı'nı da Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili", **Türk Dili**, Sayı 549, Eylül 1997, s.229.

⁵¹ Fatma Özkan, **Altın Arığ Destanı**, Bilig Yayınları, Ankara, 1997, s.19.

⁵² Dilek, agm, s.48.

⁵³ Yukarıda açıklanan motif ile aynı fonksiyona sahip olan "B744. Hayvan olağ andışı mesafeye seyahat eder" adlı motif üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

⁵⁴ M.Kaplan-M.Bali- M.Akalın, age, s.13.

⁵⁵ Ergin, age, s.100.

⁵⁶ Ergun-İbrahimov, age, s. 223.

adlı atı altı aylık yolu altı günde alır, Bürküt Bahadır'ın Boskülük adlı atının rüzgârla yarış eder gibi koştuğu şeklinde tasvir edilir.⁵⁷

3. B.290. İnsan Davranışı Gösteren Hayvanlar:

Destan kahramanı Tülek, su altı âlemine Susılu'nun peşinden gittiği zaman, atını ve kuşunu yeryüzündeki göl kenarında bırakır. Bu sebepten, Tülek'ten ayrı kalan atı ve kuşu, Tülek'i göl kenarında üzüntüyle beklerler ve üzüntünden zayıflarlar (T269-280).

Türk halk edebiyatı ürünlerinde hayvan-ların insan davranışları gösterdiğine sıkça tesadüf edinilmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda gök tüylü ve gök yeleli bir erkek kurt, Oğuz Kağan ile konuşur ve ordunun önünde yürümek istediğini söyler.⁵⁸ Tülek Destanı'nın bir Başkurt varyantında kahraman Zayatülek'in atı Kök Tulpar dile gelir ve sahibini ağabeylerinin tuzağından kurtarır.⁵⁹ Manas Destanı'nda kahraman Er Manas öldüğü zaman, atı, kuşu ve köpeği mezarının başında ağlar, feryat eder.⁶⁰ Rüstem Han Destanı'nda kahraman Rüstem'in yanından hiçbir zaman ayrılmayan tazı köpekleri konuşulanı anlarlar ve üzüldüklerinde ağlarlar.⁶¹ Er Soltonoy Destanı'nda Er Şabek'in atı Kökbuudan, Er Şabek Kalmukların tam ortasında kaldığı sırada, kuyruğu ile davula vurarak, diğer Kırgızlara Şabek'in tehlikede olduğunu haber verir ve böylece kahramanın ölmesine mani olur.⁶²

4. B454.4. Yardımcı Doğan:

Baçman Han, altmış bir yiğidi ile birlikte bir gün ava çıkar. Avda bütün kuşları, Tülek'in Ak Yabalak adlı doğanı yakalar. Destan kahramanı Tülek'in doğanı Ak Yabalak bir denince bel aşan, kanat çırpmadan kaz alan, ağzı

⁵⁷ Mehmet Çeribaş, **Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, s.170.

⁵⁸ W.Bang-R.G.Rahmeti, age, s.19.

⁵⁹ Ergun-İbrahimov, age, s. 445.

⁶⁰ Yıldız, age, s. 657-658.

⁶¹ Hüseyin Baydemir, "Rüstem Han Destanı ve Destandaki Olağanüstü Motifler", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 20, 2002, s.175.

⁶² Çeribaş, age, s.170.

kanlı kurt avlayan, tilki ve turna yakalayan avcı bir kuş olarak tasvir edilir (T90-95).

Doğan, Türklerde daha çok avcılıkta kullanılan bir alıcı kuştur. Bey ve tiginlerin avcı kuşu, yiğitliğin sembolüdür. Ayrıca her Oğuz boyunun kullandığı “ongon” adlı arma ve sembollerde doğan da kullanılır.⁶³ Dede Korkut Kitabı’nda da bazı kahramanlar doğana sahiptir. Deli Dumrul’un doğanının iki güvercin avladığı şeklinde bir kayıt mevcuttur.⁶⁴ Manas Destanı’nda kahraman Er Manas Ak Şumkar adlı doğana sahiptir.⁶⁵ Edigey Destanı’nda Toktamış Han’ın Kara Laçın Töklü Ayak adlı doğanı bulunmaktadır.⁶⁶

c. D.Sihir:

1. D44. Ruh Kılığındaki İnsan:

Destan kahramanı Tülek, Susılu ile birlikte su altı âlemine iner. Burada muhtelif vak’alar zincirinden sonra, kendi memleketini özlemeye başlar. Günlerden bir gün Tülek içinden dert yanmaya başlar ve “Ey rahmet sahibi, bunca periler, kuşlar, geyikler, hayvan-haşeratlar ile mutlu olup yaşasam, da, cinler, periler suretine dönüşmüşüm” der (T338-341).

2. D1239. Sihirli Müzik Aletleri:

Destan kahramanı Tülek, Susılu’nun al aynasına baktığı zaman, ölecek gibi kötü bir halde olduğunu görür. Bunun üzerine kendisine, gülistan, kopuz ve dombıra adlı müzik aletlerinin birleşiminden meydana gelen “ürteke” denen sazını icat eder. Bu sazın boynuzu altından, ayakları gümüşten ve iki gözü incidendir. Sazını mücevherlerle süsledikten sonra iki rekât hacet namazı kılar ve İsm-i Âzam duasını okuyarak, Hak Teâlâ’dan kendisine

⁶³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, cilt. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.Baskı, Ankara,2008,s.127.

⁶⁴ Ergin, age, s.179.

⁶⁵ Emine Gürsoy Naskali, **Manas Destanı**, Türksoy Yayınları, Ankara, 1995, s.46.

⁶⁶ Sulti, age, s.38.

ozanlık sanatını bahşetmesi için niyazda bulunur. Duası kabul olarak sazına can gelir ve Tülek türküler söylemeye başlar. Yer altı âlemimdeki bütün hayvanları, perileri, çaldığı tılsımlı ezgilerle etkiler(T315-335). Burada zikredilen dombıra ve kıl kopuz hariç, diğer müzik aletlerinin nasıl bir çalgı olduğu hakkında günümüzde bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁷ Destanda zikredilen “ürteke” adlı müzik aletinin bir hayvan veya insan figüründen oluşan bir bebek veya kukladan meydana geldiği, Tatarlarda ve Başkurtlarda Tülek Destanı’nda tesadüf edildiği ve Kazak ve Kırgız Türklerinde kukla olarak geçtiği malûmatına sahibiz.⁶⁸

Tülek Destanı’nda tespit ettiğimiz motifin farklı fonksiyonları icra ediş şekline bazı destanlarda da rastlanmaktadır. Kan Ceren Attu Kan-Altın adlı Altay Destanı’nda destan kahramanı Kan Altın’a Tanrı Ülgen, kızı Altın Çaçak’ın çeyizi olarak, üç ölüyü diriltten altın bir kaval ile hayvanları diriltip çoğaltan gümüş bir kaval verir.⁶⁹ Şor kahramanlık destanlarından “Ak Ölen-me Kır Ölen” Destanı’nda da sihirli müzik aletinin Tülek Destanı’ndaki gibi aynı fonksiyonda olduğu görülür. Destandaki dokuz telli söğüt kopuz çalındığında, dünyanın hayvanları, halkı susar ve kopuz sesini takip etmeye başlar.⁷⁰ Başkurt Türklerine ait meşhur Ural Batır Destanı’nda, sihirli müzik aleti, haberdar etme fonksiyonundadır. Destan kahramanı Ural Batır, dev ile savaşmaya giderken Karağaç’a kurayını bırakır ve yolunun iyiye kurayın ucundan süt damlayacağını, iyi değilse kan damlayacağını söyler.⁷¹ Türk halk hikâyelerinden Âşık Garip Hikâyesi’nde de aynı durum söz konusudur. Âşık Garip gurbete çıkarken iki tane saz alır, sazın birini yanına alır, birini eve asar. Anasına “Ana bu saz burada asılı kalsın, kimse el ayak vurmasın. Eğer bu sazın telleri kendi kendine kırılırsa bil ki Garip’in ölmüştür. Yok, kırılmazsa bil ki Garip’in hayattadır. Bir gün ömrü olursa gelir çıkar” der.⁷²

⁶⁷ Çulpan Zaripova Çetin, “Tatar Geleneksel Çalgılarının Halk Edebiyatındaki Görünüşleri”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 3, 2009, s.81.

⁶⁸ Г.Р. Сайфуллина-Г.Х. Сагәева, **Катэгорий Татарской Традиционной Музыкальной Културы**, Татарстан Китап Нәшрияты, Казан, 2009, s.138.

⁶⁹ İbrahim Dilek, **Altay Destanları II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.346.

⁷⁰ Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s.214.

⁷¹ Ergun-İbrahimov, age, s.77.

⁷² Fikret Türkmen, **Âşık Garip Hikâyesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s. 243.

d. F. Harikuladelikler:

1. F50.Üst Dünyaya Geçiş:

Çaçdar Han, devlerin Tülek'in dağı olan Balkan dağı yerine başka bir dağı getirdiklerini görünce, Tülek'i yer altı âleminde tutamayacağını anlar ve Tülek ile kızı Susılu'yu yeryüzüne çıkarır (T476-483).

2. F80. Alt Dünyalar:

Destan kahramanı Tülek, suya dalan Susılu'nun altmış karış saçının suya girmeyen altı karışını bileğine dolayarak, Susılu'nun ardından su altı âlemine iner (T161-165).

3. F93. Su Alt Dünya İçin Bir Giriştir:

Destan kahramanı Tülek, bir göl kenarında karşılaştığı Susılu'nun saçından yakalayarak suya dalar ve alt dünyaya geçer (T161-165).

Türk destan kahramanlarının yer altı âlemine su içinden girmeleri motifine bazı destanlarda da rastlanmaktadır. Şor kahramanlık destanlarından Karattı Pergen Destanı'nda, kahraman Karattı Pergen, suyun dibine girerek su dibinde yaşayan Puspas Pulan adlı vahşi hayvanla yedi yıl boyunca savaşıır.⁷³ Başkurt destanlarından Akbuzat Destanı'nda, kahraman Hevben, Şülgen adlı göl kıyısına gelerek Şülgen adlı su altı âlemi padişahının kızı Nerkes'i yakalar ve birlikte su dibine dalarak alt dünyaya iner.⁷⁴ Altay destanlarında da su alt dünya için bir giriştir. Ösküs Uul Destanı'nda kahraman Ösküs Uul, Talay Kağan'ın atının kuyruğundan tutarak, nehrin yedi kat dibindeki bir saraya varır.⁷⁵

⁷³ Ergun, age, s.445.

⁷⁴ Ergun-İbrahimov, age, s.96.

⁷⁵ Dilek, age, s.148.

4. F184. Diğer Dünyaların Hanı:

Tülek Destanı'nda su altı âleminin padişahı Çaçdar Han'dır. Susılu'nun babasıdır. Destanda su altı âleminde büyük bir sarayı, cinleri ve perileri olan bir han olarak tasvir edilir. Türklerde su, her devirde mukaddes sayılmıştır. Türkler suya bereket ve temizlik kaynağı anlamları yüklemeleri yanında, suların bir kuvveti oluşunu ve bu suların bir koruyucusu olduğuna inanırlardı. Eski Türk dininde dağlar, ırmaklar, göller hep canlı varlıklardır. İyi ruhlar grubuna dâhil olan bu ruhlar, kurbanlarla ve adaklarla memnun edilirse insanları korur, isteklerini elde etmesine yardımcı olur.⁷⁶

Altay düşüncesinde Talay Han ve Yayık Han adlı iki ruh vardır. Talay Han, denizler ile okyanusların hanı, Yayık Han ise, taşan ve kabaran suların hanıdır.⁷⁷ Bazı destan metinlerinde su altı âleminin hanı olarak Talay Kağan zikredilmesi, bu düşüncenin bir yansımasıdır.

5. F200.Periler (cinler):

Tülek Destanı'nda kahraman Tülek, su kenarında saçını tarayan bir peri kızına âşık olur. Susılu su altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın kızıdır. Destanda su altı âlemi, periler diyarı olarak tanıtılır. Çaçdar Han'ın maiyetinde periler, devler, cinler bulunmaktadır.

Türk halk inançlarında peri kızları çok güzel, akıllı, olağanüstü varlıklar olarak tasavvur edilir. Daha ziyade su kenarlarında yaşarlar ve su perisi olarak bilinirler. Türk halk edebiyatında kahramanların perilerle evlendikleri ve onlardan çocuk sahibi olduklarına pek çok halk edebiyatı mahsulünde yer almaktadır. Tülek Destanı'nda tespit ettiğimiz bu motif, sadece bu destana mahsus bir hususiyet değildir. Türk destanlarının ekseriyetinde bu motif karşımıza çıkmaktadır. Başkurt Destanı Ural Batır'da kahraman Ural Batır,

⁷⁶ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 48-65.

⁷⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II**, s.383.

perilerle savaşıır ve Karağuş'ın kurayı çalmasıyla periler büyülenir. Bunun üzerine Ural Batır, perilerin, cinlerin yurdunu darmadağın eder.⁷⁸

6. F212. Su Altındaki Peri Diyarı:

Kahraman Tülek, âşık olduğı Susılu'nun peşinden su altı âlemine iner (T161-165). Bu su altı âleminde periler, devler, cinler yaşamaktadır.

7. F222. Perinin Şatosu:

Kahraman Tülek'in sevdiği Susılu, bir kenarından süt nehri, diğer kenarından bal nehri akan büyük bir taş sarayda oturur (T165-T168).

8. F301. Peri Âşık:

Bir göl kenarında saçlarını tarayan peri Susılu, Tülek'e görür görmez âşık olur (T53).

9. F387. Peri Yakalanır:

Kahraman Tülek, kendisini aldatıp suya dalan Susılu'nun suya girmeyen saçını yakalar ve bileğine dolar. Bu şekilde yer altı âlemine iner (T161-165).

Akbuzat Destanı'nda, kahraman Hevben, Şülgen adlı göl kıyısına gelerek Şülgen adlı su altı âlemi padişahının kızı Nerkes'i yakalar ve birlikte su dibine dalarak alt dünyaya iner.⁷⁹ Dede Korkut Kitabı'nda Aruz'un çobanı Konur Koca Sarı Çoban, uzun pınarda uçuşmakta olan perilerden birini yakalar ve onunla münasebette bulunur.⁸⁰ Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan bir gece gökten inen ışık içerisinde yalnız oturan çok güzel bir kız görür. Oğuz Kağan kızı beğenir ve kendisine alır.⁸¹

⁷⁸ Ergun-İbrahimov, age, s 78.

⁷⁹ Ergun-İbrahimov, age, s.96.

⁸⁰ Ergin, age, s.207.

⁸¹ W.Bang-R.G.Rahmeti, age, s.15.

10. F555. Olağanüstü Saç:

Su perisi Susılu'nun saçları altmış karış uzunluğundadır.

11. F713. Olağanüstü Göl:

Kahraman Tülek Susılu ile birlikte büyük bir gölün içinden su altı âlemine iner. Bu göl, alt dünya için bir giriştir.

12. F715. Olağanüstü Nehir:

Peri kızı Susılu'nun oturduğu taş sarayın etrafından süt ve bal nehirleri akmaktadır. Destanın Başkurt varyantında nehrin içinde altın balıklar bulunmaktadır.⁸²

13. F752.1. Altından Dağ:

Kahraman Tülek ile Susılu, bir sabah uyandıkları vakit, taş sarayın önünde altın taht ile kurulmuş olan, zirvesi beyaz incilerle bezenmiş altından bir dağ görürler (T350-358).

14. F827.5. Altın Tarak:

Peri kızı Susılu'nun bir al aynası ile altın tarağı vardır. Susılu, Tülek'e peşini bırakması için altın tarağı hediye olarak almasını teklif eder.

e. H. İmtihanlar:

1. H1256. Eş Elde Etmek İçin Diğer Dünyaya Seyahat:

Kahraman Tülek, bir göl kenarında gördüğü peri kızı Susılu'yu elde etmek amacıyla su altı âlemine iner (T161-165).

f. J. Akıllılar ve Aptallar:

1. J152.2. Dervişin Nasihati:

Kahraman Tülek'in rüyasına Hızır girer. Altmış yiğidin kendisine tuzak

⁸² Ergun-İbrahimov, age, s. 447.

kurduğunu söyler ve İsm-i Âzam duasını öğretir. Ne zaman müşkül bir duruma düşerse, bu duayı okumasını tembihler (T20-26; V206 numaralı Hızır maddesinde bu konuya temas edilecektir).

2.J155. Kadınlardan Öğrenilen Akıl:

Kahraman Tülek'in söylediği türkülerin methini duyan Çaçdar Han, Tülek'i getirmesi için devlerini, perilerini Tülek'in yanına gönderir. Devler, periler, Tülek'i götürecekleri zaman, Susılu Tülek'e sihirli sazını alıp gitmemesini, bu sihirli sazın padişaha değişik gelip elinden alabileceğini, oraya başka bir sazla gitmesini söyler (T400-409).

Pek çok destan metninde erkek kahramanlar, eşlerinden veya sevdiklerinden fikir sorarlar, akıl danışır. Buna benzer bir durumu Dede Korkut Kitabı'nda "Dirse Han Oğlu Buğaç HanBoyu"nda görüyoruz. Dirse Han karısına çocuklarının olmamasının hangisinin suçu olduğunu sorar ve karısından akıl diler. Karısı Dirse Han'a büyük bir ziyafet tertip etmesini, İç Oğuz ve Taş Oğuz beylerini çağırmasını, aç doyurmasını, çıplağı giydirmesini, ziyafetler vermesini ve Hak Teâlâ'ya dua etmesini söyler.⁸³ Manas Destanı'nda da kadınların kahramanlara tavsiyelerde bulunduklarına şahit olmaktadır. Kökçö'nün hanımlarından birisi olan Ak Erkeç, Kökçö'ye ne yapması gerektiğine dair akıl verir.⁸⁴

g. K. Aldatmalar:

1. K1700. Yalan Yoluyla Aldatma:

Peri kızı Susılu Tülek'in ısrarlı tekliflerinden kurtulmak için, Tülek'e arkasından beş kişi geldiğini söyleyerek yalan söyler ve Tülek'i aldatarak suya dalar (T156-161).

⁸³ Ergin, age, s.80-81.

⁸⁴ Naskali, age, s. 41-42.

ğ. M. Geleceğin Tayini:

1. M.400. Beddualar:

Kahraman Tülek, Susılu ile birlikte su altı âlemine iner. Burada Susılu, Tülek'e sarayda yatak sereceğini, sonra kendisini alacağını söyler ve Tülek'ten saçını bırakması için yalvarır. Tülek, bileğini doladığı Susılu'nun saçını bırakır. Susılu, taş saraya girer ve üç gün üç gece dışarıya çıkmaz. Bunun üzerine beklemekten dermanı kalmayan Tülek, dördüncü gün sabah namazını kıldıktan sonra, iki rekât namaz daha kılar ve İsm-i Âzam duasını okur. Hak Teâlâ'ya şöyle niyazda bulunur: “İlahi, bu kızı, kavmi-halkı, onların malını mülkünü, hepsini güneşin sıcaklığı ile dermansız kıl” diye beddua eder (T170-195).

Beddua (kargış) kavramını Şükrü Elçin şu şekilde tanımlamaktadır: “Beddua ise, duanın aksi ve zıddı olan lanet, inkisar, bela ve gazap ifade eden menfî sözlerdir. Farsça “bed” ve Arapça dua(çağırma) kelimelerinin birleşmesinden yapılan bu tabiri, Türk kaynaklarından 19'uncu asra kadarki kültür eserlerimiz ve sözlüklerimiz çok yaygın “kargış” ve “ilenç” kelimeleriyle karşılamışlardır.⁸⁵ Dede Korkut Kitabı'nda da alkış ve kargışlara sıkça tesadüf edilir. Deli Karçar'ın saldırısından kaçan Dede Korkut, Deli Karçar hamle edince İsm-i Âzam duasını okur ve “Çalar isen elin kurusun” diye beddua eder ve bunun üzerine Deli Karçar'ın eli havada asılı kalır.⁸⁶ Yine Dede Korkut Kitabı'nda Karaça Çoban'dan evinin kâfirler tarafından basıldığını, karısı ve oğlunun esir düştüğünü öğrenen Salur Kazan, akli başından giderek “Ağzın kurusun çoban, dilin çürüsün çoban, Kadir senin alnına kada yazsın” diye Karaca Çoban'a beddua da bulunur.⁸⁷ Türk halk hikâyelerinde de beddua motifi, pek çok hikâyede yer almaktadır. Mesela, Âşık Garip hikâyesinde Âşık Garip'in ahvalini soran Şah Senem'e yalan atan Keloğlan, Şah Senem'in türküsünde söylediği bedduayla, o anda ölür.⁸⁸

⁸⁵ Elçin, age, s.662-663.

⁸⁶ Ergin, age, s. 126.

⁸⁷ Ergin, age, s.103.

⁸⁸ Türkmen, age, s. 165-166.

h. N. Talih:

1. (A)N839. Kırk Kız Yardımcı Kahraman:

Kahraman Tülek'in âşık olduğu peri kızı Susılu'nun maiyetinde peri yüzlü kırk kız hizmetkârı vardır (T196-200).

Kırk yiğit-Kırk kız motifi, Türk destanlarında sıkça karşılaşılan müşterek olan motiflerden birisidir. Türk destanlarında merkezî kahramanların efsanevî karakterini tamamlayan iki unsurdan biri at, diğeri de kırk yiğittir.⁸⁹ Tülek Destanı'nda tespit ettiğimiz kırk kız motifine, Dede Korkut Kitabı'nda da rastlarız. Burla Hatun, Selcen Hatun, Banı Çiçek gib kadın kahramanların, tıpkı erkek kahramanların kırk yiğidi olduğu gibi, yanlarında kırk kızı vardır. Bey hatunlarının yanlarında bulunan bu kızlar, maharet sahibidirler.⁹⁰

2. N844. Yardımcı Derviş:

Hızır, kahraman Tülek'in rüyasına girerek, altmış yiğidin kendisine düşmanlık edeceğini bildirir ve ona zor zamanlarda okuması için İsm-i Âzam duasını öğretir(T20-26). (V206 numaralı Hızır maddesinde bu konuya temas edilecektir).

ı. P. Cemiyet:

1. P10. Krallar:

Baçman Han ile Çaçdar Han adlı hanlar vardır. Baçman Han, bir han oğludur. Yurdu geniş, malı, mülkü çoktur. Altmış yiğit yoldaşı, hizmetçisi vardır. Her birisini çocuk gibi süsler. Altmış birinci Mirkasık Bey oğlu Tülek'tir. Baçman Han, Tülek'i kendi katına alır. Çaçdar Han yer altı âleminin padişahıdır. Maiyetinde devler, periler cinler bulunur. Peri kızı Susılu'nun babasıdır.

⁸⁹ İsa Özkan, **Yusuf Beg-Ahmet Beg Destanı**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, s.130.

⁹⁰ Abdülkadir İnan, "Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Şubat 1958, , C: VII, S: 77, s. 222-224.

2. P233. Baba ve Oğul:

Sarı Mirkasık Bey, kahraman Tülek'in babasıdır. Destanda sadece ismi zikredilir. Altın tahtta oturduğu, seyrek sakal uzattığı şeklinde tasvir edilir (T134-135). Vak'a örgüsünde hiçbir rolü yoktur. Tülek, destanın başkahramanıdır. Aşkı yüzünden memleketini, ailesini terk eder ve peri kızı Susılu'nun yurdu olan yer altı âlemine iner. Bir vakit burada yaşadıkdan sonra, Susılu ile yeryüzüne çıkar ve ölür.

4. P234. Baba ve Kız:

Kahraman Tülek'in âşık olduğu peri Susılu, yer altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın kızıdır.

5. P261. Kaynata:

Kahraman Tülek'in kaynatası, su altı âleminin padişahı Çaçdar Han'dır.

6. P414. Avcılık:

Baçman Han daima kuş ile hayvan avlar. Her bir yiğidin kendi kuşu vardır. Kahramanımız Tülek'in kuşu Ak Yabalak adındadır. O yiğitlerin kuşları yakaladıklarını, Baçman Han'a getirirlerdi. Günlerden bir gün Baçman Han ava çıkar. Kuşlar uçsa da, kaçsa da hepsini Tülek'in kuşu Ak Yabalak yakalar. Orada hanın diğer altmış yiğidi hiçbir şey yakalayamaz. Tülek avladığı bütün kuşları hana verir. Altmış yiğit, Tülek'in saygısızlık ettiğini düşünerek, onu bıçaklayarak öldürmek isterler (T8-15).

Türk destan ve hikâyelerinde kahramanların sık sık ava gittikleri ve usta birer avcı oldukları görülür. Kahramanlar av ile uğraşarak hem nişancılıklarını ispat ederler, hem de hoşça vakit geçirirler. Her kahramanın av için sahip olduğu av hayvanları ya da silahları vardır. Tülek Destanı'nda da kahraman Tülek'in sahip olduğu av hayvanı Ak Yabalak adlı kuştur. Dede Korkut Kitabı'nda da kahramanların av ile uğraştıklarına şahit olmaktayız.

Dirse Han, kırk yiğidin aldatmasıyla oğlu Buğaç'ı bir av esnasında yaralar.⁹¹ Yine Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan bir gün yiyip içip otururken yanındaki beylere “Ünüm anlan bigler sözüm dinlen bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura bilimüz kurıdı, yoriyalım a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum ” der ve beyleriyle beraber ava çıkar.⁹²

i. T. Evlilik:

1. T15. İlk Görüşte Âşık Olma:

Kahraman Tülek, atıyla beraber bir göl kenarına geldiği zaman, gölün kıyısında altmış karış uzunluğundaki saçını tarayan fevkalade güzel olan Susılu'ya ilk görüşte âşık olur. Peri kızı Susılu da arkasını dönüp kahraman Tülek' e baktığı zaman, o anda Tülek' e âşık olur (T41-53).

İlk görüşte âşık olma motifi, halk edebiyatı mahsullerinin pek çoğunda yer almaktadır. İlk görüşte aşk motifi, daha önce birbirini hiç görmemiş kişilerin arasında gerçekleşmektedir. Mesela, Başkurt destanlarından Kara Yorga Destanı'nda kahraman Ebley, parlak kara gözlü, uzun saçlı, cilveli Maktımhılıv'ı görünce o anda ona âşık olur.⁹³ Türk halk hikâyelerinde bu motife daha sık tesadüf edilmektedir. Ferhat ile Şirin hikâyesinde Şirin ile ablasının yaptırmakta olduğu sarayda çalışan Ferhat, Şirin'e ilk görüşte âşık olur.⁹⁴

2. T30. Âşıkların Karşılaşması:

Kahraman Tülek ile Susılu, bir göl kenarında karşılaşırlar.

3. T42. Âşıkların Konuşması:

Kahraman Tülek, göl kenarında Susılu'yu görünce yanına gider ve Susılu ile konuşmaya başlar. Tülek kıza “ay gibi güzel yüzüne” âşık olduğu-

⁹¹ Ergin, age, s. 85-86.

⁹² Ergin, age, s.95.

⁹³ Ergun-İbrahimov, age, s. 224.

⁹⁴ Ali Berat Alptekin, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 266.

nu, kendisine adını söylemesini ister. Kız ise kendi yurdunun zor bir yer olduğunu, onun orada hasta olup öleceğini, dönüp gitmesini söyler. Tülek, kuşundan, atından, anasından, babasından dahi vazgeçeceğini adını söylemesini ve kendisiyle evlenmek ister. Kız onun buradan gitmesi karşılığında altın tarak, yüzük, al ayna gibi hediyeler vermeyi teklif eder. Tülek, kızın teklifini kabul etmez, onunla evlenmek istediğini tekrarlar. Bunun üzerine Susılu, yanına beş kişi geliyor diyerek, Tülek'i aldatır ve suya dalar. Destanın ilerleyen kısımlarında da Tülek ile Susılu arasında konuşmalar devam eder.

4. T121. Eşit Olmayan Evlilik:

Kahraman Tülek, su altı âlemine iner ve orada belli vak'alar neticesinde peri kızı Susılu ile evlenir.

Türk destan kahramanlarının olağanüstü hususiyetlere sahip varlıklarla ya da kendi sosyal ve kültürel konumlarının aksi yönünde olan insanlarla evlenmeleri hadisesine birçok destan metninde tesadüf edilmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur varyantında Oğuz Kağan'ın iki hanımı da olağanüstü hususiyetlere sahiptir. Oğuz Kağan'ın ilk hanımı gökten inen ışık içerisinde yalnız oturan çok güzel bir kızdır. İkinci hanımı ise, göl ortasındaki ağaç kovuğundan çıkan bir kızdır.⁹⁵ XV. yüzyılında yaşamış bir tarihî şahsiyet olan Nogay beylerinden Edigey'in kahramanlıkları etrafında teşekkül etmiş olan Tatar destanı Edigey Destanı'nda kahraman Edigey Han'ın dünyaya gelişi aynı şekilde olağanüstü hususiyetler taşır. Kahraman Edige Han, bir peri kızından doğmuştur.⁹⁶

5. T135.1. Evlilik formülü:

Peri kızı Susılu yer altı âlemine indiği zaman Tülek'e; "Sen benimsin, ben sen seninim" der.

⁹⁵ W.Bang-R.G.Rahmeti, age, s.13,15.

⁹⁶ Sulti, age, s.41.

j. V. Din:

1. V50. Dua:

Kahraman Tülek, rüyasında Hızır'dan öğrendiği İsm-i Âzam duasını müşkül durumlarda okur.

2.V52. Duanın mucizevî gücü:

Tülek Destanı'nın başkahramanı Tülek, Hızır'dan öğrendiği İsm-i Âzam duasını, muhtelif vak'alarda okur. Bu dua, mübarek bir dua hükmündedir ve okununca duanın mucizevî tesirleri görülür.

Dede Korkut Kitabı'nda da İsm-i Âzam duası zikredilmektedir. Deli Karçar'ın saldırısından kaçan Dede Korkut, Deli Karçar kendisine hamle edince, İsm-i Âzam duasını okur. İsm-i Âzam duası Allah'ın adlarından biridir, en büyüğüdür, fakat bu ad gizlidir. Kimse bilmez. Ancak Allah adı, Hû'ya irca edildiğinden "Allah" ve "Hû" adları İsm-i Âzam olarak kabul edildiğine dair bir inaç vardır.⁹⁷ (Bu motif hakkında V58 Merasim Olarak İbadet numaralı motifte bakınız).

3. V58. Merasim olarak ibadet:

Kahraman Tülek'in Hızır'dan öğrendiği İsm-i Âzam duasını muhtelif vak'alarda okuduğu görülür. Destan metninde dua, beş yerde geçmektedir.

1. Tülek, rüyasına giren Hızır'dan İsm-i Âzam duasını öğrenir, uyandığında İsm-i Âzam duasını okuyup üflendiğinde, atın toynaklarından çiviler düşer, ayakları iyileşir. (T27-30)
2. Tülek, taş sarayına girip üç gün üç gece dışarıya çıkmayan Susılu'nun yaptığına öfkelenir ve dördüncü gün sabah namazını kıldıktan sonra, iki rekât namaz daha kılar, İsm-i Âzam duasını okur ve bütün halkı hayvanları sıcaklıktan helak et diye beddua eder (T170-195).
3. Saraydan çıkıp yanına gelen Susılu'nun su altı âlemini eski haline getirmesi için, Tülek'e yalvarması neticesinde Tülek, teyemmüm abdesti alır,

⁹⁷Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut Destanlarında İslamî Unsurlar", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1971, s.71.

iki rekât hacet namazı kılar, İsm-i Âzam duasını okur ve “İlahi, bütün müşkül işim sana kolaydır, diyerek Hak Teâlâ’ya yalvarır (T240-249). 4. Yeryüzünde göl kenarında kendisini bekleyen atı ve kuşunu özleyen kahraman Tülek, Hak Teâlâ’ya atı ve kuşunu yanına getirmesi için dua eder (T295-299). 5. Yer altı âleminde yaşarken yurdunu özleyen Tülek, bir müzik aleti icat eder, İsm-i Âzam duasını okur ve Hak Teâlâ’dan kendisine ozanlık sanatını ve müzik aletine ruh vermesi için dua eder (T315-325).

Dua etme motifine Dede Korkut Kitabı’nda da rastlıyoruz. Dede Korkut, her hikâyenin sonunda “Yöm vereyim hanum” diye başlayarak bir kapanış duası eder: “Yırlü kara tağların yıkılmasun, kölgelüçe kaba ağacın kesilmesin, ağ sakallı baban yiri uçmak olsun, ağ pürçekli anan yiri behişt olsun, oğul ile karındaşdan ayurmasın, ahır vaktında aru imandan ayırmasun, amin amin diyenler didar görsün, yığışdusun, dürişdürsün günahunuzu adı görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanum hey”.⁹⁸ “Kanlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyı”nda Kan Turalı, karşılaştığı olağanüstü hayvanlarla mücadele ederken, adı görklü Muhammed’e salâvat getirir, cömertler cömerti Tanrı’dan medet dileyerek, bütün hayvanları öldürür.⁹⁹ Manas Destanı’nda da dua motifine rastlanmaktadır. Destanda kahramanlar sıkıntıya düştükleri, yaralandıkları zaman, Allah’tan, Peygamber, Hızır ve pirlerden yardım dilerler. Çoğunlukla pirlerin ruhaniyetlerinin onların yardımına koşacağına inanırlar. Destanda Semetey bölümünde kahramanın adı, ihtiyar Hızır tarafından dua edilerek verilir.¹⁰⁰ Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın Tanrı’ya yalvarmakta olduğu kaydedilir.¹⁰¹

4. (A)V206. Hızır:

Hızır, kahramanımızın karşısına rüyasında çıkar. Hızır, kahraman Tülek’in rüyasına girerek, altmış yiğidin kendisine düşmanlık edeceğini bildirir ve ona zor zamanlarda okuması için İsm-i Âzam duasını öğretir (T20-26).

⁹⁸ Ergin, age, s. 153.

⁹⁹ Ergin, age, s.189-192.

¹⁰⁰ İsa Özkan, “Manas Destanında İslami Unsurlar”, **Manas Destanı ve Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s.196-197; Emine Gürsoy Naskali, age, s.213-214.

¹⁰¹ W.Bang-R.G.Rahmeti, age, s.13.

Türk halk inançlarında Hızır, bütün ümit ve imkânların tükendiği, çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağırılan ve çağırıldığında da mutlaka geleceğine inanılan sonsuz güce sahip semavî bir kurtarıcıdır. Türkçedeki “Kul sıkışmayınca (ya da bunalmayınca, daralmayınca) Hızır yetişmez“, “Hızır gibi yetişti” ve benzer atasözü ve deyimler hep bu halk inancının bir ifadesidir. Hızır’ın bütün İslam milletlerinin folklorundaki en canlı, en bilinen sima, özellikle Türkler için Hz. Muhammed ve Hz. Ali’den sonra en çok bahsedilen şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz. Halk Hızır’ı peygamber olarak kabul eder. Onun umumiyetle Hızır aleyhisselam, Hızır nebi veya Hızır peygamber diye anılması da bu inanişin ifadesidir.¹⁰² Türk destanlarında ve hikâyelerinde olağanüstü yardımcı kahraman hüviyetinde karşımıza çıkan Hızır motifine, halk edebiyatı mahsullerinde sık sık rastlanır. Dede Korkut Kitabı’ndaki “Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı”nda kahraman Buğaç Han bir av esnasında babası Dirse Han tarafından oklanır. Buğaç Han bir dere içinde yatarken Hızır yardımına yetişir; “Oğlan anda yıkıldukda boz atlu Hızır oğlana hazır oldu, üç katla yarasın eli-y-le sığadı, sana bu yaradan korhma oğlan ölüm yokdur, tağ çiçeği ana südi-y-le senün yarana melhemdür didi, gayıb oldu”.¹⁰³

Manas Destanı’nda Hızır ismi, “Kıdır” diye geçer. Manas Destanı’nda kahraman henüz beşikte iken onu Hızır’ın himaye ettiğine inanılır.¹⁰⁴ Yine aynı destan metninde, Manas’ın ölümünden iki ay sonra, ilk karısı Kanıkey bir erkek çocuk doğurur. Amcaları tarafından öldürölmek istenen Manas’ın bu oğlunu, karısı Kanıkey, babası Kara Han’ın yurduna kaçıır ve çocuğunu orada büyütür. Dedesi Kara Han, çocuğa ad vermek için ak sakallıları, kara sakallıları toplar, şölen verir. Fakat orada toplananlar uygun bir ad bulamazlar. Tam o sırada bir ihtiyar suretinde Hızır gelir ve çocuğa Semetey adını verir.¹⁰⁵ Uygur Türklerinin Abdurrahman Han Destanı’nda Hızır, Abdurrahman Han’ın sağ omzuna mührünü basar, sol omzuna dua ile iltifat

¹⁰² Ocak, age, s.107; Pertev Naili Boratav, Hızır Maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, s.462.

¹⁰³ Ergin, age, s. 88.

¹⁰⁴ Naskali, age, s.18.

¹⁰⁵ Naskali, age, s. 213.

eder ve “zemzem suyu” içirerek geleceği hakkında bazı tavsiyelerde bulunur. Hızır ona, Hoten’i kurtaracağını ve Hoten halkının önünden geçip cennete gideceğini, ama sırrını hiç kimseye açmaması gerektiğini bildirir.¹⁰⁶

5. V462. Zahitlik:

Kahraman Tülek destan metninde her zaman Allah’a kulluktan uzak durmayan, gönlü temiz biri olarak tasvir edilir (T15).

k. W.Karakter Özellikleri

1.W28. Fedakârlık:

Destan kahramanı Tülek, Susılu’nun aşkı için ailesinden, memleketinden, çok sevdiği atından kuşundan vazgeçerek, su altı âlemine iner (T161-165).

2. W167. İnat:

Kahraman Tülek, Susılu’nun aşkına karşılık vermesi için inatla Susılu’yu ikna etmeye çalışır ve Susılu Tülek’i aldatıp suya dalsa bile Tülek niyetinden vazgeçmez ve peri kızının saçlarını tutarak su altı âlemine iner (T56-165).

3. W181. Kıskançlık:

Baçman Han ava çıkar. Uçan ve kaçan bütün avları Tülek’in kuşu Ak Yabalak yakalar. Orada hanın diğer altmış yiğidi hiçbir şey yakalayamaz. Tülek avladığı bütün kuşları hana verir. Baçman Han’ın maiyetindeki altmış yiğit, Tülek’i kıskanır (T8-15).

¹⁰⁶ Özkan, **Abdurrahman Han Destanı**, s.83.

I. Muhtelif Motif Grupları:

1. Z71.1. Formülistik Sayı 3:

Üç yiğit Tülek'in atını tutup, iki yiğit atın dizginini çıkarır, birisi atı kamçılar (T37).

Oğuz Kağan, çocuklarının bulduğu yayı ve oku üçe böler, çocuklarına paylaştırır.¹⁰⁷ Dede Korkut Kitabı'nda da üç formülistik sayısına rastlamak mümkündür. Karaça Çoban Salur Kazan ile konuşurken, kendisinin kâfirlerle savaştığını, üç yerde yaralandığını beyan eder.¹⁰⁸ Trabzon tekfurunun kızının üç vahşi hayvanı vardır. Kahraman Kan Turalı bu üç canavarla mücadele eder.¹⁰⁹

2. Z71.2. Formülistik sayı: 4.

Tülek'in duası kabul olduğu vakit, sarayın dört yanından akan nehirlerin hepsi kurur (T194).

2. Z71.3. Formülistik Sayı 5:

Susulu, Tülek'e arkasından ona doğru gelen beş atlının olduğunu söyler ve Tülek arkasına dönüp bakınca kız denize dalar (T160).

3. Z71.4. Formülistik Sayı 6:

Kahraman Tülek'in atı Akbüzçe Yilyetmez kamçılandığı için ürker ve durmadan altı gün koşar, yedinci gün bir göl kenarına gelir (T38).

4. Z71.5. Formülistik Sayı 7:

Kahraman Tülek'in atı yedinci gün bir göl kenarının yanına gelir (T38).

¹⁰⁷ Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili**, İstanbul, 1972, s.48.

¹⁰⁸ Ergin, age, s.103.

¹⁰⁹ Ergin, age, s.165.

5. Z 71.12. Formülistik sayı: 40.

Peri kızı Susılu'nun sarayının çevresinde oturan kırk hizmetçisi vardı, hepsi güzel yüzlü periydi (T196).

6. Z71.13. Formülistik Sayı 60:

Baçman Han'ın maiyetinde altmış yiğidi bulunmaktadır ve altmış birinci yiğit, Sarı Mirkasık Bey oğlu Tülek'tir (T5).

7. Z292. Kahramanın Ölümü:

Destan kahramanı Tülek ile peri kızı Susılu, su altı âleminin padişahı Çaçdar Han'ın izin vermesiyle yeryüzüne çıkarlar. Balkan dağına gidip uzun bir ömür sürerler ve vefat ederler (T485-487).

IV. BÖLÜM

TÜLEK DESTANI'NIN METNİ

A. Tülek Destanı'nın Transkripsiyonu:

TÜLEK

Baçman Han birlen Çaçdar Han digen hanlar bar irmiş. Evvel zamanlar Cayık sulagan iken.

Baçman Han digen—bır han ugılı irdi: halkı, nigmeti, pılı (T5) küp, yurtı kiñ idi. Altmış yigıt hizmetçi -nükeri bar idi, herbirsın bala tik bizep yurtır idi. Altmış birinçi Mirkasık Biy ugılı Tülek atlıg idi. Tülek'ni han üz katına aldı. Tülek bır yalgız ugıl idi.

Baçman Han daimen kış ç üyer idi. Her kayu yigıtlerniñ üz –üzine kışları bar idi. Tülek'nin kışı Ak Yabalak idi.

(T10)Yigıtlar kış atmaktin heyran hemkar irdiler. Ul yigıtlar, kışları herni alsa, Baçman Han'ga kiltirir irdiler.

Künlerde bır kın Baçman Han avga çıkdı. Herni kış uçsa, kaçsa, Tülek'nin yabalagı aldı. Ul yulda hannıñ (başka yigıtları hiçni) almas (irdi). Tülek aldı, hanga birdi. Altmış yigıt, Tülek'ni gıstah (T15) kürp, pıçakka ilekkü tik buldılar.

Herdaim Tülek Hak kılığından hali bulmas idi, küñli pak idi. Tülek'nin mingen atın Akbüzçe Yilyitmez dirler idi. Ul kiç, has kılıp altmış yigıt Tülek atınıñ dört ayagınıñ yrek it ine ütkin timir kadak sukdılar, yır irge dermanı bulmasın dip. Tülek bu işni (T20) hergiz bilmedi, üzi üykıda idi. Tüş içinde Hızır Galeyhisselam keldi, Tülek'ke İsmi eg'zam dügasın ügretdi:

- Ey ugılım, altmış yigıt seña dışmanlık kılıp, atıñ tıyagına ütkin timir kadak sukdılar.Üşbu İsmi eg'zam dügasın ukıp dem birir iseñ, kadakları tüşip, atıñ ayakları sag bulgay, tidi. Yene: - (T25) Ey ugılım Tülek, herkeyçak seña müşkil iş tüşse, (bu düganı) ukıgıl! – didi.

Tülek ırte uygandı, İsmi eg'zam düğasin ukıp dem birdi ise, at ayaklarından kadaklar tüşdi, ayakları uñaldı, sag buldı. Hiçkim irsege bularni eytmedi.

(T30) ırte buldı, atlandılar. Tülek bir külge kararga ketdi. Altmış yigit tañ kalıp:

- Tülek'ni ültirmesek, bizge ne bulmagay ?- didiler. Anda eytdiler:
- Bizler üç yigit baralım, ikimiz Akbüzçe'nin ögen in alıp, birimiz Akbüzçe'ni kamçılalım. Ul segat Akbüzçe Yilyitmez alıp çkay, **(T35)** agaçka ya taşka sugıp ültirgey, anıñ hurlığındin kütılgaymız! – tidiler.

Üç yigit has kilip, ikisi (atnıñ) ögen in suyp, birsi kamçıladi. Akbüzçe yula alıp kaçtı. Altı kün tuktamadı, yitinci kün ırte kün çıkarda bir ulug deryanıñ yanına keldi, tuktadı. Tülek hiç kaya ketmişin **(T40)** bilmedi, anıñ kande ketkenin (yene) hiç kişi bilmedi.

Ul segat Tülek atı tuktagan yirde bir kız kürdi, gayet sahibci cemaldır, kim kürse gıyşkindin can birir dey bulır idi. Ul su perisi Çaçdar Han digen padişahnıñ kızı idi. Tülek atı tuktagan yirge kelip, her ırte saçın tarar idi. Ul kız saçın tarap ultırgan vakıt, **(T45)** Tülek atındin indı, kıznıñ yanına keldi. Kız üymadı. Saçınıñ uzunluğu altmış karış bar idı; saçın iki yañakına salıp, tarap ultırır vakıtı (idi). Tülek kilip kızga selam birdi. Kız saçın yüzündin kiterip, eylenip karadı, Tülek'ni kürdi, ah kılıp eydi:

- Eger arkan ultırgan vakıtım bulmasayzy imni kaçan seña **(T50)** kürgezgey idim! – tidı. Tülek'nin yüzine karadı. Gayat zifa yigit ürir. Tülek'ke kız anda gaşıyk buldı, hiç süz eytir heli hem ul yirden kiter dermanı bulmadı. Küñilindin eytdi:
- Bu yigitni bir zaman aldalamasam, şayat kişige katılıp kitkeymen tidı. Kıznıñ ul segat barça teni kaltıradı, tırırğa hiç **(T55)** dermanı kalmadı.

Tülek kızga kuşag eytdi:

(T60) İnîp kildîm atımdan,
İmdî küresîñ üziñe,
Selam birdîm ben seña,
Ay tik kürîklî yŷziñe,
Gaşıyk buldum ben seña,
Nezîk zifa buyıña,
Süzîñ eytçi, Susılu!

Kız yine Tülek'ke eytdi:

(T65) Men usalnıñ üziñe,
Gaşıyk bulma, bay ugli;
Bîznîñ yirler katı yir,
Tüzalmassıñ bay ugli;
Heste bulıp ülersîñ,
(T70) Kaytıp kitkîl bay ugli!

Andan Tülek kızga eytdi:

Sefer kıldık yŷz kîşî,
Cŷgen suydı ŷç kîşî;
Atım keldî yarışıp,

(T75)

Kulım keldi karışıp;

Atıñ-yulıñ bilmeymen;

Atıñ eytçi, Susılu!

Andan kız eytdi:

Atıñ kelir yarışıp,

(T80)

Kulıñ kelir karışıp,

Atıñ-yulıñ bilmeseñ;

Atıñ eytîp bireyim,

Atıñ üziñ bilesiñ;

Sarı Biy Mirkasık uğı

(T85)

Tülek atlı yigît sen!

Atıñ-yulıñ bilmeyçi,

Kayda azıp yŭrîrsen,

Zifa Tülek, yeş uğıl?

Andan süñ Tülek eytdi:

(T90)

Bîr digende bil alğan,

Bilen sayın san alğan,

Kanat kakmay kaz alğan,

Ağızı kanlı bŭrî alğan,

Ahagı silbek tŭlkî alğan,

(T95)

Muyını üzın tırna algan,
 Küş uçırmıy küş algan,
 Ak Şũñkarımdin bizeyin,
 Sunıñ kızı Susılu!

Andan kız eytdi:

(T100)

Atım sorap nidersen?
 Huş hemail, huş yũzik,
 Mũna seña bũlegĩm!
 Bĩzniñ yirler katıdır,
 Tũralmassıñ Tũlegĩm,

(T105)

Heste bulıp ülersiñ!
 Men de senlik tũgĩlmen,
 Kaytıp kitkĩl, Tũlegĩm!

Andan Tũlek eyti:

(T110)

Artık kũşnı aşırmas,
 Şũñkarımdin bizeyin,
 Aylık yirnĩ bĩr baskan,
 Yıllık yulnı bĩr baskan,
 Kũyrıgı-yalı taralgan,
 Dũrt ayagın bĩr algan,

(T115)

Argımakımdan bizeyin!

Andan kız eytdi:

Kürikli saçım taratkan,

Tunım-buyım sılatkan,

Altın tarak, al küzgü,

(T120)

Müna seña bülegim!

Şunu al da yulıñ al,

Kaytıp kitkıl, Tülegim;

Men de senlik tügilmen,

Işanmagıl, Tülegim!

(T125) Andan Tülek eytdi:

Un ay tūgel kütergen,

Uñgurtkadin būgilgen,

Helal kulı talçıkkın,

Tun tizilgen ultırtkan,

(T130)

Tūn yükısın ũç bülgen,

Tūnler tūrıp imizgen,

Ayakdin kaymak yidirgen,

Anamdin hem bizeyim!

(T135) Altın tîzîge ultırgan,
 Ayırı sakal üstîrgen,
 Atamdın hem bizeyim!
 Sunıñ kızı Susılu,
 Senıñ bîrlen bulayım,
 Atıñ eytçî, Susılu!

(T140) Andan kız eytdi:

Huş ħemail, ħuş yŭzîk,
 Almadıñ sin, Tŭlegîm,
 Altın sırgam, al yŭzîk,
 Yene birdîm – bŭlegîm.

(T145) Bŭlek birîp almaysen,
 Nidîr senıñ tîlegîñ,
 Sŭzîñ eytçî Tŭlegîm!

Andan Tŭlek eytdi:

Huş ħemail, ħuş yŭzîk

(T150) Zifa yŭzîñ bizegîl!
 Altın tarak, al kŭzgîñî,
 Men niteyin Susılu?
 Yŭzîk-bŭlek kirekmes,

Zifa buyıñ tılegım!

(T155)

Süzım şuldır Susılı.

Andan kız eytdi:

Aptırapsıñ bay ugli,

Tintırepseñ bay ugılı,

Ene argı yagıña,

(T160)

Kile tırır biş kışı,

Kürmeymüsen, bay ugli?

tip, Tülek'nı karatıp, üzi suga çumdı. Altmış karış saçınıñ altı karışı suga kirmegen idı. Tülek kızınıñ saçından bileğine urap aldı. Şulay barıp, kız sudan çıkkançı, bileğinnen yibermedı.

(T165) Bir zaman kın, ay kür inmes yirge çıkdı. Bır pulat-saray ırır. Aldı-yanındin bır dey (deryalar) akıp barır: (yanında) baldin, yene aldında sūt deryası akıp barır. Tülek kürdı. Kız(nıñ) saçın yiberme buldı. Anda Tülek'ke kız eytdı:

- İndı sen beñasın, ben señamın, saçımın yibergıl, men sarayga

(T170) ineyin, tüşek salayın, andan sün señı çıkıp alayın.

Anda Tülek kızga eytdı:

Altı kın de yitı kın,

Atım alıp kilıpdır;

Aldamaçı Susılı,

(T175)

Ay yüziñdin bır üpmey,

Hiç yibermem, Susılu!

Anda kız eytdi:

Altı kün de yiti kün,

Atıñ alıp kilipdir,

(T180)

Aşıkmaçı bay ugli,

Cümle buyım seniñdir,

Sabır itçi bay ugli!

tip, kız eytkeç, Tülek kızniñ saçındin yiberdi.

Kız sarayga mındı, işikine kırı (ile) sarayniñ işikın birkitdi. (T185) Ul segat pulat sarayniñ biyiklikı havaga çıkdı. Kız hergiz çıkmadı, kün -tün Tülek anda kaldı. Hiç dermanı bulmadı. Dürtinçi kün erte namazın kılğandin sññ, ikı rekegat namaz kıldı, İsimi eg'zam dügasın ukıdı, dem kiltirdi, başın secdege kuydı, anda eytdi:

- (T190) İlahi, bu kızni, kavmi-halkı, malı-tevarını-barçasını kün issilikı birle dermansız kılğaysen- (tip) eytdi.

Ul segat dügası müstecab bulıp, üç kün-tün hava issiliki kaynar buldı, ul sarayniñ yanındin akkan bal deryası, sñ t deryası, dürt tarafıdan akkan su deryası tamam kırıdılar, hiçb ir içim su kalmadı, (T195) takatsız buldılar, barçası yatıp ülgü tik.

Ul kızniñ sarayı tigresinde ulturgan kırık ivli hizmetçi nükeri bar idi, barçası zifa yüzlik periler idi; barçası yıyılışıp kız sarayına kildiler, çarlaşdılar. Kız hergiz işikın, terezesın açmadı hem avaz birmedi. Bu halayıklar anda Tülek'ni kürdiler, gayet (T200) sahibi cemel yigit türir. Ve:

- Kız bu yigİtdin kaçıp biklenmiş, bu iş bu yigİtdin tırır! - tidİler. - İmdİ (ne) kılmak kerek, tiz katıla - yıyıla kiliñ, bu kızniñ atası Çaçdar Han'ga barıp eytmek kerek!

Andin Çaçdar Han'ga barıp eydİler. Çaçdar Han padişah, katıg (T205)açu bİrle biregünİ yiberdİ, eytdİ:

- Ne ũç İn andag kılıp halkın helak kıla tırır? Evvel İnde ul yigİtni ũzi kabul kılmasa irdİ, ademniñ bu yirge kilirge ne hali bar? - tidİ. - ũzi alıp kilip turır, imdİ ne ũçin halkını helak kıla tırır? Elbet, ul ademniñ dıgası mũstecab ũ hşaydır. Barıp kızıma (T210) eytiñiz: Sarayniñ işik-terezesİN açsın, ul yigİtni ũz katıyga alsın gũz İrler tilesİN, dıga ũtİnsİN! tip, bİr kİmsenenİ iza yiberdİ.

Ul kİm irse atasınıñ sũzİN eytkeç, kız sarayniñ işikİN, terazesİN açtı. Ul zaman kızniñ tenİge kũn tũşdİ, kũkregİndin kİrİp, arkasındin çıkdı, kız yanıp ũlgũ tik buldı. Pulat-saray ut kİbİK (T215) buldı. Şul zaman Tũlek sarayga kİrdİ, kızni kũrdİ, saçındin (bİlekİne) urap aldı, pulat-(saray)niñ işikİne sukdı. Kızniñ gakılı kitdİ. Bir zamandin sũñ kız isİN cıydı, kũzİN açıp karadı, Tũlek'nİ kũrdİ, eytdİ:

- Ey yigİt, men seni sevmezlikİmdin nũndag iş kılğan degİlmen. (T220) Men yir astı padişahınıñ kızımen. ũşbu işim atamga faş bulsın dip, mũ ndag iş kılğanmen, - tip yigİtniñ kũñİlİN bu sũz ile aldı. Yene eydİ:
- Ey yigİt, mũnçaga tigrũ işimİz heter irdİ, imdİ Hak Tegale'ge şũk İr, işİmsİz kũni buldı! - tip, gacep ile Tũlek'nİñ muyınİga kız (T225) kulın saldı. Atamdin destũr buldı, heber keldİ, seni cİftİlikke almaga! - tidİ.

Tũlek kızniñ bu sũzİN işİtip, kızniñ gıyşkına yaş canın kurban kılur tik andag bũyik mehebbet ile kız muyınİga kul saldı, meger digeyesen: kũkten inİp bİr-bİrİge kuşılğan tip! Andag mehebbetlerİ (T230) yakın buldı, Alla'din gayri kİmsene bİlmes.

Andan kız Tülek'ke eytdi:

- İmdî menîm gayibîmnî kiçîrgîl !- tip güzîrler tîledî, eydî: Ey yigît, ûşbu îssîlikten helîmîz mûşkîl buldı, imdî Hâk Tegale'din ütînîp, sîz dūga kılşañız, amin disek, Hâk Tegale şayet gafu kılıp, **(T235)** bu miñnetnî kitergey! - tip, kız Tülek'nîñ ayagina ũşdî, ütîndî, Tülek anda kızga eytdi:
- Ey canım meħebbetî, bîr segat sen sabır kılıp ultırgıl, men helvet yirge barıp, Hâk Tegale'din ħacet tileyin, sen hem tîlekde bulgaysen, - tidî.

(T240) Saraydan çıkıp bîr helvet yirge bardı, teyemmim kıldı, ikî rekegat ħacet namazı kıldı, İsmî eg'zam dūgasına meħkem kiltirdî, başını secdege kuydı, eydî:

- İlahi, barca mûşkîl işîm seña asan ũ rır, - tip, Hâk Tegale'ge mûnacat kılıp eydî. - Bu kavîmdin, (reħmet) kılıp, kûn îssîlikîñî **(T245)** kiterîp, meħebbet birmek seña asan ũ rır! - tip yalbardı ise, şul uk zaman kuñgır salkın yil isîp, bal deryası, sût deryası, su deryası aka başladı. Temam ħalkı îssîz bulıp, ũç kû ndîz-kiçe yukladılar. ũ ç künden ş ñ tûrdılar, mal- tevarların karadılar, ũç ũlîşî helak bulgan kûn îssîlikîdin.

(T250) Andin şîñ, Tülek b îrle kıznîñ kûndin-kûn meħebbetlerî artıgrak buldı. Kız Tülek'ke eytdi:

- Ey yigît, sen meña destûr birseñ, her ırte çıkıp, saçım tarap, ũş îm bizep kilîr idîm, -tidî. Tülek kızga destûr birdî. Her ırte helvet çıkıp, saçın tarap, yüzîn bizep kilîr idî. Bîr kûn Tülek kızga **(T255)** eytdi:
- Ne yirge çıkıp saçın tararsen? - tidî.

Kız Tülek'ke eytdi:

- Ne yirde sen saçımdin tûtdın, şul yirde taramen, - tidî.

Anda Tülek eytdi:

- **(T260)** Ey can mehebbetĩ, andag irse, benim atım bĩrle kũşumrı
kürmezmüsen?

Kız Tülek'ke eytdĩ:

- Meña gaşıyk bulmadıñmı? Eytmedıñmı, atımdın hem kũşımdın bizeyin,
dip?

(T265) Anda Tülek kızga:

- Ul kũn anıñ kĩbĩk idĩ, bu kũn yene üzge buldı, kürgen bulsañ aygıl! -tidĩ.

Kız Tülek'ke eytdĩ:

Atıñ atı Yilyitmez,

(T270)

Aña yiter yir kayda!

Atıñ tũrır yabıgıp,

Kũşıñ tũrır bũyıp,

Üzĩñ salıp kitken sũñ,

Tekiy nege sũrarsen?

(T275) Anda Tülek kızga eytdĩ:

Atım tũrır ul yanda,

Benim ũçın zarıgıp,

Aylık yirnĩ bĩr baskan,

İrĩni-küzĩ kalıgıp,

(T280)

Atım alıp kilĩrge,

Derman eytçĩ Susılu,

Halĩñden kilĩr (balsa),

Alıp kilçĩ Susılu!

Andan Tülek'ke kız eytdi:

(T285) Atıñ, küşıñ bu yirge
Kelip yitmes, bay ugli,
Bu hıżmetni itmege,
Halim yitmes, bay ugli,
Tıleçı Hık'din (tılegıñ)

(T290) Aşıhmaçı bay ugli,
Ul tıleknı Hık birır,
Kaygırmaçı bay ugli!

tip, kız eytdi. Tülek tırdı, yesig namazın kıldı, mehkem kiltirdi, başın

(T295) secdege kuydı, eydi:

- İlahi, barca ağırlar seña asan tırır: atımını, küşımını uşbu yirge kiltirseñ küdretiñ bar! Men bıçaranıñ helin kım bılmey, - tidı. – Raħmanım sensıñ yarabbi - tip, ul kiçe kız birle yattılar irse, tañ namazı buldı irdi. Namazga tır dıgı vakıtta Yilyitmez **(T300)** kişnep irdi, küşı şuñıldap avaz kıldı. Ul segat Tülek saraynıñ terezesindin karadı: Akbüzçe kelip tırır, altın iyeri üstinde, Yabalak iyer kaşında kürındı. Ul segat Hık Tegale'ge şükırler kılıp, başın secdege kuyıp eydi:
- Ey emirı memleket, bu gıynayat sendin tırır!

(T305) Atınıñ kaşına bardı. Atı, küşı Tülek'nı kürdiler irse, atı sılkindi, küşı kagındı, buringı tik buldılar. Ul segat Hık Tegale ul pulat-saraynıñ kaşına ut-ülen yarattı- (at) her kiçe tañ(ga) tik yiyer idi.

Yene Tülek kız mehebbetî birle heste buldı, sap-sarıg buldı- **(T310)** yŷzîne çıkdı. Üzî bılmez idî. Kız ırte saçın tarap bizenmege çıksa, al kŷzgîsîn tüşek ŷstîne kuyıp çıkar idî, bu yigît üzin üzî kürsîn, nitek bulmış(ın) bîlsîn dip. Kız saçın taramaga çıkıp kitdî. Anda Tülek kıznıñ al kŷzgîsîn tüşek ŷstinde kürîp açıp karadı, üzinıñ yŷzîn kürdî: sap-sarıg bulmış, (nurı) kŷ yılmış, gayat usal bulmış.

- **(T315)** Ah deriga, heste buldı, ŷlîm helîga kilîpmen! – tidî.

Türdi, bîr gŷlstan digen uyın yasadı, yene bîr dumbra, yene kıl kubızı, yene ürteke yasadı. Ul ürtekenıñ mŷyîzîn altındın, ayakların ħm işdin, ikî küzîn danedin yasadı. Ul ürtekenî bu cihan bizegî bîrlen bizedî.

(T320) Tŷrıp taharet tŷzîdî, ikî rekegat ħacet namazın ukıdı. İsmî eg'zam dŷgasın ukıp, meħkem kiltîrdî, başın secdege kuydı:

- İlahi, ħacetîmnî sen reva kılğılŷşbu tŷ n meña uyın sengatîni sŷna birgîl! Yene ŷşbu ürtekege can birgil! Ey bîr ħŷday, ŷşbu yirge seniñ ħŷkîmîñ bîrle griftar buldım, şayet ni uyın kılsam, **(T325)** küñîlîm melŷl bulmagay, - tip, ħak Tegale'ge yalvardı.

Şul segat (ħak Tegale) ħacetîn kabul kıldı, yigîtke uyın sengatî birîp, ürtekege can birdî. ħak Tegale'ge şŷk îr kılıp, uyın uynarga kul birîp, gŷlstanın dumbrasn, kıl kubızın, kŷndakını bîr kılıp, ŷç îsîn birge uynar irdî. Ürtekesîne bŷyırdı, eydî.

(T330) Barça (peri) ħalkı cıyıldı, saray îçine sıymaz buldılar. Her kîm kiçe kŷndîz Tülek katından kitmes buldılar. Saraynıñ îçinde ŷ rır yir bulmadı, tışkarı çıgıp, meclîs kırdı buldı. Tülek'nîñ uyınıga gaşıyk bulıp, aşamakdin, îçmekdin bizdîler. İrte ŷrsalar, kiçe bulganın b îlmes kîbi buldılar. Tülek'nîñ uyınıga gaşıyk buldı **(T335)** havadagı kŷşlar, yapandagı kiyikler -barçası cıyılıp, kiçe-kŷndîz kitmes buldılar.

Kŷnlerde bîr kŷn Tülek küñîlîndin zarılık kıldı:

- Ey kerimî rehîm, nû nça periler, kûşlar, kiyikler, heyvan-heşaretler bîrlen şad bulıp ũra tũr sam, yil kuzsa, anıñ tuzanı **(T340)** basıp, suretîm azıp, cînler periler suretinde avırmışmın! - dip zar zar yıgladı.

Ul kiçe kız katına yatdı, tekiy kızga eydî:

- Ah deriga! Seniñ zifa suretiñe aldanıp, ademlerdin ayırılıp nesebsiz buldım, ũler buldım. Atam-anam kayda? Irugım benîm **(T345)** adem! tidî.

Kız eydî:

- Ey yigît, gakılıñ kitdîmî? Bu gıynayat, bu devlet neñdin t rır, bilmeymũsen? Bu devletni tigîrgen padişahlar padişahı Teñrî Tegale'nî unıtdıñmı? -tidî. - Ayırılğanlarını kũşmak aña asan tũrır.

(T350) Bu sũz bîrle yigîtniñ kũñîlîn avıtdı. Yatdılar. İrte namazga tũrdılar irse, kũrdiler: altın teñit saraynıñ aldında kũrılmış, sekiz kırını, dũrt tarafını timîr bîrle kurşagan (bîr tag) teñitden yukarı kalkıp saye kılıp ũrır. Ul tagnı altın bîrle kũrşagan, başını ak merver bîrle yapkan. Tũlek yanı ağaç ũsken hem cıkılık **(T355)** urman bulgan. Barça ĩlanlar, kũlanlar, ayular, tũlkîler, kũş-kũrtlar, bũrîler anda urnaşmışlar. Bu ĩşlerni kũrîp, kız bîrle Tũlek Ħak Tegale'ge şũk ĩrler kılıp, Tũlek kilîp ul teñit ũze ultırdı. Uyınlarını kulına alıp, bizep-sarnap uynay başladı:

Gũlstanım kũylesîn,

(T360)

Dumbram benîm sũylesîn,

Ŭrteke Ħuş uynasın,

Kũrmege kilgen Ħalayık,

Ŭzîn-ũzî bîlmesîn!

Uynay birgîl, ũrtekem!

(T365)

Altın teñit urnatkan,

Tehîr-behîr tûretken

Hak Tegale küdreti, -

Şŭkîr kirek, Susılu!

Andin cıyılğan halayıklar eydîler:

- **(T370)** Bu kîm tavı tûrır? Bu ni tav tûrır? - tidîler.

Tülek eytdî:

Benîm tavım Balkan tav,

Başı havaga çıkkın tav!

tip eytdî.**(T375)** İşîtken kiyik, cılan-heşeretler cıyılıp kilîp, başların tüben salıp tıñlar idîler. Tülek anlarını küñp dıbsap eytdî:

Utlar utı may tatır,

Bŭlan sevgen Balkan tav;

İçer suvı bal tatır,

(T380)

Kŭlan sevgen Balkan tav!

Kırları kiñ, yirî tav,

Tŭlkî sevgen Balkan tav,

Yiyer yimîşî tŭgenmes,

Ayu sevgen Balkan tav!

(T385)

Kŭlakları kabırçık,

Karsağı küp Balkan tav;

Kŭl-kıyusı kemişlik

Kaban sevgen Balkan tav!

Tav yirî ciyî gül,

(T390)

Yimîşî küp Balkan tav!

(Üya yasar yirî küp)

Küşlar sevgen Balkan tav!

Su-deryası suvalmas,

Suvır sevgen Balkan tav;

(T395)

Başımıznıñ üstine,

Saye bulgan Balkan tav!

tip eytîp uynar irdi. Ul heberler, ul işler kız atası Çaçdar Han'ga işitildi. Çaçdar Han padişah kızından yıraklığı yidi kün-tünlik yulda idi. Tülek'nî **(T400)** hem uynlarını kürmege andag gaşyık buldı, yimekdin, içmekdin bizdi, diyülerini, perilerinî almaga yiberdi. Tülek'nî periler alıp kiter buldılar. Kız Tülek'ke aydı:

- Ey yigît, ũşbu ürtekeñnî alıp barmagıl, ũşbu gaziz suretnî Hâk Tegale canlıg (kılıp), seña birip ũ rır, negyeh atam alıp kalmasın. **(T405)** Mündag nerse padişahga tansık ũ rır, ul yirge bîr ürteke suretîn alıp bargıl, - tidî.

Tülek anıñ süzîn huş kürdi, ürteke suretînî yasadı, ul canlıg ürtekesîn kız yanına kuyıp kitdi.

Çaçdar Han Padişah'ga yakın yite, (Tülek) dısap uynay başladı. **(T410)** (Han) Tülek uynagan avazın işitip gaşyık buldı. Şeher halkı barçası karşı çıkdılar. Çaçdar Han üzi uyinga gaşyık bulıp, sabır ite almadı: bîr taz küdası bar idi, anı üz urnına tehitke ultırtıp, üzi karşı kilip tıñlar idi. Kız atasınıñ

heylesin tegayın Tülek'ke eytken idî, Tülek anda Çaçdar Hänni tanıp, uynay başladı:

(T415) Gülsanım küyleydî,
Dumbram benim süyleydî,
Kıl kubızım sayraydır,
Ürteke huş uynaydır!
Tehtinde ultırıp,

(T420) Tehtdin tüşip kilgeydî;
İşikdegî taz çura,
Tehtde ultırıp tıñlaydır!

Andin süñ Çaçdar Hân eydî:

- Vallah, bu Tülek bîr derrek kişî bulmaga kerek, menî mündag (T425) bıldı! - tidî, tehtine ultırdı.

Tülek kilip yitdî padişah sarayına. Kırık kün yimek-içmekdin tamamı birge kaldılar.

Andin süñ Tülek kızını, Balkan tavını, urınıni, yirini gayat sagındı. Çaçdar Hân'ga kupsap eydî:

(T430) Balkan tavım munda yuk,
Ak kiyikim munda yuk,
Ultırıp (uyın) uynarga
Altın tehtim munda yuk!
Cümle buyım cüfarı,

(T435) Zifa yarım munda yuk,-

tip, Tülek Balkan tavnı eytdi irse, Çaçdar Han padişah diyülerge, perilerge büyirdi:

- Barıñlar, Tülek'niñ tavnı kiltirñler!- - tidı.

Diyüler, periler bardılar. Hak Tegale Balkan tavnı anlarga**(T440)** kürgezmeyin, yir (bırle) beraber kıldı. Diyüler, periler ul pulat-saray katında andag tav tapmadılar, (çñnki Hak Tegale) ul saray yanındagı tavlarnı yir bırle beraber kıldı.Ŭ lug tavlarnıñ (bırsın) bır peri üstine kuydılar, timır bırle kürşatdılar, küterip kiltirdiler. Anda Tülek, perilerniñ alıp kilgenin kürp, dıbsap eydi:

(T445)

Benim tavım ul tügıl,

Altın teñitim ul tügıl!

Tavnı tavga üñşatıp,

Timır bilen kürşatıp,

Alıp kile tırırılar!

(T450) tip. Tülek eydi ise, anda Çaçdar Han dıbsap eydi:

Tavnı tavga üñşatıp,

Timır bırle kürşatıp,

Tırır munda Tülegim,

Balkan tavga üñşatıp.

(T455) Çaçdar Han'ga karşı Tülek eydi:

Barı, barı, (barı) tav,

- (T460) Barındin biyik Balkan tav,
 Sublap kakkan kazıkday,
 Su (ırı) küp Balkan tav,
 Maylap salgan kayışday,
 Yılanı küp Balkan tav,
 Ayırı tüyak, şış mŭyız,
 Bŭlanı küp Balkan tav,
 Alpan-talpan yŭrŭgen,
 (T465) Ayuvı küp Balkan tav,
 Kız-uglanday yŭrŭgen,
 Tŭlkŭsŭ küp Balkan tav,
 Küp yeşegen kari tik,
 Karsağı küp Balkan tav,
 (T470) U yan, bu yan yulı ħuş,
 Kŭşları küp Balkan tav;
 Yŭmrı tüyak, kıl kŭyrık,
 Kŭlanı küp Balkan tav,
 Destŭr birse Çaçdar Ħan,
 (T475) Kŭrgim miken Balkan tav!

tip, Tŭlek eydŭ irse, Çaçdar Ħan Padişah eydŭ:

Kitem digen T lek'n ,

Ni ege tikl  t tarmin?!

tid . Perilerge em r kıyldı:

- **(T480)** Barı ız...

Padi ah... T lek b rle Susılunı yir  st  ne  ıkartdı. Alar kir   ul Balkan tavı  stine barıp, k p yıllar  n  r itd ler.    a ırda  ul tavda vafat buldılar.

B.Tülek Destanı'nın Türkiye Türkçesine Aktarılması:

TÜLEK

Baçman Han ile Çaçdar Han adlı hanlar varmış. Evvel zamanlarda Cayık (ırmağı) akarmış.

Baçman Han bir han oğlu idi; halkı, malı parası **(A5)** çok, yurdu geniş idi. Altmış yiğit hizmetçi yoldaşı var idi, her birisini çocuk gibi süsler idi. Altmış birinci Mirkasık bey oğlu Tülek idi. Han Tülek'i kendi yanına aldı. Tülek bir yalnız oğul idi.

Baçman Han daima kuş ile hayvan avlardı. Her bir yiğidin kendi kuşu vardı. Tülek'in kuşu Ak Yabalak idi.

(A10) Yiğitler kuş ile avlanmaktan hem mutlu idiler hem de hanla yoldaştılar. O yiğitlerin kuşları ne yakalarsa, onu Baçman Han'a getirirlerdi.

Günlerden bir gün Baçman Han ava çıktı. Hangi kuş uça da, kaçsa da Tülek'in kuşu Ak Yabalak yakaladı. Orada hanın diğer yiğitleri hiçbir şey yakalayamadı. Tülek aldı, hana verdi. Altmış yiğit, Tülek'i küstah **(A15)** görüp, eskisi gibi bıçaklayarak öldürmek istediler.

Tülek her zaman Allah'a kulluktan uzak durmaz idi, gönlü temiz idi. Tülek'in bindiği ata Akbüzçe Yilyitmez derlerdi. O gece, düşmanlık eden altmış yiğit, Tülek'in atının dört ayağındaki toynaklarının etine demir çivi soktular, yürümeye dermanı olmasın diye. Tülek bu işi **(A20)** hiç anlamadı, kendisi uykudaydı. Rüyasında Hızır Aleyhisselam geldi, Tülek'e İsm-i Âzam duasını öğretti:

- Ey oğlum, altmış yiğit sana düşmanlık edip, atının toynağına sivri demir çivi vurdular. Bu İsm-i Âzam duasını okuyup üflersen, çiviler düşüp, atının ayakları iyileşecek, dedi. Yine **(A25)** Ey oğlum Tülek, ne zaman sana müşkül iş düşse, (bu duayı) oku! dedi.

Tülek sabah uyandı, İsm-i Âzam duasını okuyup üflediğinde, atın ayaklarından çiviler düştü, ayakları iyileşti, sağ oldu. Hiç kimseye bunları söylemedi.

(A30) Sabah oldu, atlandılar. Tülek bir göle bakmaya gitti. Altmış yiğit şaşırıp:

- Tülek'i öldürmezsek bize ne olmaz ki? dediler. O zaman söylediler: Biz üç yiğit gidelim, ikimiz Akbüzçe'nin dizginini alıp, birimiz Akbüzçe'yi kamçılasın. O zaman Akbüzçe Yılyetmez koşmaya başlayınca, **(A35)** ağaca veya taşla çarpıp ölecek, onun bizi hor görmesinden kurtulacağız! dediler.

Üç yiğit düşmanlık edip, ikisi (atın) dizginini çıkarıp, birisi kamçılardı. Akbüzçe yola gidip kaçtı. Altı gün durmadı, yedinci günün sabahı, gün doğarken, büyük bir denizin yanına geldi, durdu. Tülek nereye gittiğini **(A40)** bilmiyordu, onun nereye gittiğini hiç kimse de bilmiyordu.

O an Tülek atının durduğu yerde bir kız gördü. Gayet güzeldi, kim görse aşkından canını verir gibi olurdu. O su perisi, Çaçdar Han adlı padişahın kızı idi. Tülek'in atının durduğu yere gelip, her sabah saçını tarar idi. O kız, saçını tarayıp oturduğu zaman, **(A45)** Tülek atından indi, kızın yanına geldi. Kız duymadı. Saçının uzunluğu altmış karış vardı. Saçını iki yana salıp, tarayıp oturduğu bir vakitti. Tülek gelip, kıza selam verdi. Kız saçını yüzünden çekip, dönüp baktı, Tülek'i gördü, ah edip söyledi:

- Eğer arkam dönük oturmasaydım, yüzümü sana ne zaman **(A50)** gösterecektim! dedi. Tülek'in yüzüne baktı: Gayet güzel yiğittir. Tülek'e kız o anda âşık oldu, hiç söz söyleyecek hali ve o yerdeden gidecek dermanı kalmadı. Gönlünden söyledi:
- Bu yiğidi bir zaman aldatmazsam, şayet onun yanına gideceğim! dedi. Kızın o an bütün vücudu titredi, durmaya hiç **(A55)** dermanı kalmadı.

Tülek kıza türkü söyledi:

(A60) İnip geldim atımdan,
 Şimdi görünsün özüne,
 Selam verdim ben sana,
 Ay gibi güzel yüzüne,
 Âşık oldum ben sana,
 İnce zarif boyuna,
 Sözünü söyle, Susulu!

Kız yine Tülek'e söyledi:

(A65) Benim gibi kötünün özüne,
 Âşık olma, bey oğlu,
 Bizim yerler katı yer,
 Dayanamazsın, bey oğlu,
 Hasta olup ölürsün,
 (A70) Dönüp git, bey oğlu!

Sonra Tülek kıza söyledi:

(A75) Sefer kıldık yüz kişi,
 Dizgin çıkardı üç kişi,
 Atım geldi yarışıp,
 Elim geldi karışıp,
 Adını-yolunu bilmiyorum,
 Adını söyle, Susulu!

Sonra kız söyledi:

(A80) Atın gelir yarışıp,
Elin gelir karışıp,
Adını-yolunu bilmezsin,
Adını söyleyivereyim,
Adını kendin bilirsın,
Sarı bey Mirkasık oğlu,
(A85) Tülek adlı yiğitsin!
Adını-yolunu bilmeden,
Nerde azıp geziyorsun,
Güzel Tülek, genç oğul?

Ondan sonra Tülek söyledi:

(A90) Bir denince bel aşan,
Her belle şan alan,
Kanat çırpmadan kaz alan,
Ağzı kanlı kurt alan,
Zıplayıp duran tilki alan,
(A95) Boynu uzun turna alan,
Kuş uçurmadan kuş alan,
Ak doğanımdan vazgeçeyim,
Suyun kızı, Susılu!

Sonra kız söyledi:

(A100)

Adımı sorup ne yapacaksın?

Hoş gerdanlık, güzel yüzük,

Budur sana hediyem,

Bizim yerler katıdır,

Duramazsın, Tülek'im

(A105)

Hasta olup ölürsün!

Ben de sana göre değilim,

Dönüp git, Tülek'im!

Sonra Tülek söyledi:

Fazla kuşu artırmaz,

(A110)

Doğanımdan vazgeçeyim,

Aylık yeri birden aşan,

Yıllık yolu birden alan,

Kuyruğu, yelesi taranan,

Dört ayağını birden atan,

(A115)

Küheylanımdan vazgeçeyim!

Sonra kız söyledi:

Güzel saçımı tarayan,

Boyumu-posumu gösteren,

Altın tarak, al aynam,

(A120)

Budur sana hediyem!
 Şunu al da yoluna git,
 Dönüp git, Tülek'im;
 Ben sana göre değilim,
 Güvenme, Tülek'im!

(A125) Sonra Tülek söyledi:

Tam on ay taşıyan,
 Omurgası bükülen,
 Helal eli yorulan,
 Elbise dizip oturtan,

(A130)

Gece uykusunu üçe bölen,
 Geceleri kalkıp emziren,
 Kâsedden kaymak yediren,
 Anamdan da vazgeçeyim!
 Altın tahtta oturan,

(A135)

Seyrek sakal uzatan,
 Babamdan da vazgeçeyim!
 Suyun kızı Susılu,
 Senin ile olayım,
 Adını söyle, Susılu!

(A140) Sonra kız söyledi:

Hoş gerdanlık, güzel yüzük,
 Almadın sen Tülek'im,
 Altın küpem, al yüzük,
 Yine verdim – hediyem,
 (A145) Hediye verip, almazsan,
 Nedir senin dileğin,
 Sözünü söyle, Tülek'im?

Sonra Tülek söyledi:

Hoş gerdanlık, güzel yüzük
 (A150) Güzel yüzünü süsle!
 Altın tarak, al aynayı
 Ben ne yapayım, Susılu?
 Yüzük-hediye gerekmez,
 İnce boyun dileğim!
 (A155) Sözüm budur, Susılu.

Sonra kız söyledi:

Şaşırmışsın, bey oğlu,
 Yanılmışsın, bey oğlu,
 İşte şu yanına,
 (A160) Geliyor beş kişi,
 Görmüyor musun, bey oğlu?

diyerek Tülek'i baktırıp, kendisi suya daldı. Altmış karış saçının altı karışı suya girmemişti, Tülek kızın saçını bileğine doladı. Bu şekilde, kız sudan çıkana kadar bileğinden bırakmadı.

(A165) Bir süre sonra, güneş ve ayın görünmediği yere çıktı. Orada bir taş saray vardı. Önünde ve yanında ırmaklar akıyordu. Bir yanında bal, önünde süt ırmağı akıyordu. Tülek gördü. Kızın saçını bırakmadı. O anda kız Tülek'e söyledi:

- Şimdi sen benimsin, ben seninim, saçım bırak, ben saraya
(A170) ineyim, döşek sereyim, ondan sonra çıkıp seni alayım!

Sonra Tülek kıza söyledi:

Altı gün de yedi gün
Atımı alıp gelmiştir;
Aldanmayacağım, Susılu,
(A175) Ay yüzünden bir kere öpmeden,
Asla bırakmam, Susılu!

Sonra kız söyledi:

Altı gün de yedi gün
Atını alıp gelmiştir;
(A180) Acele etme, bey oğlu,
Bütün vücudum senindir,
Sabret, bey oğlu!

deyince, Tülek kızın saçını bıraktı

Kız saraya gitti, kapıdan girer girmez, sarayın kapısını kilitledi. **(A185)** O anda taş sarayın büyüklüğü meydana çıktı. Kız hiç çıkmadı. Üç gün, üç

gece Tülek orada bekledi; hiç dermanı kalmadı. Dördüncü gün, sabah namazını kıldıktan sonra, iki rekât namaz kıldı, İsm-i Âzam duasını okudu, üflledi, başını secdeye koydu, o an söyledi:

- **(A190)** İlahi, bu kızı, kavmi-halkı, onların malını mülkünü, hepsini güneşin sıcaklığı ile dermansız kılasın! dedi.

O zaman duası kabul olup, üç gün, üç gece havanın sıcaklığı arttı, o sarayın yanında akan bal ırmağı, süt ırmağı, dört yanından akan su ırmağı kurudu, hiç içecek su kalmadı, **(A195)** takatsiz kaldılar, hepsi yatmış ölü gibiydi.

O kızın sarayının çevresinde oturan kırk hizmetçisi vardı, hepsi güzel yüzlü periydi; hepsi toplanıp kızın sarayına geldiler, ağlaştılar. Kız hiç kapısını, penceresini açmadı, ses vermedi. Bu halayıklar orada Tülek'i gördüler, gayet **(A200)** güzellik sahibi bir yiğittir. Ve:

- Kız bu yiğitten kaçıp kilitlenmiş, bu iş bu yiğittendir, dediler. Şimdi ne yapmak gerek, hemen toplanıp gelin, bu kızın babası Çaçdar Han 'a gidip söylemek gerek!

Sonra Çaçdar Han'a gidip söylediler, Çaçdar Han, çok **(A205)** sinirli bir şekilde birini gönderdi, söyledi:

- Niçin öyle yaparak halkını helak ediyor? Önce o yiğidi kabul etmeseydi, insanın bu yere kadar gelmesine ne hâli var? dedi. Kendisi alıp getirmiş, şimdi niçin halkını helak ediyor. Elbette o insanın duası kabul olmuşa benziyor. Gidip kızıma **(A210)** söyleyiniz. Sarayın kapısını penceresini açsın, o yiğidi kendi yanına alsın, özürler dilesin, dua istesin! diye bir kimseyi gönderdi.

O kimse, babasının sözünü söyleyince, kız sarayın kapısını, penceresini açtı. O zaman kızın tenine güneş vurdu, göğsünden girip, arkasından çıktı. Kız yanıp ölecek gibi oldu. Taş saray ateş gibi **(A215)** oldu. O zaman Tülek saraya girdi, kızı gördü, saçından bileğine sarıp

yakaladı, taş sarayın kapısına vurdu, kızın aklı gitti. Bir zaman sonra, kızın aklı başına geldi, gözünü açıp baktı, Tülek'i gördü, söyledi:

- Ey yiğit ben seni sevmediğimden (önce) böyle bir iş yapmazdım. **(A220)** Ben yer altı padişahının kızıyım. İşte bu işimi babam duysun diye, böyle yaptım, deyip yiğidin gönlünü bu söz ile aldı. Yine söyledi:
- Ey yiğit, şimdiye kadar işimiz yanlış idi, şimdi Hak Teâlâ'ya şükür, işimiz doğru oldu, deyip şaşkınlıkla kız **(A225)** Tülek'in boynuna sarıldı. Babamın izin verdiği haberi geldi, seni kocalığa almaya! dedi.

Tülek kızın bu sözünü işitip, kızın aşkına genç canını kurban eder gibi büyük bir aşk ile kızın boynuna sarıldı. Sanki gökten inip birbirleriyle kavuşturulmuş dersin. Sevgileri öyle **(A230)** kıymetli oldu ki, Allah'tan gayri kimse bilmez.

Sonra kız Tülek'e söyledi:

- Şimdi benim ayıbımı affet! – deyip özürler diledi. Dedi: Ey yiğit, bu sıcaklıktan halimiz kötü oldu, Hak Teâlâ'dan dileyip, dua ederseniz, âmin dersek, Hak Teâlâ belki affedip, **(A235)** bu sıkıntıyı giderecek!- deyip, kız Tülek'in ayağına kapandı, yalvardı. Tülek o zaman kıza söyledi:
- Ey canımın sevgilisi, bir zaman sen sabredip otur, ben تنها yere varıp, Hak Teâlâ'dan hacet dileyeyim, sen de dilekte olacaksın,- dedi.

(A240) Saraydan çıkıp bir تنها yere vardı, teyemmüm abdesti aldı, iki rekât hacet namazı kıldı, İsm-i Âzam duasını tam okudu, başını secdeye koydu, söyledi:

- İlahi, bütün müşkül işim sana kolaydır, diyerek Hak Teâlâ'ya yalvardı. Bu kavime (rahmet) kılıp, güneşin sıcaklığını **(A245)** giderip, onlara sevgi vermek sana kolaydır!- diye yalvardığında, o an serin bir rüzgâr esip, bal ırmağı, süt ırmağı, su ırmakları akmaya başladı. Bütün halkın

aklı başından gidip, üç gün üç gece uyudular. Üç günden sonra kalktılar, mal ve hayvanlarına baktılar. Üç bölümü helak olmuştu güneşin sıcaklığından.

(A250) Daha sonra Tülek ile kızın aşkı günden güne arttı. Kız Tülek'e dedi:

- Ey yiğit, sen bana izin verirsen, ben her sabah çıkar saçımı tarar, yüzümü süsler gelirim, dedi. Tülek kıza izin verdi. Her sabah yalnız çıkıp, saçını tarayıp, yüzünü süsleyip gelirdi. Bir gün Tülek kıza **(A255)** söyledi:
- Nereye gidip saçını tarıyorsun? dedi.

Kız Tülek'e söyledi:

- Sen nerede saçımı tuttuysan, işte orada tarıyorum, dedi.

O zaman Tülek söyledi:

- **(A260)** Ey sevgilim, öyleyse, benim atım ile kuşumu görmüyor musun?

Kız Tülek'e söyledi:

- Bana âşık olmadın mı? Söylemedin mi, atımdan da, kuşumdan da vazgeçeyim diye?

(A265) O zaman Tülek kıza söyledi:

- O gün öyleydi, bu gün başka oldu, gördüysen söyle!- dedi.

Kız Tülek'e söyledi:

Atının adı Yilyitmez,

(A270)

Ona yeter yer nerde!

Atın durur zayıflayıp,

Kuşun durur sıkılıp,

Kendin bırakıp gittikten sonra

Daha ne sorarsın?

(A275) Sonra Tülek kıza söyledi:

Atım durur o yanda,

Benim için üzülop,

Aylık yeri bir basan,

Dudağı-gözü kalıp,

(A280)

Atımı alıp gelmeye,

Derman söyle, Susılu,

Elinden gelir ise,

Alıp gel, Susılu!

Sonra Tülek'e kız söyledi:

(A285)

Atın, kuşun bu yere,

Gelip çıkmaz, bey oğlu,

Bu hizmeti yapmaya

Hâlim yetmez, bey oğlu.

Dile Hak'tan (dileğini),

(A290)

Acele etme, bey oğlu,

O dileği Hak verir,

Kaygılanma, bey oğlu!

diye kız söyledi.

Tülek kalktı, yatsı namazını kıldı, hazırlandı, başını **(A295)** secdeye koydu, söyledi:

- İlahî, bütün zorluklar senin için kolaydır; atımı, kuşumu buraya getirirsin, kudretin var! Ben biçarenin halini kimse bilmez, dedi. Rahmanım sensin, Yarabbi, deyip, o gece kız ile yattılar; sabah namazı vakti geldi. Namaza durduğu zaman Yilyitmez **(A300)** kişneyip, kuşu ötüp ses çıkardı. O an Tülek, sarayın penceresinden baktı. Akbüzçe gelmiş, altın eyeri üstünde, Yabalak eyer başında göründü. O zaman Hak Teâlâ'ya şükürler edip, başını secdeye koyup söyledi:
- Ey dünyanın hâkimi, bu yardım sendendir!

(A305) Atının yanına vardı. Atı, kuşu Tülek'i gördüklerinde atı silkindi, kuşu kanat çırpı, eskisi gibi oldular. O zaman Hak Teâlâ o taş sarayın yanına ot çimen yarattı, (at) her gece sabaha kadar yiyordu.

Yine Tülek, kızın aşkıyla hasta oldu, sapsarı oldu, **(A310)** yüzü soldu. Bunu kendisi bilmez idi. Kız sabah saçını tarayıp süslenmeye çıkınca, al aynasını yatağın üstünde bıraktı, yiğit kendi kendini görsün, nasıl olduğunu bilsin diye. Kız saçını taramak için çıkıp gitti. O zaman Tülek kızın al aynasını döşek üstünde gördü ve ona baktı, kendi yüzünü gördü. Sapsarı olmuş, (nuru) gitmiş, gayet zayıflamış.

- **(A315)** Ah, yazık, hasta olup, ölür hale gelmişim! dedi

Kalktı, bir gülistan adında bir müzik aleti yaptı, yine bir dombıra, yine kıl kopuzu, yine ürteke yaptı. O ürtekenin boynuzunu altından, ayaklarını gümüşten, iki gözünü inciden yaptı. O ürtekeyi bu cihanın süsü ile süsledi.

(A320) Kalkıp abdestini yeniledi, iki rekât hacet namazını kıldı. İsm-i Âzam duasını okuyup iman etti, başını secdeye koydu:

- İlahi, hacetimi sen kabul et, bu gece bana saz çalma sanatını ver! Yine bu ürtekeye can ver! Ey bir Tanrı, bu yere senin hükmün ile tutuldum,

şayet bir oyun kılsam, **(A325)** gönlüm üzgün olmayacak,- diyerek Hak Teâlâ'ya yalvardı.

O zaman (Hak Teâlâ) hacetini kabul etti, yiğide saz çalma sanatını verip, ürtekeye can verdi. Hak Teâlâ'ya şükredip, oyun oynamaya girip, gülistanını, dombırasını, kıl kopuzunu bir araya getirip, üçüyle çalmaya başladı. Ürtekesine buyurdu,..... söyledi.

(A330) Bütün (peri) halkı toplandı, saray içine sığmaz oldular. Herkes gece-gündüz Tülek'in yanından gitmez oldular. Sarayın içinde duracak yer kalmadı, dışarı çıkıp meclisi orada kurdular. Tülek'in oyununa âşık olup yemekten içmekten kesildiler. Sabah başlasalar gece olduğunu bilmez oldular. Tülek'in oyununa âşık oldu havadaki kuşlar, **(A335)** yabandaki geyikler, hepsi toplanıp gece gündüz gitmez oldular.

Günlerden bir gün Tülek içinden dert yandı:

- Ey rahmet sahibi, bunca periler, kuşlar, geyikler, hayvan-haşeratlar ile mutlu olup yaşasam, rüzgâr esse, onun şiddeti **(A340)** çoğalıp, kıyafetimi bozsa, cinler, periler suretine dönüşmüşüm!- diye hüngür hüngür ağladı.

O gece kız yanına yattı, tekrar kıza söyledi:

- Ah, yazık! Senin güzel suretine aldanıp, insanlardan ayrılıp soysuz kaldım, ölecek oldum. Babam, anam nerede? Soyum benim **(A345)** insan! dedi.
- Ey yiğit, aklın gitti mi? Bu kâinat, bu devlet nasıl olur, bilmez misin? Bu devleti bahşeden padişahlar padişahı Tanrı Teâlâ'yı unuttun mu? dedi. Ayrılanları kavuşturmak ona kolaydır.

(A350) Bu sözle yiğidin gönlünü avuttu. Yattılar. Sabah namazına kalktıklarında gördüler ki, altın taht sarayın önünde kurulmuş sekiz köşesini, dört tarafını demir ile kuşatan (bir dağ) tahttan yukarı kalkarak gölge yapıp duruyor. O dağ altın ile kuşatmış, başını ak inci ile örtmüş. Tülek'in yanında

ağaçlar büyümüş, sık **(A355)** orman olmuş. Bütün geyikler, vahşi atlar, ayılar, tilkiler, kuşlar, kurtlar oraya yerleşmişler. Bu işleri gören kız ile Tülek, Hak Teâlâ'ya şükredip, Tülek gelip o tahtın üstüne oturdu. Sazlarını eline alıp çalmaya başladı:

(A360)

Gülistanım türkü söylesin,

Dombıram benim çalsın,

Ürteke güzel oynasın,

Görmeye gelen halk

Kendi kendini bilmesin!

Oynayıver, ürtekem!

(A365)

Altın taht yerleştirmiş,

Taht-baht bahşetmiş

Hak Teâlâ'nın kudreti,

Şükür gerek, Susulu!

Sonra orada toplanan hizmetçiler söylediler:

- **(A370)** Bu kimin dağıdır? Bu hangi dağıdır? dediler.

Tülek söyledi:

Benim dağım – Balkan dağı

Başı göklere çıkan dağ!

diye söyledi.

(A375) Bunu işiten vahşi hayvanlar, yılan-haşeratlar toplanıp gelip, başlarını eğip dinliyorlardı. Tülek onları görüp seslendi:

- Otlanan otundan yağ tadı gelir,
 Geyiğin sevdiği Balkan dağı;
 İçilen suyundan bal tadı gelir,
 (A380) Vahşi atların sevdiği Balkan dağı!
 Kırları geniş, yeri dağ,
 Tilkinin sevdiği Balkan dağı;
 Yenilen yemişi tükenmez,
 Ayının sevdiği Balkan dağı!
 (A385) Kulakları yumru,
 Tilkisi çok Balkan dağı;
 Gölü, kuyusu kamışlık,
 Domuzların sevdiği Balkan dağı!
 Dağ yeri taze çiçek,
 (A390) Yemişi çok Balkan dağı!
 (Yuva yapacak yeri çok)
 Kuşların sevdiği Balkan dağı!
 Su deryası korumaz,
 Köstebeklerin sevdiği Balkan dağı;
 (A395) Başımızın üstüne,

Gölge olan Balkan dağı!

diye söyleyip çalardı. Bu haberler, bu işler kızın babası Çaçdar Han'a ulaştı. Çaçdar Han padişah, kızından uzaklığı yedi gün yedi gecelik yoldu. Tülek'i **(A400)** ve oyunlarını görmeyi çok istedi. Yemeden içmekten kesildi. Devlerini, perilerini almaya gönderdi. Tülek'i periler alıp gidecek oldular. Kız Tülek'e söyledi:

- Ey yiğit, bu ürtekeni alıp gitme, bu aziz sureti Hak Teâlâ canlı kılıp, sana vermiştir, aniden babam bunu **(A405)** almasın. Böyle bir şey padişah için değişiktir, o yere bir ürteke suretini al git, dedi.

Tülek onun sözünü hoş gördü, ürteke suretini yaptı, o canlı ürtekesini kızın yanında bırakıp gitti.

Çaçdar Han'a yakınlaşınca, Tülek seslenip çalmaya başladı. **(A410)** (Han), Tülek çaldığı zaman, sesini duyup âşık oldu. Şehir halkının hepsi karşılamaya çıktılar. Çaçdar Han, ezgilere âşık olup sabredemedi. Bir kel dünürü var idi, onu kendi yerine tahta oturtup, kendisi karşılamaya gelip dinliyordu. Kız babasının hilesini sezip Tülek'e söylemişti, Tülek, o zaman Çaçdar Han'ı tanıyıp, çalıp söylemeye başladı:

(A415)

Gülistanım türkü söylüyor,

Dombıram benim konuşuyor,

Kıl kopuzum ötüyor,

Ürteke güzel oynuyor!

Tahtında oturup,

(A420)

Tahttan inip geliyor;

Kapıdaki kel hizmetkâr,

Tahtta oturup dinliyor!

Ondan sonra Çaçdar Han söyledi:

- Vallahi, bu Tülek akıllı bir kişi olması gerek, beni böyle **(A425)** bildi! dedi, tahtına oturdu.

Tülek geldi padişah sarayına. Kırk gün birlikte yediler, içtiler. Ondan sonra Tülek, kızı, Balkan dağını, yerini yurdunu çok özledi. Çaçdar Han'a türkü söyledi:

(A430) Balkan dağım burada yok,

Ak geyiğim burada yok,

Oturup (oyun) oynamaya,

Altın tahtım burada yok!

Bütün varlığımla sevdiğim,

(A435) Güzel yârim burada yok,

diyerek, Tülek, Balkan dağını söyleyince, Çaçdar Han padişah, devlere, perilere buyurdu:

- Gidin, Tülek'in dağını getirin! dedi.

Devler, periler vardılar. HakTeâlâ, Balkan dağını onlara **(A440)** göstermeden, yerle bir etti. Devler, periler o taş sarayın yanında öyle bir dağ bulamadılar, (Çünkü Hak Teâlâ) o sarayın yanındaki dağları yerle bir etti. Ulu dağların(birisini) bir perinin üstüne koydular, demir ile kuşattılar, kaldırıp götürdüler. O zaman Tülek, perilerin alıp getirdiğini görüp, seslendi:

(A445) Benim dağım o değil,

Altın tahtım o değil!

Dağı dağa benzetip,

Demir ile kuşatıp,

Alıp getiriyorlar!

(A450) dedi. Tülek söyleyince, o zaman Çaçdar Han seslendi:

Dağı dağa benzetip,

Demir ile kuşatıp,

Durur burada Tülek'im,

Balkan dağa benzetip.

(A455) Çaçdar Han'a karşı Tülek söyledi:

Hepsi, hepsi,(hepsi) dağ,

Hepsinden büyük Balkan dağı!

Sulanıp kakılmış kazık gibi

Köstebeği çok Balkan dağı!

(A460)

Yağlanıp çakılmış kayış gibi

Yılanı çok Balkan dağı!

Çift toynak, şiş boynuz

Geyiği çok Balkan dağı!

Yalpa yalpa yürüyen

(A465)

Ayısı çok Balkan dağı!

Kız-oğlan gibi yürüyen

Tilkisi çok Balkan dağı!

Çok yaşamış ihtiyar gibi

Tilkisi çok Balkan dağı!

(A470)

O yan, bu yan yolu güzel,

Kuşları çok Balkan dağı!

Yumru toynak, kıl kuyruk

Vahşi atı çok Balkan dağı!

İzin verse, Çaçdar Han,

(A475)

Görecek miyim Balkan dağı!

diye Tülek söylediğinde, Çaçdar Han padişah söyledi:

Gideceğim diyen Tülek'i

Ne kadar daha tutarım?

Dedi. Perilere buyurdu:

- **(A480)** Gidin....!

Padişah, Tülek ile Susılı'yu yer üstüne çıkardı. Onlar geri şu Balkan dağına gidip, uzun yıllar ömür sürdüler. En sonunda bu dağda vefat ettiler

DEĞERLENDİRME

Destan, ait olduğu milletin kimliğidir. Bu kimlikte, milletin sosyal ve ekonomik hayatını, dili ve edebiyatını, gelenek ve göreneklerini, asırlar boyunca zihin dünyasında teşekkül eden birikimini, düşünce dünyasını müşahede edebiliriz. Destanların bu hususiyetlerinden dolayı, destan incelemeleri, bir milletin kimliğinin öğrenilmesinde ve kültür tarihinin araştırılmasında büyük ehemmiyete sahiptir.

Çalıştığımız Tülek Destanı, Başkurt ve Tatar Türkleri arasında yaygın olan bir destandır. Tülek Destanı, Başkurt Türkleri arasında sözlü gelenekte yaşarken, Tatar Türklerinde el yazma nüshalarında yaşamıştır. Tülek Destanı, muhtevasında birtakım mitolojik hususiyetler barındıran aşk konulu bir destandır. Destandaki olayların gelişimi ve kahramanların özelliklerinde olağanüstü unsurlar mevcuttur. Kahraman Tülek'in bir göl kenarında karşılaştığı su altı âleminin varlığı olan peri kızı Susılu'ya âşık olup, su altı âlemine gitmesi ve birtakım vak'akar neticesinde, kendi memleketini özleyerek, peri kızı Susılu ile birlikte tekrar yeryüzüne çıkması anlatılmaktadır.

Tülek Destanı, manzum ve mensur bölümlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Destanda yer alan mensur kısımlar, manzum kısımlara nazaran daha azdır. Mensur kısımlarda vak'aların akışı sağlanmakta ve vak'alar arasında bağlantı kurulmaktadır. Destancı, anlatmak istediği vak'ayı mensur kısımlarda anlatır. Kahramanların karşılıklı konuşmaları manzum bir şekilde verilir. Fakat mensur diyaloglara da rastlanır. Destanda yaklaşık 500 mısra bulunmaktadır.

Üzerinde çalıştığımız Tülek Destanı'nın Tatar Türkleri arasında beş varyantı mevcuttur. Biz yaptığımız çalışmada "Tatar Halk İcatı" serisinin 1984

yılında neşredilen “Dastannar” cildinde yer alan, Mirkasım Gosmanov’un bilim âlemine tanıttığı Kril alfabeli destan metnini esas aldık. Ayrıca diğer varyantlarla ve bir Başkurt varyantını epizotlarına ve muayyen hususiyetlerini mukayese etmek suretiyle, varyantlar arasındaki müştereklikleri ve farklılıkları tespit etmeye çalıştık.

Destanda tespit ettiğimiz motifleri, Stith Thompson’un “The Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatının Motif İndeksi)”adlı çalışması temel alınarak, eserde yer alan numaralar ile gösterilmiş ve incelenmiştir. Ayrıca bu motif kataloğunda örneği görülmeyen ancak, destan metninde yer alan bazı motifler de tespit edilmiş ve bunlara, başlarına (A) konulmak suretiyle çalışmamızda yer almıştır. Tespit ettiğimiz motifleri, mümkün olduğu kadar, diğer Türk destanlarında yer alan motiflerle mukayese etmeye çalışılmıştır.

Sözlük bölümünde ise, destan metninde geçen ve Türkiye Türkçesinden farklı olan kelimeler verilmiştir.

Tatar Türklerine ait bir Türk destanını Türkiye Türkçesine aktararak incelemekteki gayemiz; destanlarımızın taşıdığı kültürel değerleri tespit edilmesi ve genel bir envanterinin çıkartılmasında bizim de bir katkımızın olması düşüncesidir.

SÖZLÜK

-A-

Açu: Hiddet, kızgınlık, öfke, derin nefret hissi.

Ahır: Son, sonuç, nihai.

Akbüzçe: Al ile beyaz karışımı, beyaza yakın at rengi.

Ald: Ön, ileri.

Aldala-: Hile yapmak, yalan söylemek, hainlik etmek.

Alla: Allah, Tanrı.

Alpan-talpan: Salına salına, yalpa yalpa.

Anda: Ul zamirinin bulunma hali, onda, orada, o yerde.

Aptıra-: Acizleşmek, şaşırıp kalmak, ne yapacağını bilememek.

Argımak: Çok hızlı koşan at, küheylan, cins at.

Asan: Kolay, basitçe.

Aşamak: Yemek, aş.

Aşık-: Acele etmek, bir şeyi daha çabuk başarmak, belli bir vakitten önce bitirmek.

Aşır-: Arttırmak, kaldırmak, gerçekleştirmek, yapmak.

Atlan-: Ata binmek.

Avaz: Ses, seda, nida.

Avır-: Hasta olmak, kötüleşmek, başka bir duruma geçmek.

Ay-: Söylemek, demek, ifade etmek.

Ayak: Kâse, kadeh, bardak.

Ayırı: Seyrek, bazen.

Az-: Azmak, kötüleşmek, ne yapacağını bilmeden dolaşmak.

-B-

Bala: Çocuk, evlat, yavru.

Bar: Var, mevcut, isim-fiiller yanında mümkün ihtimali var anlamı verir.

Bar-: Gitmek, varmak, belli bir yöne doğru hareket etmek.

Barça: Hepsi, tamamı, tamamen.

Barı: Bütün, hepsi, tamamen.

Bikle-: Kilitlemek, kapatmak, birinin faaliyetine engel olmak.

Bir-: Vermek, eline tutuşturmak,

Biz-: Bezmek, bıkmak, usanmak, vazgeçmek.

Bize-: Bezemek, süslemek, güzelleştirmek.

Bizek: Bezek, süs, nakış.

Bûlan: Geyik, maral.

Bûlek: Armağan, hediye, taltif için verilen madalya, nişan.

Bürî: Kurt, canavar.

-C-

Cemâl: Güzellik.

Cıy-: Bir yere toplanmak, yığılmak, birikmek.

Cift: Eş, çift, karı-koca.

Cügen: Gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış, dizgin.

-Ç-

Çak: Zaman, devir.

Çarlaş-: Ağlamak, gözyaşı dökmek.

Çum-: Suyu dalmak, gömülmek, batmak, çok derin duygulara dalmak.

Çura: Hizmetkâr, yardımcı.

Çüy-: Av avlamak.

-D-

Dane: İnci.

Dem: An, vakit, zaman.

Dem bir-: Üflemek, nefes almak.

Deriga: Yazık, acıklı, zavallı.

Derrek: Akıllı, zeki, feraset sahibi.

Destür: İzin, müsaade, ruhsat.

Digen: Adında, isimli, mahsus, has, dair.

Dombıra: Kopuza benzeyen iki telli saz.

-E-

Ene: İşte, oradaki.

Eylen-: Kendi ekseni etrafında dönmek.

Eyt-: Söylemek, anlatmak, açıklayarak beyan etmek.

Ė

Ėlekkı: Önceki, evvelki, eskisi.

Ėssılık: Sıcaklık, ısı.

-F-

Faş bul: Belli olmak, açığa çıkmak, kötü bir işi açığa çıkmak.

-G-

Gafu: Af, bağışlama.

Gacep: Şaşılacak şey, olağanüstü, tuhaf, ilginç.

Gaşıyk: Âşık, bir şeyi veya kişiyi çok seven, vurgun, tutkun.

Gıynayat: Yardım, ihsan.

Güzır: Yaptığı bir yanlıştan dolayı özür dilemek, af dilemek.

Güstah: Saygısız, kaba, edepsiz, terbiyesiz.

-H-

Hava: Gökyüzü.

Helak et-: Mahvetmek, öldürmek, felakete uğratmak.

Hem: Aynı zamanda.

Hergiz: Asla, katiyen, hiçbir suretle.

Herkayçak: Her zaman, her vakit.

-H-

Halayık: Köle, hizmetçi, cariye.

Has kıl-: Toparlanmak, hazırlanmak.

Hel: Hal, güç, takat.

Helvet: Yalnızlık, tek başına kalma, tenhaya çekilme.

Hemail: Gerdanlık, kolye.

Heter: Yanlış, hata, kusur.

Heyle: Hile, aldatma, düzen.

Huday: Allah, Tanrı.

Hurlık: Eksiklik, hor görme, aşağılama.

Hükim: Hüküm, yargı.

-I-

Işan-: Güvenmek, inanmak, ümit etmek.

-İ-

İmiz-: Emzirmek.

İrin: Dudak.

İs: Akıl, hafıza, zihin.

İşik: Kapı.

İt-: Etmek, yapmak.

İyer: At eğeri.

-K-

Kaban: Yaban domuzu.

Kabırçık: Yumru, kabarık.

Kadak: Çivi, mih.

Kagın-: Kanat çırpma.

Kak-: Kanat çırpma, vurma, silkeleyip boşaltma.

Kaltıra-: Soğuktan veya korkudan titremek, kalbi hızlı çarpma.

Kande: bk. kaya.

Kara-: Bakma, gözünü dikip bakma, seyretme.

Karar: Kenar, kıyı, yaka.

Karaş-: Karışma, bakışma

Karsak: Tilki, kısa boylu cüce.

Kaş: Yan, taraf.

Katıg: Katı, sert.

Katıl-: Katılma, toplanma, bir araya gelme.

Kaya: Nereye, ne tarafa, nerede.

Kayda: Nerde, nerede.

Kayçak: Bazen, bazı vakitler.

Kaygır: Kaygılanma, endişelenme, üzülmek, kederlenme.

Kayt-: Geri gelme, dönmek, gelme, tekrar başlamak veya gitme.

Kerim: Şerefli ve izzetli, kerem sahibi, cömert, eli açık.

Kıl kubız: En eski Türk çalgısı, müzik aleti.

Kırın: Köşe, yan.

Kıbık: Gibi, benzer.

Kiçir-: Bağışlamak, affetmek,

Kiñ: Geniş, enli, büyük yer kaplayan.

Kirek: Gerek, lüzum, bir şeye ihtiyacı olma.

Kiter-: Gidermek, arıtmak, temizlemek.

Kul: Kol, el, çare, yol, yan taraf.

Kupsa-: Türkü söylemek, şarkı söylemek.

Kuşag: Aşk ve tabiat konulu şiir, koşma, türkü.

Küda: Dünür.

Külan: Yabani küheylan, tay.

Kuñgır: Serin, ılık.

Kürşa-: Kuşatılamak çevrilmek.

Küş-: Ayrı olanları kavuşturmak, iki veya daha fazla şeyden bir bütün teşkil etmek.

Kütıl-: Kurtulmak, savuşturmak, atlatmak, beladan uzaklaşmak.

Küyıl-: Koyulmak, bırakılmak, kaybolmak.

Kürıkli: Güzel, zarif.

Kükrek: Göğüs, sine.

Küni bul: Doğru olmak, razı olmak, alışmak.

Küp: Çok, fazla, ziyade.

Küter-: Taşımak, arttırmak, yukarı çıkarmak.

Küz: Göz, bakış, bir şeyin tam ortası.

Küzgî: Ayna.

-L-

-M-

May: Sütten elde edilen yağ, tereyağı.

Mayla-: Yağlamak, yemeğin yağını koymak.

Mehekem kiltir-: sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek.

Melûl: Üzgün, kederli.

Min-: Yukarı doğru çıkmak, binmek.

Muyın: Boyun.

Münacet: Allah'a yalvarış, dua etme, dua ve yakarış için yazılan manzume.

Müstecâb: İsteği kabul edilen, icabet olunmuş.

Müyîz(Mügiz): Boynuz.

-N-

Nege (nige): Niye, neden.

Nerse: Ne, nesne, şey, kişi.

Neseb: Soy, sop, sülale, akraba.

Nezîk: İnce, güzel, zarîf.

Nîgmet: İyilik, lûtf, ihsan, yiyecek, yaşamak için gerekli her şey.

Nît-: Ne yapmak, herhangi bir şey yapmak.

Nûker: Köle, kul, hizmetçi, uşak.

-P-

Pûl: Para, akçeden küçük metal para.

Pulat: Genellikle taştan yapılan büyük saray.

-R-

Rafu(Rauf): Çok acıyan, merhamet sahibi. Allah'ın isimlerinden biri

Rahman: Bütün canlılara rızıklarını veren, hayır ve rahmet irade eden, nizam ve adalet sahibi.

Rehim: Merhamet, acıma, şefkat.

Rehmet: Teşekkür, merhamet.

-S-

Sagin-: Görülen veya bilinen bir şeyi iyi tarafları ile hatırlamak, özlemle yâd etmek, hasret çekmek.

Sal-: Terk etmek, bırakmak.

Salkın: Serin, soğumuş, soğuk.

San: Saygı, itibar, kıymet.

Saye: Gölge, karaltı.

Sayın: İsimlerden veya –gan/-gen, -kan/-ken sıfat-fiil eki alan fiillerden sonra her anlamında kullanılır.

Sayra-: Güzel sesler çıkarmak, şarkı söylemek, kuş ötmek.

Segat: Saat, zaman, an.

Sılat-: Göstermek, aksettirmek.

Sılu: Güzel.

Sırga: Küpe, süs eşyası.

Sıy-: Sığmak, yerleşebilmek.

Silbek: Ayağı çabuk, hızlı, zıplayıp duran.

Sora-: Sormak, istemek, talep etmek, rica etmek.

Suvır: Köstebek.

Sũyle-: Söylemek, demek, anlatmak.

-Ş-

Şad bul-: Sevinçli, neşeli, mutlu olmak.

Şul: Şu, bu.

Şulay: Şöyle, şu şekilde, doğru, dürüst.

Şul uk: Aynı.

Şuñilda-: Kuşların ve böceklerin değişik tonda ses çıkarması, ötmek.

Şuñkar: Doğan, kuş avında kullanılan yırtıcı kuş.

-T-

Talçık-: Çok yorulmak, yorgunluktan hali kalmamak.

Tañ: Güneş doğmadan evvelki alacakaranlık.

Tansık: Değişik, farklı, ilginç, yeni, kullanılmamış.

Tap-: Bulmak, kazanmak, ele geçirmek, elde etmek.

Tav: Dağ, tepe, yığın.

Taz: Kel, saçsız, dazlak.

Tegale: Teâlâ.

Tekıy: Tekrar, yeniden.

Tereze: Pencere

Tigre: Çevre, etraf.

Tik: Gibi, benzer.

Timîr: Demir.

Tintir-: Yanılmak, şaşırmak.

Tiz-: Dizmek, sıralamak, bir şeyleri düzenli bir şekilde sırayla bir yere yerleştirmek.

Tuz-: Esmek, tozutmak.

Tûr-: Durmak, bir yerde bulunmak veya olmak.

Tûyak: At, sığır, koyun vb. hayvanlarda ayak ucunu kaplayan kalın tırnak, toynak.

Tûgîl: Değil anlamında isim cümlelerinde yükleme veya başka öğelere olumsuzluk anlamı veren kelime.

Tûşek: Döşek, yatak.

Tûz-: Katlanmak, sabretmek, tahammül etmek, dayanmak.

Tûn: Gece.

-U-

Uk: Pek, çok, tam şu vakitte, ta, hatta.

Uñal-: Düzelmek, iyileşmek.

Ura-: Kat kat sarmak, dolamak.

Urnaş-: Belli bir yeri işgal etmek, peyda olmak, var olmak.

Usal: Kötü, fena, ağır, güç, zor, düşmanca.

Uyın: Oyun, çalgı çalma, spor oyunu, müsabaka.

Uyna-: Çalgı çalmak, bir müzik eserini icra etmek, oynamak.

Ü

Üñşay: Benzemek, andırmak, özellikleri ortak olmak.

-Ü-

Ülen: Ot, ilkbaharda bitip bir iki mevsim sonra kuruyan küçük, yumuşak bitkilere verilen ortak ad.

Ürteke: Oyuncak, kukla. Destan metninde kahraman Tülek'in üç sazdan meydana getirdiği müzik aletinin adı.

Üs-: Büyümek, boy atmak, yetişmek, güçlü olmak, gelişmek.

Üte-: İfa etmek, uygulamak, gerçekleştirmek, yerine getirmek, yapmak, başarmak.

Ütkin: Keskin, sivri.

Üz: Kendi.

Üzge: Başka, farklı.

-V-

-Y-

Yabalak: Baykuş.

Yabık-: Zayıflamak, süzölmek.

Yal: Yele.

Yapan: Geniş ve ıssız yer, bomboş kır.

Yasa-: Yapmak, işlemek, hazırlamak, değıştirmek, geliştirmek.

Yeş: Genç, taze, yeni, tecrübesiz, toy.

Yıgla-: Ağlamak, gözyaşı dökmek, yakınmak, şikâyet etmek.

Yiber-: Bırakmak, göndermek.

Yukla-: Uyumak, uyuklamak, sızıp kalmak, hiçbir iş yapmadan durmak.

Yürek iti: Atın toynağı altındaki yumuşak et kısmı.

-Z-

Zar: Yakınma, şikâyet, keder.

Zarlan-: Şikâyet etmek, yakınmak, sızlanmak.

Zarık-: Bekleye bekleye halsiz düşmek, beklemekten sabırsızlanmak, üzülmek.

Zifa: Nefis, çok güzel, süsü yerinde, uzun ve düzgün vücutlu.

KAYNAKÇA

AHMEDULLİN, A.G, **Edebiyat Bilimi Sözlüğü**, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1990.

AHMETCANOV, Marsel, **Tatar Edebi Mirasın Öyrenü Problemleri: Edebi Çıganaklarını Barla, Tikşer Metodu Neticeleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Kazan, 1997.

ALKAYA, Ercan, “Sibiryada Tatar Türkleri ve Dilleri”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/7 Fall 2008, s.7.

ALPTEKİN, Ali Berat, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

ARIKOĞLU, Ekrem, **Hakas Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

BAKİROV, Marsel Hayırnasoviç, **Tatar Folklorı**, Megarif Neşriyatı, Kazan, 2008.

BANG, W.-G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, 1936.

BAYDEMİR, Hüseyin, “Rüstem Han Destanı ve Destandaki Olağanüstü Motifler”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 20, 2002, s.175.

BORATAV, Pertev Naili, “Hızır Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, s.462.

BORATAV, Pertev Naili, **Köroğlu Destanı**, Adam Yayınları, İstanbul, 1984.

CELİL, Musa, “Tülek Librettosu”, **Eserler; Sengatı Turında Makeleler hem Hatlar**, Tom V. Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2006, s.145.

ÇERİBAŞ, Mehmet, **Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011.

ÇETİN, Çulpan Zaripova, “Tatar Geleneksel Çalgılarının Halk Edebiyatındaki Görünüşleri”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 3, 2009, s.81.

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

DİLEK, İbrahim, **Altay Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

DİLEK, İbrahim, **Altay Destanları II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

DİLEK, İbrahim, “Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yealtı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, **Milli Folklor**, sayı 85, 2010, s.47.

Dîvânü Lügati't Türk Tercümesi, çev. Besim Atalay, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

DÜZGÜN, Ülkü Kara, **Başkurt Destanlarının Tipolojisi**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

ELÇİN, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, 9.Baskı, Ankara, 2005.

ELÇİN, Şükrü, “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, **Türk Kültürü**, sayı 63, Ocak, 1968, s.158-167.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

ERGUN, Metin-İBRAHİMOV, Gaynislam, **Başkurt Halk Destanları**, Türksoy Yayınları, Ankara, 2000.

ERGUN, Metin, **Şor Kahramanlık Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

GÖKYAY, Orhan Şaik, “Dede Korkut Destanlarında İslamî Unsurlar”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1971, s.71.

İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

İNAN, Abdülkadir, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.182.

İNAN, Abdülkadir, “Tarihte ve Folklorda Balkan”, **Makaleler ve İncelemeler**, cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.619-620.

İNAN, Abdülkadir, “Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Şubat 1958, cilt VII, sayı 77, s. 222-224.

İSENBET, Naki, **Tatar Halık Mekalleri**, Tom I, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1959.

KAPLAN, M, BALİ, M, AKALIN, M, **Köroğlu Destanı**, Anlatan: Behçet Mahir, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1973.

KOMİSYON, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

MERDANOV, Raif, **Tülek Kitabı**, Milli Kitap Neşriyatı, Kazan, 2008.

NASKALİ, Emine Gürsoy, **Manas Destanı**, Türksoy Yayınları, Ankara, 1995.

OCAK, Ahmet Yaşar, **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 2008.

ÖNER, Mustafa, **Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

ÖZKAN, Fatma, **Altın Arığ Destanı**, Bilig Yayınları, Ankara, 1997.

ÖZKAN, İsa, **Abdurrahman Han Destanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

ÖZKAN, İsa, “Köroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, **Türk Dili**, sayı 549, Eylül 1997, s.229.

ÖZKAN, İsa, “Manas Destanı’nda İslamî Unsurlar”, **Manas Destanı ve Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri 21-23 Haziran 1995**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s.196-197.

ÖZKAN, İsa, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında Çeçen/Şeşen/Sesen Kelimesinin Etimolojisi”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.609-617.

ÖZKAN, İsa, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında Nımak/Comok/Cumbak/ Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, **Türk Dili**, sayı 556, Nisan 1998, s.368-378.

ÖZKAN, İsa, **Yusuf Beg-Ahmet Beg Destanı**, Basılmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.

POPPE, Nicholas, **Tatar Manual Descriptive Grammar and Texts with A Tatar-English Glossary**, Indiana University Publications, 1963.

SAYFULLİNA, GR, SAGİYİVA, GH, **Kategoriy Tatarskiy Traditionnoy Muzikalnoy Kulturi**, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 2009.

SULTİ, Rüstem, **Edigey Destanı**, Türksoy Yayınları, Ankara, 1998.

Tatar Halık İcatı, Dastannar, Haz. Flora Ahmetova, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1984.

THOMPSON, Stith, **Motif Index of Folk Literature I-VI.**,Indiana University Press, London, 1966.

TOGAN, Zeki Velidi, **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili**, İstanbul, 1972.

TÜRKMEN, Fikret, **Âşık Garip Hikâyesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

URMANÇI, Fatih, **Tatar Destanları I-II**, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

URMANÇI, Fatih, **Tatar Halık İcatı**, Megarif Neşriyatı, Kazan, 2005.

YILDIRIM, Dursun, “Türk Kahramanlık Destanları”, **Türk Bitiği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.151.

YILDIZ, Naciye, **Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

YILDIZ, Naciye, “Türk Destancılık Geleneği”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, cilt.6, sayı.1, Mart 2009, s.7-8.

ÖZET

**[ŞİMŞEK, Serdar].[Tatar Türklerinin Tülek Destanı (İnceleme-Metin)]
[Yüksek Lisans Tezi], [Ankara, 2012].**

Tülek Destanı üzerine yapılan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır: Çalışmamızın giriş kısmında Tatar destancılık geleneği, destan anlatıcıları, Tatar destanlarının tasnifi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci Bölümde destanın oluştuğu coğrafya, zaman ve destan üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci Bölümde, Tülek Destanı'nın tahlilî incelemesi yapılmış olup, sırasıyla destanın, konu ve vak'a örgüsü, dili, üslûbu, şekil özellikleri incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca destanın elimize ulaşan altı varyantının epizotlarına göre karşılaştırılması da bu bölüm içerisinde yer almaktadır. Üçüncü Bölümde, destandaki motifler, Stith Thompson'un Motif Index of Folk Literature adlı eserine göre, indeks'te yer alan numaralarıyla verilmiştir. Dördüncü Bölümde, destanın transkripsiyonlu metni verilmiş ve destan metni Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ayrıca son kısımda sözlük ve kaynakça bölümleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler:

- 1.Tatar Türkleri
- 2.Tatar Türklerinde Destan Kavramı ve Destan Anlatıcısı
- 3.Tülek Destanı
- 4.Tülek Destanı'nın Motif Yapısı

ABSTRACT

[ŞİMŞEK, Serdar].[Tülek Epic of Tatar Turks (Analysis-Text)].[Master Thesis], [Ankara, 2012].

This study on the Tülek epic consists of four chapters: In the introduction of our study is given about the Tatar epic tradition, epic narrators, the Tatar the classification of epics. In the first part, covering the geography and epoch of the epic, and also information on the studies. In the second part, the Tülek epic is analyzed and the plot of the epic, its language and style, and its textual features are studied. In addition, comparison according to the episodes of the four variations of the epic reached today are in this chapter. In the third part, according to the Motif Index of Folk Literature by Stith Thompson, motifs in the epic have been presented with their number in the index. In the fourth part, the transliteration of the epic is given and the epic is translated into modern Turkish. Also, this study includes a dictionary and bibliography.

Key Words

- 1.The Tatar Turks
2. Epic in Tatars, Epic Teller
- 3.The Tülek Epic
4. The Motif Structure of Private Tülek Epic

.